

**XIINXALA ADEEMSAAFI FAKKOOMMII SIRNA
FUUDHAAFI HEERUMAA OROMOO KAMISEE**

FAYYISAA ADDUNYAA URGAA

**WARAQAA QORANNOO DIGIRII LAMMAFFAA (MA)
GUUTTACHUUF QOPHAA'E, YUUNIVARSIITII ADDIS
ABABAA, KOLLEEJJII HUMAANITII, QO'ANNOO
AFAANII, JORNAALIZIMIIFI QUUNNAMTII MUUMMEE
AFAAN OROMOO, OGBARRUUF FOOKILOORIITII
KAN DHIHAATU**

HAGAYYA, 2016

ADDIS ABABAA

**Xiinxala Adeemsaafi Fakkoommii Sirna Fuudhaafi Heerumaa
Oromoo Kamisee**

Fayyisaa Addunyaa Urgaa

Gorsaa: Mulugeetaa Nagaasaa (Phd)

**Waraqaa Qorannoo Digirii Lammaffaa (MA) Guuttachuuf
Qophaa'ee Yuunivarsiitii Addis Ababaa Kolleejjii Humaanitii,
Qo'annoo Afaanii, Jornaalizimiifi Quunnamtii Muummee
Afaan Oromoo, Ogbarruufi Fookilooriitiif Kan Dhihaatu**

Hagayya, 2016

Addis Ababaa

Yuunivarsiitii Addis Ababaa

Dhaabbata Qorannoo Digirii Duraatiin Booddee

Waraqaa qorannoo ulaagaa digirii lammaffaa (MA) Afaan Oromoo, Ogbarruufi Fookloorii ittiin guuttachuuf, Fayyisaa Addunyaa mataduree: ‘Xinxala Adeemsaafi Fakkoommii Sirna Fuudhaafi Heerumaa Oromoo Kamisee”, jedhu sadarkaa ulaagaa Yuunivarsiitiin kaa’e guutera.

Koree Qormaataa

Qoraa alaa _____ Mallattoo _____ Guyyaa _____

Qoraa keessaa _____ Mallattoo _____ Guyyaa _____

Gorsaa _____ Mallattoo _____ Guyyaa _____

Itti gaafatamaa muummee yookaan walitti qabaa sagantaa digirii lammaffaa (MA)

Ibsa

Ani qorataan maqaafi mallattoon koo armaan gaditti eerame, waraqaan qorannoo kun hojii dhuunfaa koo ta'uu, kanaan dura yuunvarsitii kamiyyuu keessatti qorannoo eebbaatiif kan hindhiyaanne ta'uusaafi wabiilee qorannoo kanaaf dubbisee irraa fayyadame hunda wabii keessa kaa'uu koo nan mirkaneessa.

Maqaa: _____

Mallattoo _____

Guyyaa _____

Axereeraa

Kaayyoon qorannoo kanaa adeemsaafi fakkoommii sirna fuudhaafi heerumaa Oromoo Kamisee aanaa Jiillee Dhummuugaa keessatti argaman xiinxaluudha. Qorannoo kana gaggeessuudhaaf waanti qorataa kana kakaase sirna kadhatanii fuudhuu keessatti adeemsi sirna duudhaa kana bareechuuf oolan, akkasumas sirnaa kadhaatii qabee hanga fuudhaatti gosoota fookloorii sirnicha keessatti argaman ergaa afoolawwan cidhaa, fakkoommiwwan uffata aadaa cidhicha bareechuuf oolanii hiikafi ergaa isaan dabarsan, xiinxaluudha. Odeeffattoonii qorannoo kana kan irratti hirmaatan jaarsolii, haadhota, shamarraniifi dargaggoota dhiiraa aanaa Jiillee Dhummuugaa keessa jiraatan keessaa mala iddatteessuu kayyeeffataa(purposive sampling) fayyadamuun filatamanii jiru. Ragaan qorannoo kanaaf oolu funaanuufis, afgaaffiin, daawwannaa dirreefi qaaccessa ragaalee barreeffamaan jiran gargaameera. Ragaaleen meeshaalee kanneeniin funaanaman akkamtaatti fayyadamuun qaacceefferamanii jiru. Argannoon qorannoo kanaameeshaaleen faayaa kaadhimaan uffattu kan namni biraa hinkeewwaannee fi dhimmuma kaadhimaa qofaaf ooluu isaafi guyyaa cidhaa kan muudaa muudu abbaa hintalaa ta'uu isaa argameera. Mallen kanneenitti gargaaramuun sirni duudhaa kun adeemsa isaa bifa barreeffamaafi viidiyoon waraabamee dhaloota dhufuuf godaanbaa keessa osoo kaawwamee dhaloota dhufuuf aadichii fi sirnichi akka hinirraaffatamne gargaara. Walumaa galatti qorannoo kana keessatti yaada furmaataa ta'a jedhamee kan kaawwame, jaarsoliin biyyaa, itti gaafatamtoonni aadaafi turizimii fi namoonni dhimma kana irratti qorannoo geggeessan hundi aadaan fuudhaafi heerumaa kana keessatti sirnoonni jiraniifi afoolli akkasumas faayaafi uffanni jiran xiyyeeffannoo itti laatamuun bifa waraabbitiin kaa'amuu qaba.

Galata

Hunda dura waan hunda dabarsee barnoota koo baradhee hojii qorannoo kan akkan hojjedhuuf fayyaafi gammachuu kan naaf kenne Uumaa koo guddaan galateeffadha.

Itti aansuun nuffii tokko malee yaadafi ogummaa qabanii naggargaaraa kan turan gorsaa koo Dr.Mulugeetaa Nagaasaatiif galanni koo daangaa hinqabu.

Itti dabaluun hojii qoraannoo kana irratti odeeffannoos ta'e yaadaafi maallaqaan akkasumas hojii barreessutiin nagargaaruun kan nabira dhaabbattee yeroo hunda najajjabeessaa turte haadha manaa koo aadde Shawaayyee Hasaniif galanni koo guddaadha.

Akkasumas qorannoon koo kun akka galma ga'uuf odeeffannoo gahaa naaf kennaa kan turan uummata Oromoo Goodina Sablammii Oromoo Kamisee Aanaa Jiillee Dhummuugaa, Wajjira Aadaafi turizimii aanichaa, Waajjira Kominikeeshinii aanichaa, Waajjira bulchiinsaa aanichaa, Waajjira Taatewwaniifi Waajjira Barnootaa aanichaaf galanni koo daangaa hinqabu.

Dhumarratti maatii koo akkan sadarkaa kanarra ga'uuf bu'uura kan naaf ta'an Abbaaa koo Obbo Addunyaa Urgaa, Harmetoo Aadde Hawweetuu Tulluu, Obboleewwan koo hundaaf; akkasumas, hiriyoota koo kan yaada naaf hiraan barsiisaa Hayiluu Taakkalaa, Mohammed Sheh Aliyyii Haajii, Mohammed Hasan Haajiiifi barattoota Oromoo Mana barumsaa sad.2^{ffaa} fi Qophaa'inaa Sanbatee bara 2008 kutaa 11^{ffaa} fi 12^{ffaa} baratan hundaaf galanni koo guddaadha.

Hiika Jechoota Haarawaa(Jibsoo)

Abbagaar:	jaarsa biyyaa beekamaa kan hikinaa yeroo fuudhaa hidhu.
Abdooyyee:	guyyaa torbanii keessaa roobii jechuudha.
Addaannuu:	dhadhaa muudaf ta’u.
Afinaa :-	marga, hafa itillee jala hafamu.
Awwal :	buna duraa
Baada:-	Erga
Beekkaa :	jaalallee intalli kaadhimamte godhattu.
Biri’ii:	Gosa affeellaa ta’ee kan dhadhaan itti naqamee keessummaff dhiyaatu
Boquu :	morma
Duhaa :	Eebba
Gaarayyuu:	jaalallee ,wadaajii
Gallaba:	galgala
Jabaasuu:	eebbisuu
Kofalee:	wixata,dafnoo,hojjaduree.
Maanduggoo:	maanguddoo,jaarsa biyyaa.
Mi’ii:	Aannan saawwaa reefu elmame hoo’aa jechuudha.
Namayyoo:	fira karaa abbaas ta’ee karaa haadhaa jiran hunda.
Nyarree:	gateettii
Qotii:	sirna kadhaa keessatti adeemsa jalqaba raawwatu.
Rabbidahii:	guyyaa intala kadhatan kennuufii itti mirkaneeffatan.
Rajaa:	buna lammaffaa
Suphii:	ganama, obboroo, barraaqa.

Gabaajee

I/G/W/A/T:- Itti gaafatamaa waajjira aadaafi turizimii.

I/I/G/W/A/T:- Ittaanaa Itti Gaafatamaa Waajjira Aadaafi Turizimii.

I/G/W/T:- Itti Gaafatamaa Waajjira Taatewwanii.

YKN:- Yookan

BAAFATA

QABIYYEE	FUULA
Axereeraa	i
Galata	ii
Hiika Jechoota Haarawaa(Jibsoo).....	iii
Gabaajee.....	iv
Baafata Fakkii	x
Baafata Gabatee	xi
BAAFATA.....	v
BAAFATA GABATEE	xi
BOQONNAA TOKKO : SEENSA	1
1.1 Seenduubee.....	1
1.2 Ka’umsa Qorannoo	2
1.3 Kaayyoowwan Qorannichaa	3
1.3.1 Kaayyoo Gooroo.....	3
1.3.2 Kaayyoo Gooree	3
1.4 Barbaachisummaa Qorannichaa	4
1.5 Daangaa Qorannichaa	4
1.6 Hanqina Qorannichaa.....	5
1.7 Haala Naannoo Qorannichaa.....	5
1.7.1 Aadaa Uummata Aanichaa	6
1.7.1.1 Aadaa Fuudhaa Fi Heerumaa	6
1.7.1.2 Aadaa Nyaataa.....	7
1.7.2 Iddoowwan Hawwata Turizimii Aanichaa	8
1.7.3 Hidda Dhalootaa fi Quubsuma Oromoo Aanaa Jiillee Dhummuugaa	9
1.7.3.1 Shanan Jiillee.....	9
BOQONNAA LAMA: SAKATTTA’A BARRUU.....	13
2.1 Maalummaa Fookiloorii.....	13
2.2 Gosoota Fookiloorii.....	14
2.2.1 Afoola	14

2.2.2 Duudhaa Hawaasaa.....	15
2.2.3 Meeshaalee Aadaa	16
2.2.4 Aartii Duudhaa	17
2.3 Faayidaa Fookiloorii	18
2.3.1 Barsiisuuf.....	18
2.3.2 Jabeessuf.....	19
2.3.3 Dhorkuu(To'achuuf).....	19
2.3.4 Miliquuf.....	19
2.4 Sirna Gaa'elaa	19
2.5 Gosoota Sirna Gaa'elaa.....	21
2.5.1 Naqata /Kadhaa/	22
2.5.2 Aseennaa.....	22
2.5.3 Butii	23
2.5.4 Sabbatmarii	24
2.5.5 Dhaala.....	25
2.6 Raawwii Sirna Gaa'elaa.....	25
2.7 Yaaxinaalee Fakkoommii.....	27
2.7.1 Fakkoomii Gochaan Argaman.....	28
2.7.2. Fakkoommii Mallattoon Argaman	29
2.7.3 Fakkoommiifi Beekumsa.....	30
2.7.4 Fakkoommii Abjuu.....	31
2.7.5 Fakkoommii Laguu.....	32
2.8 Sakatta'a Barruu Walfakkii	32
BOQONNAA SADII: MALA QORANNICHAA	35
3.1 Saxaxa Qorannoo	35
3.2 Iddattoo.....	36
3.3 Meeshaalee Odeeffannoon Ittiin Funaanaman	36
3.3.1 Afgaaffii.....	37
3.3.2 Daawwannaa Dirree	38
3.3.3 Qaaccessa Dookumentii	38
3.4 Mala Odeeffannoo Qaaccessuu	38

3.5 Naamusa Qorannoo	38
BOQONNAA AFUR: XIINXALA ODEEFFANNOO	40
4.1 Adeemsa Sirna Kadhaa Fuudhaafi Heerumaa Oromoo Aanaa Jiillee	40
4.1.1 Laallannaa	40
4.1.1.1 Fakkoommii Qoraattiifi Bishaanii	41
4.1.2 Qotii	42
4.1.2.1 Qotii Duraa	42
4.1.2.2 Qotii Lammaffaa/Mijuu Dhaabaa/	43
4.1.2.2.1 Fakkoommii Mi'iifi Urgooftuu	43
4.1.2.3 Rabbi Dahii/Qotii Sadaffaa/	44
4.2 Gosoota Fookiloorii Sirna Kadhaa Keessatti Argamu	44
4.2.1 Faayafi Uffata Aadaa Kaadhimaaf Bitamuufi Fakkoommii isaa	44
4.2.1.1. Halkoo	45
4.2.1.2 Amartii	46
4.2.1.2.1 Fakkoommii Halkoofi Amartii	46
4.2.1.3 Sakaallaa	46
4.2.1.4 Ciraa	47
4.2.1.4.1 Fakkoommii Sakaallaafi Ciraa	47
4.2.1.5. Hinteefi Ciraa	48
4.2.1.6 Muuxafi Fakkoommii isaa	48
4.2.1.7 Baqalafi Fakkoommii	48
4.2.1.8 Xinxilaafi Fakkoommii isaa	49
4.2.1.9 Cincilleefi Fakkoommii isaa	49
4.2.1.10 Cincillee Dachaafi Fakkoommii Isaa	50
4.2.1.11 Kudhaama	50
4.2.1.11.1 Fakkoommii Baqalafi Kudhaamaa	50
4.2.1.12 Shiftaafi Dagaagaa	50
4.2.1.13 Cammee	51
4.3. Uffata Aadaa guyyaa cidhaa Uffatamu	52
4.3.1. Uffata Aadaa Nadhoofi fakkoommii isaa	52
4.3.2. Uffata Dhiirri Uffatuufi Fakkoommii isaanii	53

4.4	Hiika fakkoommii Faayafi Uffata Aadaa Sirna Kadhatanii Fuudhuu.....	54
4.5	Gosoota Fookloorii Sirna Kadhatanii Fuudhuu Keessatti Argamu.....	56
4.5.1	Afoola	56
4.5.2	Barsiifata Hawaasaa	57
4.5.3	Meeshaalee Aadaa	58
4.6	Sirna Mi'a Naqaa	58
4.7	Qophii Cidhaan Duraa.....	59
4.7.1	Qophii Nyaata Qopheessuu	59
4.7.1.1	Burqumsaafi Fakkoommii isaa	59
4.7.1.2	Sataateefi Fakkoommii Isaa	60
4.7.1.3	Biri'iifi Fakkoommii Isaa	60
4.8	Gosa Dhugaatii Yeroo Cidhaa Qophaa'u	60
4.8.1	Abishii	61
4.8.2	Itittuufi Fakkoommii Isaa	61
4.9	Akkaataa Waamicha Cidhaa	61
4.10	Qophii Guyyaa Cidhaa Osoo Fuudha Hindeemin.....	62
4.10.1	Sirna Mana Ijaarsaafi Fakkoommii isaa	62
4.10.2	Akkaataa Kadhaa Amaamotaa.....	62
4.11	Meeshaa Aadaa Gurbaan Fuudhu Qabatee Fuudha(Qajeeltoo) Deemu.....	63
4.11.1	Ulee Qajeeltoo (Siinqee)	64
4.11.2	Ulee Arooressaa.....	64
4.11.2.1	Fakkoommii Siinqeefi Ulee Arooressaa	65
4.12	Sirna Ganda Warra Intalaatti Guyyaa Cidhaa Geggeeffamu	65
4.12.1	Yeroo Amaamonni Karra Warra Intalaarra Gahan.....	65
4.12.2	Sirna Yeroo Intala Fudhatan Taasifamu	66
4.12.2.1	Sirna Addaannuu Dibaafi Fakkoommii isaa	66
4.12.2.2	Sirna Mijuu Jabaasaa Ganda Warra Intalaafi fakkoommii isaa.....	66
4.13	Siirna Ganda Warra Mucaatti Gallaba Raawwatu	67
4.14	Sirna Ganda Warra Mucaatti Suphii Raawwatu	68
4.14.1	Sirna Mi'a fuudhaa.....	68
4.15	Afoola Sirna fuudhaafi Heerumaa keessatti argaman	68

4.15.1	Qaaccessa Sirna Duhaa(Eebaa)	68
4.15.1.1	Duhaa(Eebba) Maanguddootaa	68
4.15.1.2	Duhaa (Eebba) Beeraa.....	69
4.15.2	Dammaqii	70
4.15.2.1	Sirna Dammaqii.....	70
4.15.2.2	Haala dammaqiin ittiin taphatamu.	71
4.15.3	Qaaccessa Sirboota Gaa'elaa	72
4.15.3.1	Qaaccessa Weedduu Mana Gurbaa	72
4.15.3.1.1	Weedduu Lafjalee (Jalabultii)	72
4.15.2	Qaaccessa weedduu Yeroo Hamaamonni fuudhaagalan	73
4.15.3.	Qaaccessa weedduu guyyaa cidhaa gallaba mana Gurbaatti Sirbaman	75
4.15.4	Qaaccessa Weedduu Warra Intalaatti Sirbamanii	77
4.15.4.1	Qaaccessa weedduu Lafjalee (Jalabultii)	77
4.15.4.2	Weedduu Teenamuu Intala Hererumtu Gorsuuf Weeddifamu.....	78
4.15.4.3.	Weedduu Marartee Warra Intalaatti Guyyaa Cidhaa Sirbaman	79
4.15.4.4	Weedduu Shamarran Intala jajjabeessuf weeddifamu.....	80
4.16	Sirna kaadhimatanii Fuudhuu Yeroo Ammaa Sadarkaa Inni Irra Jiru	81
4.17	Safeeffannaa Warra Soddaa	82
BOQONNAA SHAN: ARGANNOO, GOOLABAAFI YABOO		83
5.1	Argannoo.....	83
5.2	Goolaba	85
5.3.	Yaboo	86
WABIILEE		88
DABALEE A.		91
DABALEE B		93
DABALEE C		94
DABALEE D		96

BAAFATA FAKKII

Fakkii 1. Kaartaa Naannoo Amaaraa	12
Fakki. 2. Faayaafi Uffata Aadaa Kaadhimaaf Bitamu	45
Fakkii 3. Halkoofi Amartii.....	45
Fakkii 4.Sakaallaa	48
Fakkii 5. Hinteefi Ciraa.....	49
Fakkii 6. Xinxila	51
Fakkii 7.Shiftaafi Dagaagaa.....	51
Fakkii 8. Cammee	54
Fakkii 9. Uffata Aadaa Yeroo Kaadhimummaafi Heerumaa Keewwatan.	56
Fakkii 10. Guftaafi Faaya Mormaa Yeroo Cidhaa Bitamu	57

BAAFATA GABATEE

Gabatee 1. Hiika Fakkoommii Faaya Aadaa	55
Gabatee 2. Gosoota Afoolaa Sirna Fuudhaafi Heerumaa	56
Gabatee 3. Barsiifata Hawaasaa Sirna Fuudhaafi Heerumaa Keessatti Argaman.....	57
Gabatee 4. Meeshaalee Aadaa Sirna Fuudhaafi Heerumaa Irratti Gargaaraman	58
Gabatee 5. Safeeffannaa Warra Soddaa.....	82

BOQONNAA TOKKO: SEENSA

1.1 Seenduubee

Uummanni Oromoo sabaafi sablammii Itoophiyaa keessaa isa guddaa yoo ta’u, saba afaan kuush dubbatan jalatti ramadama. Uummanni kun bal’ina lafaafi baayyina uummataan Afrikaa keessaa tokkoffaa akka ta’e walnama hingaafachiisu.

Uummanni Oromoo Oromiya keessa qofa osoo hintaane naannoleewwan biyyattiin qabdu keessas ni jiraatu. Isaan keessaa naannoo Amaaraa keessatti kan argaman hawaasa Oromoo kamiseeti. Oromoon uummata aadaafi seenaa mataa isaa qabu. Aadaafi seenaa isaa kanas labata itti aanuuf dabarsuun hanga ammaatti aadaa isaan boonaa jiraatudha. Aadaan calaqqee eenyummaa saba tokkoo ta’ee kanneen akka aadaa nyaataa, uffataa, fuudhaafi heerumaa, of keessatti haammata. Aadaan fudhaafi heerumaa kun uummata Oromoo biratti iddoo guddaa qaba. Kunis sirna ittiin geggeeffamu qaba.

Akka Getaachoo(2001), Kaa’utti aanaa Jiillee gosoonni fuudhaafi heerumaa kunis Butii, Sossobanii fudhatanii deemmachuufi, kaadhimatanii fuudhuu jedhamanii beekamu.

Akka itti gaafatamaan taatewwan aanaa jedhetti, godinni sablammii Oromoo Kamisee naannoo Amaaraa keessatti kan argamu yoo ta’u, Bahaan goodina Shawaa Kaabaa, Lixaan naannoo Affaariin fi kibbaan Walloo Kibbaatin daangeffama. Goodinni kun Anaaleewwan shanii fi bulchiinsa magaalaa lama ofkeessaa qaba. Maqaaleen aanaa kanaas Aanaa Jiillee Dhummuugaa, aanaa Arxummaa Fursii, aanaa Dawwee Haarawaa, aanaa Dawaa Caffaa, aanaa Baatee, bulchiinsa magaalaa kamiseefi bulchiinsa magaalaa Baateeti. Moggasni maqaa aanaaleewwan kanaa callisee kan moggaafame osoo hin taane seenaa mataa isaanii danda’e qabu.

Aanaaleewwan godina kana keessatti argaman keessaa aanaan Jiillee dhummuugaa isa tokko yoo ta’u, magaalaa guddittii godinaa kan taate Kamisee irraa km 62fi Finfinnee irraa km 253 fagaattee argamti. Bal’inni aanichaa hektaara 62,735 dha.

Aanaan Jiillee dhummuugaa kun karaa kaabaa aanaa Arxummaa Fursii. Karaa bahaa mootummaa naannoo Affaar, karaa kibbaa goodina Shawaa Kaabaa keessatti kan argamu

aanaa qawaat. Karaa lixaan goodina Shawaa Kaabaa keessatti kan argamu aanaa Efraataaf Gidimiitin daangeffama. Kun gandoota baadiyyaa¹⁹ fi bulchiinsa magaalaa tokko ofkeessaa qaba. Uummanni aanaa kanaa harka dhibba keessaa harki 85 uummata oromoo yoo ta’u, harki 14 uummata Amaaraafi harki 1 uummata Argobbaafi uummata biroo kan of keessatti qabateedha.

Baayyinni uummata aanichaas dhiirri 50937 dhalaan 48903 ida’amni 99840 ta’a jedhamee tilmamama. Uummanni Oromoo aanaa kana keessa jiraatan akkuma Oromoota iddoo biraa jiraatanii aadaa boonsaa ta’e qabu. Aadaan isaan qaban kunis kan uummata Oromoo iddoo biraa wajjiin kan walfakkaatuufi adda isaan taasisu qabu. Aadawwan isaan qaban keessaa aadaan fuudhaafi heerumaa isa guddaafi angafa. Aadaan fuudhaafi heerumaa kun hawaasa aanaa kanaa biratti baayyee kabaja kan qabuufi seera aadaa hordofee kan raawwatuudha. Kunis gurbaan fuudhu intala isaaf taatu filatee maatii isaa mariisisa. Warri gurbaas intalli kun ulaagaa isaan barbaadan kan guuttu yoo ta’e qotii deemuu eegalu. Namni qotii deemus abbaa mucaa yookan abbeeraa mucaati.

Qotiin adeemsa intala kadhachuuf suphiin ka’anii gara warra intalaatti godhaniidha. Qotiinis kan inni deemmamu turban keessaa guyyaalama qofa. Guyyichis guyyaa Kofaleefi Kamisa. Kanaaf qorataan kun aadaa fudhaafi heerumaa kan hawaasni aanaa kanaa karaa aadaan itti gargaaraman qaaccessuun hawaasa Oromoo naannoo biroo jiran beeksisuuf dirqame.

1.2 Ka’umsa Qorannoo

Hawaasni Oromoo akkuma hawaasa kamiyyuu sirna fuudhaafi heerumaa kabajuun dhimma itti bahaa dhufeera. Kanumarratti hundaa’un qorannoon kun faayidaa firiiwwan fookloorii sirna fuudhaafi heerumaa Oromoo Kamissee kan aanaa Jiilee Dhummuugaa hubannoofi xiyyeeffannoo dhabuun sababoota garagaraan hinargatin hafan irraa kan ka’eedha.

Sababoonni xiyyeeffannaa hinarganne taasisan kunis jijjiirrama saayinsiifi teknooloojii ilaalcha amanttii, qaroomina ammayyummaa aadaa jeeqaa jiru kana xiyyeeffannoo keessa galcheeti.

Xiyyeefannaan qorannoo kanaa aadaa ittiin bulmaata sirna hawaasa Orommo kabajuu keessatti argaman keessaa sirna fuudhaafi heerumaa irratti xiyyeeffata. Sirna fuudhaafi heerumaa kana keessatti firiwwan fookiloorii maal akka ta'aniifi faayidaan isaan waan ilaallatanii qaban haala kamiin akka raawwatuufi yoomessa kam akka raawwatu mallattoowwan fookiloorii irratti xiyyeeffata. Kanaafuu, haalli armaan olii kana bu'uura godhachuun qorannoon kun gaaffilee armaan gadiitiif deebii kenna.

- Sirni kadhatanii fuudhuu adeemsa akkamii keessa darba?
- Afoolli kadhatanii fuudhuu bifa akkamiitin qoqqoodama?
- Fakkoommiin meeshaaleefi faaya aadaa kaadhima maalfakkaata?
- Sirna cidhaa keessatti gosti nyaataafi dhugaatii maalfa'i?
- Mallattoowwan ijoon gosoota fookiloorii sirna fuudhaaf heerummaa keessaa hafuu hin qabne maal fa'i

1.3 Kaayyoowwan Qorannichaa

Namni qorannoo geggeessuuf ka'e tokko kaayyoo qorannoo geggeessuuf deemu sana beekuun dirqama. Kaayyoon kun qorannoo kana geggeessuf jalqaba maal gochuu akka qaban namatti agarsiisa.

Sababuma kanaaf kaayyoo qorannoo duursanii tilmaamuun murteessaadha. Kanumarraa ka'uun hojiin qorannoo kanaa kaayyoo qabaachuun kaayyoo gooroo fi gooreetti adda babaasee qoodeera.

1.3.1 Kaayyoo Gooroo

Kaayyoon goeroon qorannoo kanaa godina saba Oromoo Kamisee aanaa Jiillee Dhummuugaa keessatti adeemsa sirna kadhaa keessatti yoomessa afoolaa, faaya aadaa kaadhimaan kaawwattuu, nyaataafi fakkoommii isaanii qaaccessuudha.

1.3.2 Kaayyoo Gooree

Kaayyoon gooree qorannoo kanaa

- Sirni kadhatanii fuudhuu adeemsa akkamii keessa akka darbu ibsuu
- Yoomessa kadhatanii fuudhuu keessatti afoolli sirnicha bareechuuf gaheen maalii akka qaban ibsuu.

- Fakkoommii faayaafi uffata aadaa sirna fuudhaafi heerumaa keessatti argaman ibsuu.
- Nyaata aadaa sirna fuudhaafi heerumaa keessatti guyyaa cidhaa qophaa'an maal akka ta'an ibsuu.
- Mallattoowwan ijoon gosoota fookiloorii sirna fuudhaafi heerumaa keessatti mul'atan ibsuu.

1.4 Barbaachisummaa Qorannichaa

Sirna fuudhaafi heerumaarratti qorannoo geggeessun dhufteen hawaasaa ,aadaafi haalli jiruuf jireenya hawaasa sanaa maal akka fakkaatu osoo irraa hin hirrisiniifi itti hin dabalin fakkaattii hawaasichaa lafa kaa'a.Kanaafuu sirni kadhatanii fuudhuu keessatti afoolaafi fakkoommiin xiinxaluun sababoota adda addaatiif barbaachisaa ta'a.

- Hawaasa Oromoo kan yeroo ammaa kana jiran kana biratti afoolliifi fakkoommii sirna fuudhaafi heerumaa keessatti duraan turan kan amma xiyyeeffannoon itti hin kennamne aadaafi safuu abbootii isaanii kan irraaffatan duubatti deebi'anii akka barbaadaniif dhaloota dhufuuf kaa'an gargaara.
- Aadaafi Turizimiin aanaa kanaa, uffata aadaa sirna fuudhaafi heerumaa keessatti faayidaan inni qabu hubachuun walitti guuranii godaambaa keessatti akka walitti qabaniif ni gagaara.
- Namoota mataduree kana fakkaatu irratti qorannoo gadi fageenyaa geggeessuu barbaadaniif akka ka'umsaatti gargaaruu danda'a.

1.5 Daangaa Qorannichaa

Qorannoon kun kan daangeffame sirna fuudhaafi heerumaa keessatti afoolaafi fakkoommii sirnicha keessatti argaman kan Oromoo kamisee hawaasa aanaa Jiillee Dhummuugaa keessa jiraachaa jiran qofarratti. Qorannoon kun gosoota sirna fuudhaaf heerumaa naannoo biraa hin ilaallatu. Sababni isaa adeemsi sirnichi itti geggeeffamuu, akkasumas faaya aadaa kaadhimaan keewwattus ta'ee haalli sirnichaa walbuusuu danda'a waan ta'eefi. Kanuma irratti hundaa'udhaan qorannoon kun adeemsa sirna fuudhaafi heerumaa Oromoo hawaasa aanaa Jiillee Dhummuugaa keessatti argaman keessatti afoola argaman, fakkoommii meeshaaleefi faaya aadaa sirnicha keessatti adeemsifaman qofa xiinxaluu irratti xiyyeeffate.

1.6 Hanqina Qorannichaa

Qorannoofi qo'annoo tokko waan tokko irratti yommuu geggeeffamu hanqina ykn muudannoo hindhabu. Kanaaf qorataan kun qorannoo kana yommuu geggeessu rakkoolee adda addaa isa muudatan ni jiru. Rakkooleen kunis; namoonni gaaffiin dhiyaateef deebii kennuuf yeroodhabuu. Rakkoo kana furuuf beellama guyyaa isaanii mijatutti beellamuun fureera. Akkasumas gaaffii kanaaf deebii deebisuun dura maaliif akka barbaadame gaafachuu. Dhimma qorannoo digirii lammaffaa guuttachuuf qorannoo geggeeffamu ta'uu isaa ifatti beeksisuun, sagaleedhaan waraabamuuf shakkii adda addaa qabaachuu, dhimmoota siyaasaa adda addaa sababeeffachuun diduu. haata'u malee ragaan funaanamu kun dhimma qorannoo kanaan ala dhimma biraaf akka hin oolle amansiisuun erga mananii booda raga barbadu argachuu qorannoon isaa galmaan ga'uu danda'eera.

1.7 Haala Naannoo Qorannichaa

Akkuma daangaa qorannichaa keessatti ibsametti qorannoon kun kan adeemsifame naannoo Amaaraa godina sablammii Oromoo Kamisee aanaa Jiillee dhummuugaa keessatti. Aanaan kun aanaalee godinichaa keessa tokko yoo taa'u magaalaa naannichaa Bahiirdaar irraa km 556 magaalaa guddoo godinaa irraa km 62 fi Finfinnee irraa km 253 kan faggaattu yoo ta'u gaareniin kan kan marfamteedha.

Akka Getaachoo(2001:5) ibsetti aanaan Jiillee dhummuugaa bal'ina lafaa heektaara 62,735 teessummi ishii immoo 10.02 kaaba keetiroosii fi 35.55 Bahaan 40.12 keetiroos irratti argamti.

Itti dabaluun Getaachoo(2001:6) irratti ibsetti, aanaan Jiillee Dhummuugaa kun karaa Kaabaan aanaa Arxummaa Fursii, karaa Bahaan mootummaa naannoo Affaar, karaa Kibbaan godina Shawaa Kaabaa jalatti kan bultu aanaa Qawaat, Lixaan aanaa Ifraataannaa gidimiin daangeffamti. Aanaan kun gandoota baadiyyaa 19 fi bulchiinsa magaalaa tokko qaba. Olka'iinsi garbarraa inni qabu meetira 1200-1800 ni gaha. Haalli qilleensa isaa irra caalatti gammoojjidha. Bara keessatti ho'inni isaa giddu galeessan digirii seentigireedii 23 ni ta'a. Jiidhinni lafa isaas miili liitirii 980 ta'a jedhamee tilmaamama.

Aanaan Jiillee Dhummuugaa laggeen afur walakkaatti kutanii darbu. Laggeen kun hawaasa naannichaaf qurxummii keessa bu'achuun nyaataf itti gargaaramu. Namoonni naannoo kana ballinaan hoji waan hin jaalanneef jallisiif namoonni itti gargaaraman muraasa.karaa biraan lafti qonnaa isaaniis jallisiif mijataa waan hin taaneef lagichitajaajila tokko malee aanicha qaxxamuree biyya Affaaritti seena.

1.7.1 Aadaa Uummata Aanichaa

Akka bifa jireenya hawwaasa Oromootti aadaan iddoo guddaa kan qabuudha. Kanaaf uummani aanaa Jiillee Dhummuugaa aadaa nama boonsufi nama gammachiisu kan hawaasni duraanii itti gargaaramaa tureefi ammas iddoo tokko tokkotti darbee darbee itti gargaaramaa jiran nijira. Aadaawwaan hawaasni kun ittin jiraatan keessaas beekamoon kanneen armaan gadiiti.

1.7.1.1 Aadaa Fuudhaa Fi Heerumaa

Akkaataa hawaasni Oromoo ittiin jiraatu, walitti dhufuufi gaddaafi gammachuu ittiin geggeeffatu keessatti aadaa fuudhaaf heerumaa isa angafaa fi guddaadha. Aanaa kana keessattis aadaan fuudhaafi heerumaa baayyee beekkamaa fi jaalatamaadha. Aadaan fuudhaafi heerumaa kun aanaa kana keessatti bifa sadiin geggeeffama. Isaanis

1. Kaadhimanii fuudhuu
2. Butii
3. Jaalalaan Sossobanii fuudhanii deemudha.

Kaadhimanii Fuudhuu: Maatiin ijoollota lamaanii erga walii galanii booda gurbaan galee maatii isaatiin intala abaluu jaaladhee waan ta'eef qotii naaf deemaa jedhee itti himata. Kanaan booda abbaan gurbaa obboleessa isaa wajjin qotii deemun seeran kadhatanii mucaa isaanii fuusisu. Qotii jechuun kan warri mucaa suphiin ka'anii gara warra intalaa kadhaaf deemaniidha.

Butii: Butiin fedhii intalaa malee humnaan butuun bultoo ijaarrachuudha. Kun kan ta'u gurbaan intala jaallate takka sababa adda addaan jalaa fuudhamuu ykn sababa hinbeekamneen nandhaba jedhee yoo yaade hiriyoota isaa mari'achuun butee ganda warraa osoo hin ta'in mana maanguddoo biyyaa kan abbagaar jedhamutti fudhatee galcha. Akka aanaa kanaatti intalli butamtee mana maanguddoo kanaa jirtu osoo

abbagaar hin eeyyamin durbummaan irraa hin fudhatamu. Erga abbagaar maatii warra gurbaafi warra intaa araarsee booda cidhi godhamee seeran gurbaan durbummaa ishii fudhata. Kana osoo hin godhin durbummaa yoo fudhate akka aadaatti gurbaan sun horii 50 maatii intalaa sanii kennuu qaba. Sababa sodaa kanaatiif durbi butamte takka safuu waan qabduuf seera kana hundumaa eeguun dirqama ta'a.

Jaalalaan Sosobanii Fuudhuu: Aadaan kun aanaa kana keessatti darbee ni mul'ata. Kun fedhii gurbaa fi intalaa irratti hundaa'a. Erga ijoolleen lamaan wal jaallatanii booda osoo nama kamittuu hin himin walfuudhatanii iddoo biraatti godaanu. Godaansa kana gochuuf garuu dirqama gurbaan maallaqa gahaa qabaachuu qaba .

Yoo akkas hin taane rakkoo cimaarratti kufuu danda'u waan ta'eefi. Erga walfudhatanii deemanii booda waggaalamaa oliif gara biyyaatti hin deebi'an. Waggaa lama erga fixanii booda deebi'anii biyyatti galu. Saba kana waan ta'eef waliin deemmachuun yeroo ammaa kana darbee malee hafuutti jira.

1.7.1.2 Aadaa Nyaataa

Aadaan uummata Oromoo biratti baayyee beekamaafi jaallatamaa ta'e kan biraa immoo aadaa nyaataati. Aadaan nyaataa kun gosoota adda addaa qaba. Isaan keessaas beekamoon kan aanaa kana keessatti argaman kanneen aramaan gadiiti

Burqumsaa: Burqumsaan nyaata aadaa uummata Jiillee biratti baayyee beekamaadha. Kan irraa qophaa'us garbuun fattagamee erga irraa qullaa'ee booda akaawwama. Erga akaawwamee booda akka qolli irraa ka'uuf ni tumama. Erga tumamee booda dhadhaa fi dammaan laaqama. Erga laaqamee booda keessummaf dhiyaata. Yeroo cidhaa booda intalli fudhattee abbaa manaa ishee wajjin ji'a tokkoo oliif nyaatu.

Marqaa: Gosa nyaataa aadaa naannoo kanatti beekamu keessaa kan biroon immoo marqaadha. Marqaan kan qophaa'u daakuu irrayi. Gosti daakuu inni irraa qophaa'us garbuudha. Garbuun erga qolli irraa qullaa'ee booda ni daakama. Erga daakamee booda seeran dubartoonni beekan hojjetu. Kana booda dhadhaan itti naqamee keessummaaf dhiyaata. Marqaan kan dhiyaatuf keessummaa kabajaaf malee akkasumaan miti.

Dimmisoo: Dimmisoon nyaata aadaa kan aanaa Jiillee kana qofa keessatti qophaa’u iddoo biraa hin jiru. Kunis kan qophaa’u daakuu irraati. Daakuun erga laaffisamee booda sataatee tolchu. Sataateen kun saliixii wajjin mooyyee qulqulluu ta’etti tumama. Erga tumamee booda dhadhaan itti dabalamuun ijoollee dhiiratiif kennama. Sababni isaas nyaatichi jabina kenna waan ta’eefi. Nyaata kana yeroo baayyee kan nyaatu dhiira kaadhima ta’ee dha.

Biri’ii: Biri’iin nyaata aadaa aanaa kanaa keessaa tokko yoo ta’u innis gosa affeellaati. Kan irraa qophaa’us ataraa fi Cammaggoo ykn mishingaadha. Erga affeellamee sirriitti bilchaatee booda dhadhaan itti naqama. Kun immoo guyyaa chidhaa misirroof dhiyaata.

1.7.2 Iddoowwan Hawwata Turizimii Aanichaa

Aanaan Jiillee iddoowwan hawwata turizimmif oolan baayyee qabdi. Iddoo hawwata turizimii kana namoonni biyya keessaas ta’ee kan biyya alaati dhufan yeroo hedduu nidoo’atu. Iddoo seenaa qabeessa ta’an keessaas beekamoon kanneen armaan gadiiti.

Hawwayituu: Hawwayituun iddoo seenaa qabeessa aanaa Jiilleetti argaman keessaa tokko yoo ta’u, magaalaa anichaa sanbatee irraa gara Bahaatti km5 fagaatee argamti. Iddoon seena qabeessaa kun bishaan daffaan uumamaan lafa keessaa kan burqu yoo ta’u, aarri ykn hurki bishaanichaa dhibeewwan akka qorraafi gogaa irraa nama fayyisuu danda’a. Namoonni daawwannaa irra darbanii akka dawaatti waan itti gargaaramaniif guyyaatti namoota baayyeetu iddoo kana deemee daawwata.

Gabayaa Sanbatee: Gabayaan Sanbatee gabaya baayyee bal’aafi iddoowwan biyya keessa jiran irraa kan adda taasisu sabaafi sablammoonni adda addaa afurii ol gabayaa kana ni dhufu. Kana qofa osoo hin taane namoonni gabayaa kana dhufan uffata aadaa isaan calaqqisiisu uffataniitu. Sabaafi sablammootni afran kunneen saba Oromoo, saba Amaraa, saba Argobbaa, saba Affaari. Kunneen kun hundi isaani uffata aadaa isaan ibsu uffatanii waan dhufaniif gabayaa kanaaf bareedina addaa kenna. Karaa biraatiin baargamoowwan Lij Iyyasuun dhaabe gabayaa kana qarqara waan jiruuf namoonni biyya alaas ta’ee biyya keessaa baayyinaa gabayaa kana dhufanii daawwatu.

Mana Sagadaa Faq Abbaas: Manni sagadaa ykn Masjiidni kun namoota dur turaniin dhagaa bareedaa irraa waan ijaaramaaf seenaa addaa fi bareedina addaa waan qabuuf

namooni baayyeen iddoo kana deemanii daawwatu. Manni sagadaa kun manneen sagadaa kanneen biroo irraa kan adda isa taassisu meeshaaleewwan dur turan irraa waan ijaarameefi haalli ijaarsa isaa kan ammaarra baayyee waan bareeduuf hambaa seenaa durii ta'ee akka naannoo sanaatti galmaa'ee jira. Sababa kanaaf namoonni baayyeen iddoo kana deemanii dawwatu.

1.7.3 Hidda Dhalootaa fi Quubsuma Oromoo Aanaa Jiillee Dhummuugaa

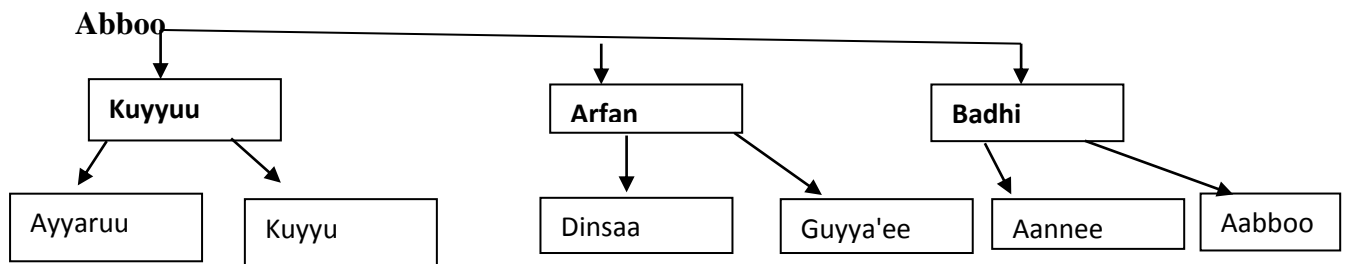
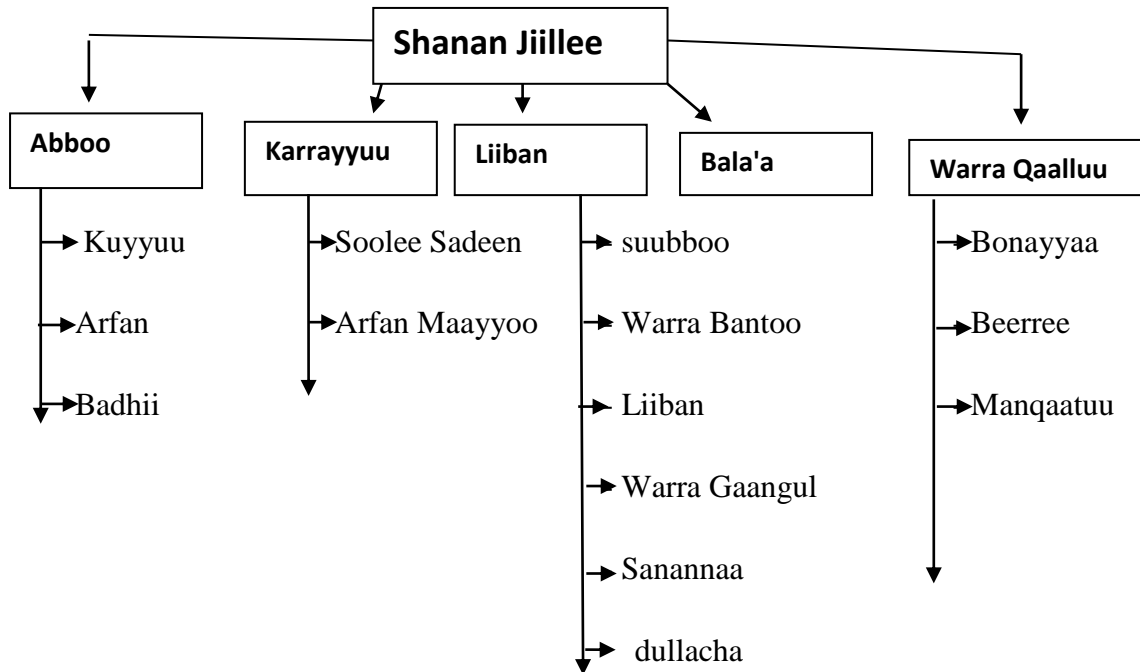
Aanaan Jiillee Dhummuugaa aanaalee godina sablammii Oromoo Kamisee jalaatti argaman keessaa tokko. Maqaan Jiillee Dhummuugaa jedhamu kan moggaafame akkasumaanii miti. Aanaana Jiillee Dhummuugaa jechoota lama ykn maqaa lama irraa moggaafame.

Jiillee: Akka Getaachoo (2001:7) ibsetti, Jiilleen maqaa namaati. Dhummuugaan immoo maqaa muka naannoo kanatti argamuuti. Jiillee namni jedhamu kun ijoollee shan qaba. Ijoollota shaman keessaa lama kan ofiif dhalche yoo ta'u sadi immoo naannoo Oromiyaa irraa dhufani isa bira jirachaa turan. Yeroo sanitti Jiillee namni jedhamu kun Ijoollota isaatis kan iddoo biraatii dhufanis akkuma ijoollee isaatti waan ilaalauuf ijoolluma isaa godhatee isaan guddise. Shanan Jiillee kun naannoo dhummuugaa jiru kanatti mana ijaarratanii jiraachaa waan turaniif kanumarraa ka'uun moggasni aanaa kanaa Jiillee Dhummuugaa jedhamee moggaafame.

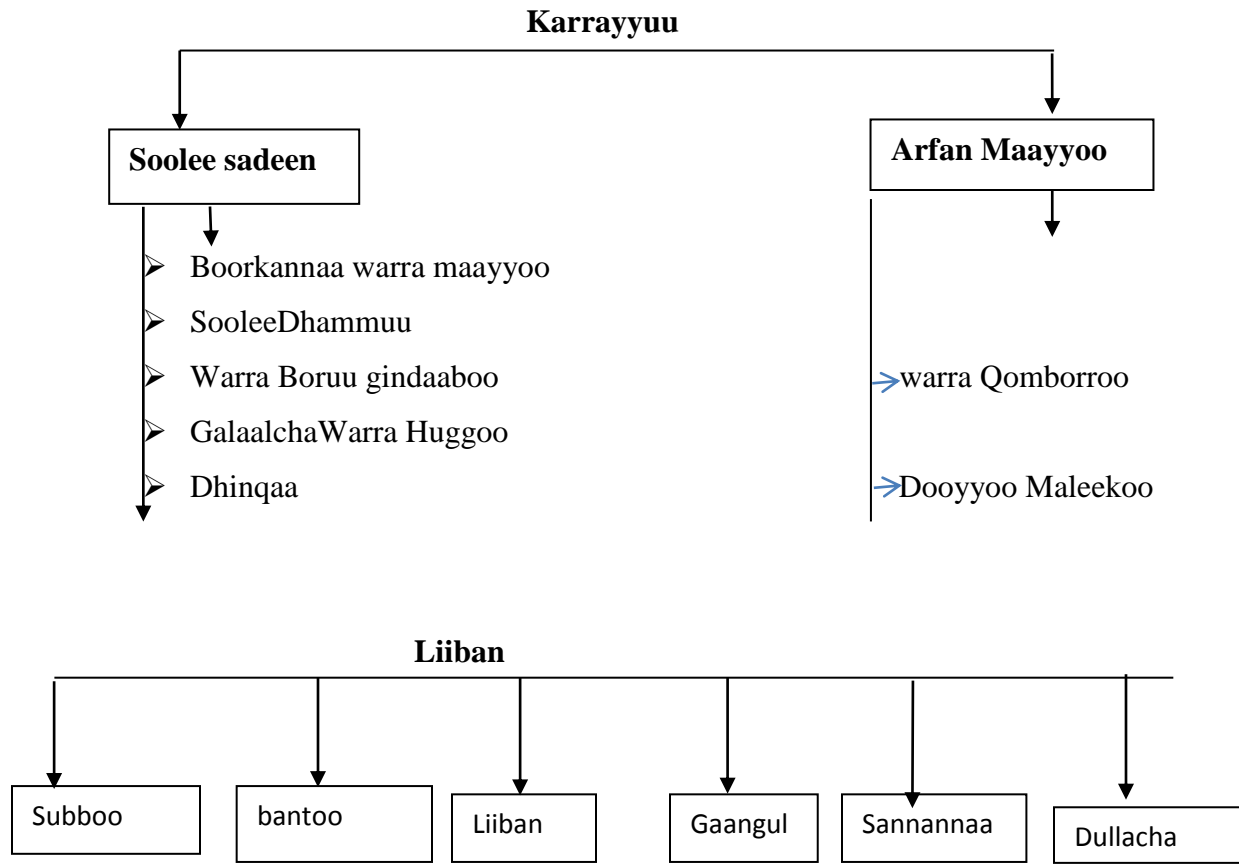
1.7.3.1 Shanan Jiillee

Jiilleen ijoollota shana qabaachuun armaan olitti ibsameera. Ijoollen kun shana jiillee jedhamu. Maqaan isaanis Liiban, Bala'aa fi warra qaalluu kan guddifate yoo ta'u Abboofi Karrayyuun immoo ijoollee inni dhalcheedha. Haaluma kanaan hiddi dhaloota jiillee baballatee uummata har'a gandootaa baadiyyafi magaalatti kuma dhibbatti lakkawwaman kana ga'eera. Kunis tokkoo tokkoo hidda dhaloota shanan Jiillee akka armaan gadiitti caatoon kaa'amuuf yaalameera. Getaachoo(2001:7-10).

HIDDA LATIINSA JIILLEE

Maddi barruu Getaachoo (2001:4-10) qopheesse irraa fooyya'ee fudhatame.

Maddi barruu Getaachoo(2001:4-10) qopheesse irraa fooyya'ee fudhatame.

FAKKII 1. KAARTAA NAANNOO AMAARAA

Madda:- www.ethiodemographyandhealth.org

BOQONNAA LAMA: SAKATTA'A BARRUU

2.1 Maalummaa Fookiloorii

Hayyoonni hedduun maalummaa fookiloorii akkaataa hubannoofi fayyadama isaanii irratti hundaa'u hiika adda addaa itti laachuu yaalaniiru. Fiqaadee(1991), yommuu ibsu namoonni yeroo amma kana jecha 'folklore' jedhu kana baruu irraan kan ka'e hiika mataa isaanii akkaataa yaada isaanitiin fi fayyadama isaanitii akka hiikaa jiran dubbata. Yaadni kun hiikni fookilooriif kennamu hawaasa garee adda addaa biratti akkaataa oolmaa itti fayyadamiinsa sirna duudhaa hawaasaa irratti hundaa'un jiruuf jireenya guyyuu keessatti wantoota nama quunnaman bu'uura godhachuun hiikaa mataa isaanii itti laachuu isaanii nu hubachiisa.

Hiikaa fookiloorii irratti hayyuun Tomson(1946), yommuu hiiku, Fookilooriin jecha lama kan "folk" fi "lore" jedhu irraa kan dhufe ta'ee, 'folk' jechuun uummata baadiyyaa kan waa'ee barnootaa hin beekne, mana moofaa, gamoo durii, hambaaleewwan seenaa kan durii irraa eegalanii hawaasni dur itti gargaaramaa ture kan yeroo ammaa kana gahe wajjiin walfakkeessa. 'Lore' jechuun immoo beekumsaafi qabeenya hawaasni garee tokkoo waliin qaban jedhee lafa kaa'a.

Akka yaada hayyoota kanaatti fookilooriin qabeenya hawaasaa ta'ee kannee namoonni dur kan hinbaratin itti fayyadamaa turee adeemsa jijjiiramaa keessa har'a gahee hawaasni yeroo ammaa bifa ammayyaa'aa ta'een itti gargaaramaa jiru jechuudha. Akkasums beekumsa namni hinbaranne durii eegalee itti fayyadamaa har'a gahe akka ta'e Dundes(1965:121) haala gaariin ni ibsa.

Folklore includes myths, legend, folktales, jokes, proverbs, riddle charms, blessing, curses, oaths, insults, reforts, taunts, teases, toasts, tongue twister & greating & leaves talking formulae. It also includes folk costume, folk dance, folk drama, folk art, folk belief or superstition, folk medicine, folk instrumental music eg. riddle tunes folk songs..." jechuun ibsa.

Akka hayyuun kun kaa'etti fookilooriin adeemsa jiruuf jireenya ilmaan namaa keessatti wantoota raawwatamaa tureefi ammas raawwatamaa jiru kanneen akka duudhaa hawaasaa, aartii duudhaa, hurruubummaa, qorsa aadaa uffata aadaa akkaataa walgargaarsaa, himtee, hiibboo, mammaaksa, baacoo, diraamaafi kkf kan hawaasni

jireenya guyyaa keessatti itti fayyadamaa turaniifi ammas itti fayyadamaa jiran wajjin walqabata.

Walumaagalattii fookilooriin adeemsa hawaasni tokko walii jireenya keessatti waan isaan wajjiin qaban sana yoomessa uumamaa keessatti aadaa kunuunsuun dhalootarraa dhalootatti bifa bareedaa ta'een dabarsee har'aan ga'e boruufis akka kaawwatu adeemsa mataa isaa danda'e qaba jechuudha.

2.2 Gosoota Fookiloorii

Gosoota fookiloorii haayyuwwan fookiloorii akkaataa hubannaa isaanii irratti hundaa'un garee adda addaatti qooduuf yaalaniiru. Isaan keessaa hayyuu Okpeho(1992), gosoonni fookiloorii raagowwwan, afwalaloofi kanneen unkaa gaggabaaboo qaban jedhee qooda. Itti dabaluun hayyuun Coyle(1993:978), immoo yommuu kaa'u, "Folk literature divide in to four large generic areas: Folk narratives, folk poetry, songs and folk drama" jechuun iddoo afuritti qoodde lafa kaa'a. Kanuma irra ka'uun fookilooriin dameewwn adda addaa qabaachuu isaa hayyuun Dorson(1972), itti dabalee iddoo afuritti qoodde lafa kaa'a. Isaanis Afoola, Meeshaalee aadaa, duudhaa hawaasaafi aartii hawaasaati.

Walumaagalatti fookiloorin adeemsa jiruuf jireenya dhala namaa keessatti sirnoota garagaraa irratti raawwataman hundi fookiloorin walqabatani bifaafi amala isaan qabaniifi waan isaan oolaniif irratti hundaa'un iddoo afuritti qoodamuu isaa hubanna.

2.2.1 Afoola

Afoolli qabeenya hawaasaa kan yeroo dheeraaf fookiloorii keessatti qoratamaa tureedha. Akkasumas afoolli afaanii dhaloota irraa gara dhalootatti darbaa kan tureefi ammas darbaa kan jiru ta'uu isaa hayyoonni gara garaa ibsaaniiru. Yaada kana deeggaruuf hayyuu Melakneh(2006:13) "Litrature refers to verbal heritage if making transmited from generation to generation by word of mouth." Jedha.

Akka yaada haayyuu kanaatti afoolli bifa himteen dhaloota irraa gara dhalootatti darbaa dhufuufi ammas darbaa kan jiru ta'uu isaa agarsiisa.

Akka hayyuu Okpeho(1999), ibsutti afoolli kan afaaniin dhaloota irraa dhalootatti darbu ta'ee bifoote garagaraa qabaachuu isaa karaa garagraatin lafa kaa'a. Hayyuun kun qoqqoodinsa afoolaa karaa sadiin yoo ibsu; raagowwan, afwalaloofi hunkawwan gaggabaaboo jedhee lafa kaa'a.

Weeddun akka hayyoonni adda addaa jedhanitti gosa afoolaa yeroo dheeraf kan hawaasa keessa jiraachaa jiru ta'ee duudhaa hawaasaa karaa dhaga'uufi dalaguun dhaloota irraa dhalootatti dabarsuuf kan gargaarudha. Akka hayyuu Elliot(1986:153), kaa'utti: "Song is short metrical composition intended for singing" jechuun ibsa.

Akka yaada hayyoota kanaatti weeddun hunkaa gaggabaaboo kan duudhaafi adeemsa sirna duudhaa hawaasaa bareechuu keessatti bifa sirbaafi gorsa adda addaa dabalachuun yoomessa adda addaa keessatti raawwatu ta'uu isaati.

Walumaagalatti afoolli sirna adda addaa bareechuu keessatti ta'ee iddoo gara garaatti gaddaafi gammachuu hawaasa afaan tokkofi aadaa tokko qabu biratti sirna ittiin bareechachuuf gargaara. Sirnoota afoolli bareechu keessas sirna fuudhaafi heerumaa, sirna jaarsummaa daboo keessatti du'a keessatti bifoote waan sanaaf dhaabbatan kan hawaasichi qooddatan keessatti sirna sana bareechuuf gargaara.

2.2.2 Duudhaa Hawaasaa

Duudhan hawaasaa garee hawaasa aadaa tokko qabu biratti waan irra deddeebi'ee raawwatu kan hawaasni amaleeffatte wajjiin walqabata. Duudhaan irra deddeebi'ee raawwatu kun hawaasa sanaaf faayidaa kan kennu yoo ta'eedha. Duudhaan hawaasaa kun sirna qabeessa. Akkaataafi haala ittiin geggeeffamu ni qaba. Kana jechuun hooda safuufi akkaataa hurrubummaa duudhaa sana keessattii raawwatu murteessaa ta'uu isaati. Karaa biraatin waan hawaasni lagatus of keessaa qabaachuu danda'a.

According to Van Gennep these kind of aritual returns have three stages: sepration, transition and reincorporation when aperson who has gone through aritual returns to society with anew status. Rites of passage are practiced in all culture, but the events celebrated vary from culture to culture. "Sims and stephens(2005:111)

Akka hayyoonni kun ibsanitti, hawaasni kamiyyuu duudhaa akka qabuufi dudhaa isaa kana keessatti akkaataafi haala itti fayyadamu irratti hundaa'un garaagara ta'uu isaa

xuqeera. Kana malees duudha hawaasaa gamtaan wanta raawwatamu ta'ee adeemsa sadan kana keessa darbuu isaa haalan ifa baaseera.

Sadarkaawwan adeemsa raawwii duudhaa hawaasaa keessaa haalli hawaasni tokko duudhaa isaa itti raawwatu iddoodhaa iddootti gargar ta'uu isaa lafa kaa'a. Adeemsi duudhaa kanaa bifa afuuraattiin haala hawaasa sana ibsuu danda'uun dhaloota irraa dhalootatti darbuu isaa bal'inaan ibasameera.

Akka hayyuun kun ibsetti qoqqoodinsi, daddarbiinsifi waan waliinqaban akkaataafi haalli inni yoomeessa uumamaa keessatti qabu xiyyeeffanaa guddaa qaba. Kana jechuun haala sirnichi eeyyamuun bakkiifi yeroon duudhan kun raawwatu milkaa'ina duudhaati.

2.2.3 Meeshaalee Aadaa

Meeshaalee aadaa kan jennu kan hawaasni aadaa tokkoofi afaan tokko dubbatu waliin itti gargaaramuudha. Meeshaalen kun sirnoota adda addaa bareechuu keessatti gahee guddaa kan taphataniidha.

Meeshaalee aadaa kunis hawaasa afaan fi aadaa tokko qaban birattii akkaataa fi haala itti fayyadama isaanii irratti hundaa'un safuufi duudhaa kan ibsaniidha. Kanaaf meeshan kun sirna duudhaa keessati waan bakka bu'uufi safeeffannaa qaba.

Akka hayyuu Glasse Henery(1999) ibsetti; "Material culture is culture made material; it is inner with at work in the world. Bigning necessary with things but not ending wioth them.

Akka yaada hayyuu kanaatti meeshaaleen aadaa kun kan wantoota garagaraa irraa hojjetamee aadaa ibsuu danda'u kan hawaasni waan hojjeteef sanaa malee kan biraatii bakka hinbuusne ta'uu isaa dubbata. Kunis safeeffannaafi meeshaaleen aadaa kun bakka bu'aa qabaachuu kan qabu jechuudha.

Meeshaalen aadaa kun kan ijaan mul'atanifi kan hafuuraa jedhamanii ni qoodamu. Meeshaalen aadaa kan ijaan mul'atan kun bakka bu'ama waan qabaniif hiika aadaa sanaa kennuurratti hanqina tokko illee hin qaban.

Walumaa galatti meeshaalen aadaa kun duudhaa hawaasaa biratti kan sirnoota adda addaa ittiin bareechaniidha. Meeshaalewwan kunis meeshaalee manaa kan hawaasni nyaata adda addaa itti nyaatan kan bareedinaaf keewwatan ta'uu danda'a.

Karaa biraa immoo meeshaalee afoolaa adda addaa ittiin bareechan kan akka dibbee, ma seenqoo, kiraarafi meeshaalee afoola ittiin taphachuuf gargaaran ofkeessa qaba.

Itti dabalees meeshaalee aadaa uffataa kan jirbii irraa tolfaman kan aadaan ittiin calaqqisii famu, kan safuun aadaa ittiin ittiin kabajamu ta'uu danda'a.

Meeshaaleen aadaa kan jedhaman akkaataa itti mana ijaaran illee ni ibsa. Akkaatan mana itti ijaaran kun haalluu akkamiitu dibamakan jedhu ofkeessatti qaba.

2.2.4 Aartii Duudhaa

Aartin duudhaa ogummaawwan afoola humna dhageettii keessa namaa jechoota hawwataa ta'een kan yaadotaa fi ergaa ijoo ta'an dhalootaa ittiin dabarsan kalaqa hawaasaati. Duudhaan aartii qaba. Aartiin immoo duudhaa ibsa. Kanaaf aadaa hawaasa tokkoo keessaatti aartiifi duudhan adda bahanii jiraachuu hindanda'an.

Aartii duudhaa kun waan raawwatu, kan ijaan mul'atu ni hammata. Wanti ijaan mula'atuufi hinmul'anne kun kan haala ta'iinsa waan tokkoo keessatti raawwii isaarratti hundoofnee kuni kana jennee adda baasuu dandeenyudha.

Aartii keessatti wanti ijaan mul'atu (vissual) kan ta'e kun sochiin walqabata. Sochiin aartii immoo akkaataa walirraa fageenya hawaasa afaan tokko dubbataniifi aadaa tokko keessa jiraatan garaagara ta'uu danda'a. Akkaataa aartii sanaatti sochii qaama dabalachuun bareedina duudhaa sanaatif gumaachuu irratti xiyyeeffata jechuudha.

Akkaataa aartiin duudhaa kun itti raawwatamu keessa; waljala darbuun, bifa geengoo uumuun, sarara uumuun sochii qaamaatiin deeggaruu wajjin walqabata. Sochiin kunis immoo umurii irratti hundaa'ee kan raawwatuufi akkaataa fi gosoota afoolaa irratti hundaa'ee kan ijoollen weedistuufi namni buleessi weedisu akkaataa bilchina sammuu irratti hundaa'ee garaagara ta'a jechuudha.

Aartii duudhaa keessatti weedduun ykn sirboonni dhiyaatan akkaataafi gosoota sirbaa waan sanaaf dhiyaatan qaba. Afoolli sirna fuudhaafi heerumaa keessattis haata'u sirna tokko ibsuuf iyyuu qoqqoodinsa adda addaatu keessatti argama. Kana jechuun sirbis ta'ee afoolli biroon sirna sana bareechuu keessatti gahee qaban yoomessa mataa isaanii qabu jechuudha. Van Gennepe(1960).

Akkuma fakkiiwwan halluu makoodhan faayamee waan tokko dibamee waan dibameef sanaaf miidhaginas ta'ee hiikaa namni waan sana dibe itti moggasu,afoolli immoo jechaafi gochaan deeggaramee mul'ata. Afoolli waan nama keessa jiru bifa sagaleefi gochaatin baasanii mul'isuu wajjin yoo walqabatu, yoomessa keessatti bifa jireenya hawaasa aadaa tokko qabanii osoo irraa hinhir'isin bareechee dhalootaa dhalootatti dabarsa.(Zarihuun,1996).

2.3 Faayidaa Fookiloorii

Fookiloorii wantoota jireenya hawaasatiin walqabatanii jiraniif tumsa guddaa kenna. Fookiloorii jiruuf jireenya hawaasa aadaa tokko qaban biratii falaasama,amantii ,duudhaa, safuu,ilaalchafi kkf ibsuurratti humna guddaa kan qabu ta'ee bu'uura jireenyaati. (Bascom,1965).

Dameewwan fookiloorii keessa afoolli isa tokko ta'uu isaa armaan olitti ka'ee jira. Haata'u malee damee isaa kana qooduu kan dandeenyu faayidaa isaan gama hawaasdiinagdeetin qaban irratti hundoofnee akkaataa fayyadama hawaasaa daabalatee waan dhaabbateef sana ibsuurrattii hundoofnee akka ta'e hayyuu Bascom(1965), dabalee iddoo adda addaatti qoodee ibsa. Yaada hayyuu kanarratti hundaa'un faayidaawwan fookilooriin qabu akka armaan gadiitti ilaaluu dandeenya.

2.3.1 Barsiisuuf

Aadaa saba tokkoo keessatti fookilooriin duudhaa hawaasa tokkoo barsiisuuf ni gargaara. Barsiisuuf jechuun aadaa saba afaan tokko dubbatu, aadaa tokko wajjin qabu biratti namoota aadaa isaa gatee kan biraallee hordofuu barbaade bifa walaloonis yaa ta'u mammaaksa adda addaa mammakun karaa ittiin nama sana barsiifatan wajjiin walqabata. Getaachoo(2005).

Afoolli barsiisuu keessatti gahee guddaa kan taphatu mammaaksan ,weedduun,walaloon, geerarsaafi kkf taniin amaloota hawaasa keessatti ,jiruuf jireenya hawaasaa keessatti jabaatanii hojjechuu, rakkina adda addaa keessa lufuu danda'uu, tokkummaa, abshaala ta'uu kan nama barsiisu jechuudha.

2.3.2 Jabeessuf

Fooklooriin jiruuf jireenya keessatti nama jabeessuuf nifayyada. Kana jechuun adeemsa jiruuf jireenyaa keessatti namni tokko dadhabuu ykn abdii kutuu danda'a. Yeroo kan afoola garagaraa fayyadamuun namni sun jabaatee rakkoo keessa jiru sana keessa bahee sadrkaa itti aanuttu akka ce'u jajjabeessa.

Karaa biraatin immoo hawaasni sababa adda addaatin duudhaafi afoola isaatti jabaatee dhaloota dhalootatti akka dabarsu karaa afoola adda addaa weeddisuun aadaa ofiirrattii akka jabaatu taasifama. Itti dabaluu jiruuf jireenya isaa keessatti cimee akka dhaabbatu taasisa.

2.3.3 Dhorkuu(To'achuuf)

Dhorkuu jechuu immoo hawaasa keessatti wantoota hinbarbaachisne irraa nama dhorkuuf fookloorin gahee guddaa gaba. Kana jechuun aadaa hawaasa keessatti hin barbaachisne ykn safuu hawaasaa tuquu wanta danda'u akka hin dalagne bifa geerarsaan gorsuu jechuudha.

2.3.4 Miliquuf

Fookloorin hawaasa keessatti dubbii jalaa miliquuf, ooluuf wanti akka afoolaatti itti gargaaraman jira. Kunis rakkoo tokko jalaa bahuuf wantoota bifa walaloos yaa ta'u geerarsa garagaraan karaa ittiin miliquu baratan ofkeessaa qaba. Namni kamiyyuu waan keessa jiruun walcinaa qabee haala keessa jiru afoolaa ibsachuu danda'a.

2.4 Sirna Gaa'elaa

Ummanni kamiyyuu aadaa eenyummaa isaa ittiin ibsatu keessaa inni tokko sirna gaa'elaati.

Marriage which is practiced in all parts of the world varies in its definition and ceremony from society to society developing on the general sociocultural, economic development and level of technological advancement. (Berhanu 1998).

Sirni fuudhaafi heerumaa kan addunyaa keessatti argamu akkaataa hiika isaatin garaagara ta'uu nidanda'a. Akkasumas akkaataan adeemsa isaas hawaasaa hawaasaatti garaagara ta'uu isaati. Kunis kan inni irratti hundaa'u akkaataa guddina hawaasaa, guddina qabeenya biyyattiin qabduufi akkaataan duuba hawaasa sanaa adeemsa fuudhaafi heeruma kanaaf murteessadha.

Ummanni Oromoos akkuma hawaasa iddoo biroo aadaa hedduu niqabaata. Aadaa ummata Oromoo keessaa immoo aadaan fuudhaaf heerumaa isa tokkodha. Marriage is one part of culture that has been practiced over along period of time and still exists in our century.

(Efa 2002:35).

Karaa biraatiin fuutiifi heerumni adeemsa namni bultoo ijaarrachuu keessatti ilmi namaa dhaloota itti fufsiisuu keessatti durbiifi dhiirti waljaalatanii bultoo ijaarratan wajjin walqabata. Yaada kana cimsuuf

Marriage is about love and commitment, and to keeping both the family line, and the next generation going. Marriage is honorable before God, and asacred covenant between man, wife, and God. Marriage is forming aloyal union, to care for any offspring that union produces. To complete each other – man and woman “fit” together. ([http: answers yahoo.com/question/ index? qid= 201005180 92640 AACq 6cd](http://answers.yahoo.com/question/index?qid=20100518092640AACq6cd)).

Akka yaada barreeffama kanaatti fuudhaafi heerumni fedhaafi jaalalaan kan maatii godhachuun dhaloota gara fuulduraaf bakka buusanii darban. Akkasumas walitti dhufeenya abbaa manaafi haadha manaa dhala godhachuun kan waliin jiraatani. Fuutiifi heerumni rabbi biratti fudhatamaa fi jaallatamaa kan ta'e kan dhiirrii fi dubartiin biyya lafaarratti jiruuf jireenya geggeessanii dhaloota dhuf bakka buusani.

Kadhatanii fuudhuun adeemsa fuudhaafi heerumaa kan maatiin namaa ilaaluun ofumaa kadhatanii karaa seera qabeessa aadaa hawaasaa sanaan maatiin lamaan walii galuun ijoollee isaanii fuusifachuun dhaloota itti fufsiisan wajjin walqabata.

Bethortal is a form of marriage mostly arranged by the parents of the bride and groom with a great deal of negotiation. Traditionally the groom's parents search for a bride for their son. After the betrothal is conducted, both parents prepare food and drink for the wedding and invite guests. The families enjoy the wedding ceremonies of their children and say that. It is the time to see the wedding of our children. (Asefa and Gemechu 1983)

Yaaduma kana deggaruun sirni naqatanii fuudhuu maatiin gurbaa karaa nagaan jaarsummaa erganii akka aadaatti kan raawwatudha. Fuudhaafi heeruma kana fakkaatutti maatiin lachuu itti gammaduun, nyaannifi dhugaatiin guyyaa cidhaa keessummootaafi hamaamotaaf akka gaariitti qophaa'a.

Gaa'elli adeemsa dhiirriifi dubartiin walfuudhuun ijoollee godhatanii abbaa manaafi haadha manaa ta'anii tokkummaan jiraatanidha. Kaayyoon fuudhaaf heerumaa hawaasa kamiyyuu inni guddaan dhaloota dhufu uumuun hidda dhalootaa biyya lafaarra tursiisuuf karaa seera hawaasni sun qabuun kan geggeeffamuudha. Karaa biraatiin ilmi dhiiraa fi dubbarri kan waliin bultii ijaaranii waliin jiraataniidha.

Marriage is legally and socially sanctioned union between one or more husband or one or more wives that accords status to their offsprings and is regulated by laws rules, customs, beliefs and attitudes that prescribed the rights and duties of the partners. (Encyclopedia Britanica, 1992, v 7.p.87).

Sirni naqatanii fuudhuu hawaasa keessatti kabajaafi walitti dhufeenya dhiiraafi dubartii gidduutti cimsa. Kunis akka aadaafi akka walitti dhufeenya amantiin karaa seera qabeessaan kanraawwatudha. Karaa seera qabeessa kan jennu karaa seera mootummaa, duudhaa hawaasaa, amantaafi ilaacha hawaasni sirnichaaf qabu kan waa'ee sirnichaa irratti mirgaafi dirqama maatiin ijoollee isaanii fuusifachuufis ta'ee heerumsiisuuf qaban wajjin kan walqabatuudha.

2.5 Gosoota Sirna Gaa'elaa

Haala jireenyaa fi adeemsa wajjin jirachuu keessatti haalli fuudhaa fi heerumaa yookan gaa'elaa garaagara ta'uu danda'a. Haala sirni fuudhaa fi heerumaa ittiin geggeeffamu irraatti hundaa'un gosootni fuudhaaf heerumaa hawaasa Oromoo birattiifi naannoolee adda addaa keessatti adda ta'uu ni danda'a. Akka walii galaatti sirni fuudhaafi heerumaa hawaasa Oromoo biratti beekaman gosa garagaraatu jira. Isaanis: naqata, aseennaa, butii,

waliin demannaafi dhaala yommuu ta'an kanneen keessaa naqatanii fuudhuun kabajaafi jaalala guddaa qaba.

2.5.1 Naqata /Kadhaa/

Kadhaan gosoota fuudhaaf heerumaa keessaa isa beekamaadha. Akka yaada Yeneenesh (2002) gosti fuudhaaf heerumaa kun gosoota fuudhaaf heerumaa hunda caalaa kabaja guddaa kan kennamuufi hanga yoonaatti gaggeeffamaa jiru ta'uu isaa ibsiteetti.

Karaa biraatiin fuudhaafi heerumni kan hawaasa biratti dhiirifi durbi seera hawaasaa eeguun seeraan duudhaa guuttachuun dhaloota dhufu ijaaraniidha.

Nakata is one of the formal types of marriage among the society under question, in which a young boy and a girl come into union with full consent of their parents as well as with the consultant of immediate kinsmen in the process of negotiation. (Berhane 1982).

Akka yaada hayyuu kanaatti naqanni gosoota fuudhaaf heeruma naannoo kanaatti argaman keessaa kan feedhii ijoollee walfuudhaniifi maatii isaanii irratti hundaa'ee fi bifa seera qabeessa ta'een hawaasni duudhaafi safuu hawaasaa eeguun maati isaanii gaggeeffamaa jiruudha. Tadesaa (2011).

2.5.2 Aseennaa

Aseennaan gosa fuudhaaf heerumaa keessaa isa tokkodha. Aseenna" is aty of marriage in which case the girl enters the man's house whom the wisher to marry with out his previous knowledge or intention to marry her. Akka Berhanuun Ayele wabeeffatetti (1994:31), gosti fuudhaaf heerumaa kun karaa lamaan ta'uu danda'a. Inni tokkoffaan osoo gurbaan quba hin qabaatiin intalli ofiisheetii gurbaa jaallattee kan itti heerumtu dha. Kuni immoo yoo umuriin ishee heerumarra darbe murtoo kana fudhatti. After a girl reached puberty stage, she has to get marriage. Other wise she will be considered as one who passed the age of marriage which is known as haftu. (Berhanu 1998).

Haala kanaan haftuu jedhamuurra jettee osoo gurbaan hin jaalatiin dirqisiiftee itti seenti. Aseennaan inni lammaffaan immoo gurbaafi intalli osoo wal jalatanii jiranii akka tasaa yoo waldhaban intalli aseennaa deemi. Yaada kanarratti Yeneenesh (2010) yeroo ibsitu; gurbaanifi intalli jaalalaan bakkeetti waliin jiraachaa turanii jidduutti durbummaa ishee fudhatee ykn ulfeesse yoo haaluu barbaade intalli kun aseennaa seenti. Dubarri umuriin

ishee heerumarra yoo darbe ilaalchi hawaasaa dhiibbaa qabaachuu agarsiisa. These may be her parents low economic as well as low social status, an ugliness of the girl and her bod milkii (fortuner that one may get it in born. (Berhanu 1998).

Walumaa galatti durbi aseennaan heerumtu hawaasa kana keessatti iddoon isheef keennamu baay'ee gad- aanaa waan ta'eef aseennaan hawaasa kanakeessatti bal'inaan nimul'atu.

2.5.3 Butii

Gosti fuudhaaf heerumaa kun gurbaan intala jaalate erga qoratee booda osoo isheen hin beekin hiriyyootasaa waliin haala mijeesssee dirqamaan butee gala. Yaada kana deeggaruuf (Berhanu 1998) akkas jechuun kaa'a "Abduction is a process that a boy is acquiring a girl through the use of force by arranging some conditions and accompanied by his friends with out her own consent and the consent of her parents."

(Yeneenesh 2010) qorannoo ishee keessatti yeroo ibsitu; gurbaan dhiiraa yoo humna cidhaa ittiin qopheessatu kan dhabe yoo ta'e; kaan immoo seeraan kaadhimmatee fuudhuudhaaf jaarsoolii ergee yeroo gaafatutti tuffii garaa garaatiin kan didame yoo ta'e xiiqqi qababachaan haala mijeeffatee; namoota isa gargaaran qopheeffatee; olla intalaattii keessaa immoo namoota odeeffannoo isaaf laatan (yeroo akkamii akka qoraan dhaqxu, yeroo akkamii akka gabaa deemtuufi kkf namootatti himan erga qopheeffateen booda intala buta jechuun haala buutiif karaa saaqaan ibsitee jirti. Yaada kana deeggaruuf (Berhanu 1998) akkas jechuun ibsa "observations have been made in secret the groom's group are required to arra nge the time at which and the place where the could easily be abducted".

Erga kiyoo ykn haala mijeessatanii gurbaan fuudhu akkuma intala bira ga'een marga kutee rifeensa isheerra kaa'uudhaan hiriyyoonni isaafi gurbaan baatanii gara fira aantee isaatti galchata.

Berhanu (1998:145) gadifageenyan yoo ibsu: Immediately, as they comeneer to the girl to the would be hasband cut the grass and puts on her to indicate to all members of his group whom he is going to marry and at the some time he is would be husband for her jechuun adeemsa butii ibseera.

There are some reasons for abduction. First, to save the expense of wedding feast by the groom due to economic problem. Second when the request of a boy i.e kadhaa marriage is refused by her parents. Third when the groom feels that the girl is to be asked by some body else while he is not in a good position to marry her through formal process. (Berhanuu 1998:146)

Akkaataa kanaan ka'umsa gurbaa butiif kakaase; yookiin dirqisiisee bifa kanaan hubachiisa. Haalli gurbaa butiif dirqisiise yoo maatiin gurbaa harka qalleessa ta'an baasii cidhaaf baasu yoo dhaban dirqisiisee humnaan fedhii intalaa malee hiriya isaa waliin buta. Sababni gara biraa gurbaa dirqisiisee butiitti galchu yoo karaa seera qabeessaan intala kadhatee, warri intalaa kennuufii didan butuu danda'a.

2.5.4 Sabbatmarii

Sabbatmariin gosa fuudhaaf heerumaa keessaa isa tokko. Yeneenesh (2010:10) yoo ibsitu gosti fuudhaaf heerumaa kun immoo gurbaan intala jaalate tokko eraga qoratee booda osoo namni tokko hinbeekiin gurbaan haala mijeeffatee maatii intalaaf gaaffii tasaa kan itti dhiyaatu jechuun karaa sabbatmariin ittiin adeemamu addeessiteetti.

Akkaataan gaaffiin itti dhiyaatu immoo gurbichi namoota gurguddoo ta'an, namoota hir'ina qaamaa qaban (qurcii, dinkii, jaamaa....) akkasumaas muka boqqolloo fixataa ta'e, halangaafi ulumaayii fudhatanii subii (Osoo lafti hinbarii'in) deemanii balbala warra intalaa taa'u. (Yeneenesh 2010).

Egaa gara balbala maatii intalaa keessaa namni tokko ka'ee balbala bananitti jaarsooliin balbala jala taa'anii akkas jechuun kadhachuutti ka'u, "Akkam bultan jarana? Nagaa bultanii? Intala keessan abaluu ilmkeenya abaluuf kadhachuu dhufne...." Jechuun kadhatu. (Yeneenesh 2010) jettee haala adeemsa sabbatmarii ibsiti. Amala fuudhaafi heerumaa sabbatmarii kessaa inni guddaan, sabbatmariidhaan intala fuudhaaf kadhatamtu hin dhowwatani.

Yeneenesh (2010) yoo ibsitu, tarii maatiin tokko tokko seera kana cabsuudhaan diduu danda'u ta'ani. Yoo didan namoonni kadhaa dhufan hundi ishee abaaranii galu jechuun ibsitee jirti. Intala haala kanaan abaaramte immoo namni biraa ishee fuudhuu sodaata. Kana sodaachuudhaan maatiin intala abbaa warraa sabbatmariidhaan dhufe hin didan.

2.5.5 Dhaala

Gosti fuudhaaf heerumaa kun gosa biroo irraa kan adda ta'u; dubartii abbaammanaa irraa du'e ykn dhiira haati manaa irraa duute karaa aadaan waldhaalu. (Yeneenesh 2010) yaada kana yoo ibsitu dubartiin abbaa manaa irraa du'e kan dhaalamtu obbooleessa abbaa manaasheetiin ykn fira isaatiin, akkasumas dhiirri haati manaa irraa duute kan dhaalamu obbooleettii haadha manaa isaatiin ykn fira isheetiin dhaalamti.

2.6 Raawwii Sirna Gaa'elaa

Sirni naqatanii fuudhuun jalqabaa hanga dhumaatti adeemsa matasaa qaba. The process which leads to naqannaa marriage employs various objects of high cultural significance and communicative values. (Berhane 1982:156). Adeemsi kunis gurbaan fuudhuufi intalli heerumtu erga adeemsa walfuudhuu jalqabani ciini torban lamatti yoo hafu sirba jalabultii eegalu. Yaada kana irratti Yeneenesh (2010) yoo ibsitu: sirbi jala bultii gama gurbaafi gama intalaan yeroo cidhi isaanii torban lamatti galu galgala galgala sirbu jechuun sirba jalabultii ibsiti.

Guyyaan cidhaa immoo guyyaa kaan irraa addawaanti isa godhu gurbaafi intalli yeroo jalqabaaf waan wal arganiif, arabsoon, sirbaa afaanitti fayyadamuun ergaa dabarsatti.

Guyyaa cidhaa gurbaan itntala fudhatee galuuf hamaamotaan mana warra intalaa deema.

In the wedding preparation, on the wedding day an oxsheep and goat are made ready to be butchered. Berhanu (1982:165). Nyaannif dhugaatiin qophaa'ee hamaamonnaifi firoonni ni affeeramu. All relatives and close friends of the girl are obliged to prepare dowry, which would be given to the bride on the wedding day before hand. (Berhane 1998:145). Jechuun firoonni intalaa gammachuu ishiif qaban haala kanaan ibsiti.

As a wedding day approaches, there are singing and dancing performed at the houses of both groups. Usually, the song has two forms, one being in which the girl and her girl friends customarily insult the groom, his brother and sisters, and his uncle's sons and daughters, and the other one appreciating and praising the girls' good character, and courage. (Berhane 1982:18)

Akka yaada armaan oliitti ibsameen mana intalaatti sirboonni gaa'elaa sirbamee; misirroonni lamaan eebbifamanii gurbaan intala fudhatee gala. When the feast finished, the bride departs from the house of her families to the house. (Berhanu 1998).

Jechuudhaan yeroo intalli maatii ishee dhiiftee baatu ibsa.

Yeneenesh(2010) waraqaa eebbaa isheerratti yeroo ibsitu “At night married and unmarried women relatives of the bride groom take food to the house of the bride. Reaching the house with relatives and friends *of the bride sing traditional songs*” jechuun firoonni intalaa nyaatafi dhugaatii qabatanii maatii intalaaf kennu. Hiriyyoonni intalaa immoo sirbaa jaalala intalaa agarsiisan kan faarsuufi gargarbahummaa isaanii ittiin ibsatan weeddisu.

Haala kanaan gurbaan intala farda yaabbachisee hamaamootaafi waayila wajjin fudhatee gala. Dabaree gurbaan mana intalaatti arrabsamaa oole amma immoo obboloonni gurbaafi hiriyyoonni isaa intala arrabsu.

Erga misirroonni mana gurbaatti galanii booda nyaanniifi dhugaatiin qophaa'ee; abbaa, haadha gurbaa fi wasiila ykn eessumnii gurbaa misirroota eebbisu.

The blessing focuses on the fertility of the couple. In this blessing the father wishes them ever prosper, peace, love and long life in addition to fertility. As the father completes the blessing the groom cuts the throat of goat in front of the doors, and the bride smear their fore head with the blood and step on it to enter the house. (Berhane 1982:19).

Hiikni sirna naqatanii fuudhuu gosoota sirna gaa'elaa keessaa jaallatamaafi kabajamaa kanta'e gurbaan intala fidatee yeroo dhufu abbaan gurbaa hoolaa qalee intala dhiigarra ejjachiisee garamana isaatti ol galcha. Isaan booda nyaataafi dhugaatiin dhiyaatee; erga eebbifamanii gurbaafi intalli gara mana misirroof qophaa'e deemu. Erga deemanii booda gurbaafi intala waayiloonni walitti gadhiisu.

After the mother-in-law of the bride unites the bride's belt, the groom disvirgines her and the woman who remained with them ululates with joy. A drop of blood is put on the white piece of cloth which signifies her chastity. (Berhane 1982).

Akkaataa armaan olitti ibsameen intalli yoo durbummaa qabaatte hasoonsillee sirbaa bulu. Yoo intalli durbummaa hinqabdu ta'e immoo seerumaaf xiqqoo sirbanii dhaabu. Walumaa galatti adeemsi raawwii sirna gaa'elaa adeemsa kana keessa darbama.

2.7 Yaaxinaalee Fakkoommii

Fakkoommiin adeemsa hawaasni aadaa tokko qabu sirna aadaafi duudhaa isaa keessatti mallattoo yookiin bakka bu'iinsa yaadaa waan tokko kan ittiin ibsuudha. Fakkoommii hawaasa adda addaa keessatti hiikaa adda addaa qabaachuu danda'a. Adeemsi hawaasni garagaraa fakkoommii tokkoof hiikaa adda ta'e kennuun waanbadaa gaaritti fudhachuun sirna mallattoo yaada wanticha ibsuun bakka bu'a. kanuma ilaalchisuudhaan Katz (1972) yoo ibsu.

Symbolism were a form of meaning that only differed from linguistic meaning by the type of signals it used and if the set of symbol (of a given culture) constituted a language one should be able systematically to substitute certain simple or complex symbol for most symbol in most contexts as one can in language replace most words by a definition' jedha.

Akka yaada hayyuu kanaraa hubachuun danda'amutti fakkoommiin unka hiikaa xinqooqarraa adda ta'e sirna mallattootiin kan taa'u; mallattoon bakka bu'u ammoo tooftaadhaan walitti fiduu yaada afaaniin kan bakka bu'u fakkaattiin ibsuudha. Kun immoo kan wantoota badaa nama quunname akka oodaatti fudhachuun gara gaariitti fakkeeffama.

Kanumatti dabaluun Turner (1969) hiikaa fakkoommii yoo kenna hubannoo godhamu qaba sadarkaa saditti qoodde ilaala.

1. fakkoommii bifa amantitiin hiikaman (exegetical meaning)
2. Hiikaa fakkoommii sadarkaa irraa jiraniin taa'u (positional meaning)
3. Fakkoommiin bakka bu'aa. Jechuun sadarkaa fakkoommiin aadaa hawaasaa sana keessatti gaheen inni qabu haala kanaan lafa kaa'a.

Kanumarraa ka'uun hayyuun kun(1969:11-13), yaada dabalataa haala kanaan lafa kaa'a.

Exegetical meaning has three bases nominal base that derives from associations with the name of the symbol; a substantial base that derives from natural and material properties of objects used as symbols; finally an artifactual base in the case of made symbols Jedha.

Kanarraa wanti hubannu fakkoommiin sadarkaa amantiifi aadaan hawaasni keessa jiraatu meeshaalee fi wantoota meeshaaleen sun bakka bu'an walqabsiisun hiikaan isaan wantoota sanaaf laataniifi wantoota meeshaaleen sun irraa dhufan sababeeffachuun ibsan dhugummaa hawaasa sanaa calaqqee waan yaadaniitin walfakkeessu. kuni akka armaan gadiitin lafa keenya.

- 1) Bakka bu'ee dhaan maqaan wanta bakka bu'ee sun fakkoommii sanaa walitti firoomsudha.
- 2)) Yaada uumamaan, amala meeshaa bakka bu'ee sanaa ibsuu danda'uu akka fakkoommiitti gargaara.
- 3) wantoota sababii duudhaa hawaasaa uumamee adeemsa jiruuf jireenyaa keessatti wanti itti fakkeeffaman jiru.

Fakkoommiin yaada cimdii ta'e qabatee taa'a. Mallattoo fi ibsa isaa qabatee dhiyaata. Yaada kana Turner (1967) yoo ibsu "symbols selects certain pairs (symbol, interpretation) among the set defined in the very structure of symbolism." jedha.

Akka yaada hayyuu kanaatti, fakkoommiin wanta cimdii qabatee kan dhiyaate ta'ee caasaa fakkoommichaatiif hiika kenna. Kun ammoo mallattoo kanaaf uffanni aadaafi wantoonni hawaasni sirna fuudhaafi heerumaa kana keessatti raawwataman safuufi hiikaa mataa isaanii danda'e waan qabaniif akkuma akaakuun isaanii addaa adda ta'e fakkoommiin isaanii addaa adda. Kanuma ilaalchisee Oring (1986:38) yoo ibsitu "while *food ways may serve as powerful identity symbols for those within the group*" jetti.

2.7.1 Fakkoommii Gochaan Argaman

Fakkoommii gochaan argaman kan jennu jiruuf jireenya hawaasa tokkoo keessatti hiikaa yaadaa kan gochaan mul'atu ta'anii akkaataa dhugeeffannoo namootaa kan agarsiisudha. Kunis biqiltuu tokko maqaa namaatiin dhaabuun guddachuufi guddachuu dhabuun isaa hiikaa garagaraa itti kennamuudha. Fakkoommiin kun barsiifata haawaasichaa bu'uura godhachuun dhiyaata.

Yaada kana Mortan (1975) yoo ibsu "In Dorze, that when young man marries his father builds him a hut against the fence of his compound and plants in front of it a shrub called oloma oloma is a sign of fertility." jedha

Akka yaada hayyuu kun ibsetti, aadaa saba kanaa keessatti ilmi dhiiraa tokko yoo fuudhaaf gahe osoo hin fuudhin dura gochaan raawwatamuu qaban ni jira. Gochawwan raawwataman keessaa inni duraa abbaan ilma isaatii goojjoo ijaaruufiidhaan dallaa isaa fuulduratti biqiloota xixiqqoo dhaabaaf. Maqaa isaa olomaa jedhamu. Kun ammooo hawwii hormaataa ta'uu isaa ibsa. Kanaaf fakkoommiin kun waan hawaasa keessatti haala aadaa hawaasichaatiin sadarkaa gochaatti raawwatamuudha.

2.7.2. Fakkoommii Mallattoon Argaman

Wanti tokko bakka bu'aa qaba. Kana jechuun waan bakka bu'eef sanaan ala waan birraatti fakkeeffamuuf hariiroo waan itti fakkeeffamuu qabaachuun dirqama. Wanti mallattoon taa'u kun ragaaafii dhugeeffannoo qabatamaa waliin kan kaa'amuudha. Yaada kana ilaalchisee Levi-Stravss (1966:64) Yoo ibsu “ Concerning symbolic relationships, that they may ‘based on contiguity’ or on resemblance’ they may be ‘isensible’ or ‘intelligible’ near or far’ ‘synchronic’ or ‘diachronic’ ‘static’ or dynamic” jedha.

Kanaaf, hariiroon fakkoommii kan bu'uureffatu idileen bakka bu'uu fakkoommichaa madaaluu danda'uu, miira fakkoommichaa kan qabu ta'uu al qabatamaa ta'uu danda'a, Walitti dhufeenya qabaachuufi dhaabataa ykn jijjiiramaa ta'uudhaan yaadicha kan bakka bu'u jechuudha.

Kanaaf, fakkoommii mallattoo yaada dhiyaate sana guutumaan guututti dhugeeffannoo jiru wajjin walitti dhiyaachuu qaba. Fakkoommiin Sirna mallattoo kun ammooo aadaafi amantaawwan addaa addaa keessatti baayinaan mul'ata. Fakkeenyaaf amantaa Kiristaanaa keessatti fannoon fakkoommii Sirna mallattoo keessaa isa tokkoodha. Akka leviStrauss (1966:70),ibsutti “The cross is the symbol of the Christian religion because Christ died on the cross. By generalizing the motivation, one might make the cross the symbol of crime, because so many criminals also died on it” jedha.

Akka yaada armaan olii kanaatti Fakkoommiin mallattoo dhiyaatu sana waliin hariiroo qabaachuufi dhugeeffannoo qabaachuu qaba. Kanaa akka amantii kanaatti fannoon mallattoo amantii kiristaanaa ta'uu fi sababiin isaas, Yesuus Kiristoos fannooratti fannifamee du'uu isaa agarsiisa. Akka yaada biraatti ammoo yoo ilaallu; fannoo fakkoommii yakkaa ta'uu isaa agarsiisa. Sababiin isaas, yakkamtoonni hedduun waan

fannoo irratti du'aniif jedhuun yaadichi fakkoommii kanaaf fakkoommiin tokko waan itti fakkeeffameef sababii waliin ragaa guutuu dhiyeessa.

Sirna fakkoommii kana keessatti yaadni cimdiin jiru mallattoon tokko hiikaa qabaachuu qaba. Uummata Oromoo biratti odaan safuufi kabaja adda ta'e qaba. Kun ammoo fakkoommii uummanni Oromoo odaa dhugeeffannoo waliin ibsatuudha.

Akka Dirribiifi hayyonni tokko tokko ibsanitti, Odaan galma Oromoo kan Oromoon dur yeroo sirna gadaan bulaa ture gaaddisa isaa jala taa'uun nama wallole araarsuun fi jalatti caffee tumuun itti garagaaramaa tureedha. Karaa biraatiin immoo yeroo durii namni Odaa kana jala taa'ee rabbi kadhate waan kadhate sana akka argatu ni dubbatu. Kanaaf, Odaan galma waltajjii Oromootaa ta'uu isaa hubanna. Dabalataan ammoo fakkoommii isaa yoo ilaallu; hidda latiinsa uummatichaatti fakkeeffama. Hundee mukichaa (jirmi) odaa lama osoo hin taane akka uumatichi beekutti tokkichature. Kun ammoo uummata Oromoo tokko ta'uu isaatti fakkooma. Damee isaa hedduun ammoo, hidda latiinsa uummatichaatti fakkooma. Kanaaf fakkoommiin kun akka uumatni kun amanutti Oromoon tokko ta'uu ibsa. Kanaaf mukti odaa Oromootti fakkeeffama.

2.7.3 Fakkoommiifi Beekumsa

Fakkoommiifi beekumsa jechuun; fakkoommii tokko keessatti waan wal make taa'e tokko amalaafi ibsa isaa sirna mallattoo tokko keessatti beekuudha. fakkoommiin beekumsaa kun ammoo dhimma seeraafi duudhaa adda baasanii beekuudha. Akka Leach (1966:97,)ibsutti symbolic knowledge resembles encyclopedic knowledge” jedha. Kanarra wanti hubatamu beekumsi fakkoommii beekumsa walii galaati. Yaada kana deeggaruuf) yoo ibsu

Only miscreant would reproach Matthew for not saying this immediately. Chritian knows that there is a good reason why he does not even if he himself does not know it (14) it is taboo is kill a snake pose no problem if taboo is simply taken as asocial rule. Encyclopedic knowledge is not only about brute facts, but also about institutional facts. Leach (1966:97).

Akka yaada kanarraa hubachuun dandaamutti; maatiwoos! Akka amantaa kistaanatti dhimma beekumsa kallattii lamaanii osoo hin hubatin battaluma yaada dogoggoraa lafa kaa'ee, kiristaanni dhimma inni lafa kaa'e keessa fakkeenyi gaariin akka jiru ni beeku.

Kana keessatti bofa ajjeessuun safuudha, hamaadha garuu safuun akkasumatti seera hawaasaa keessa yoo fudhatame rakkoo hin qabu. Beekumsi waliigalaa kun garuu, dhugummaa amantaa qofa kan qabatu osoo hin taane dhugummaa waan hawaasa keessa jiru ni ibsa. Kun ammooo, fakkoommii beekumsaa ta'uu isaa agarsiisa.

2.7.4 Fakkoommii Abjuu

Fakkoommiin abjuu waan abjuudhaan namatti dhufe tokko yaada xiinsammuutiin hiikaa itti kennuudha. Fakkoommii abjuu hawaasa Oromoo biratti kan hiikaa itti kennu nama umriin lafarra bubbule yookin maanguddoodha. Hiikaan kennamus, fakkoommii ittiin namatti mul'aterratti hundaa'ee kennamaaf. Yoo ijoolleen abjuu argite maanguddoon waan itti hiiku qaba. Namni buleessi yoo abjuu arge garuu maanguddoon abjuu hiiku kun waan nama sanatti mul'ate erga dhaggeeffatee booda hiikaa waangaarii ta'e kennaaf. Kanaaf Akka Freud (1963:150) ibsutti "The contrast relation of this kind between a dream element and its translations..... as a 'symbolic' one and the dream element it self as a 'symbol' of the unconscious dream thought." Jedha.

Akka yaada kanaatti fakkoommiin abjuu, hariiroofi wanta abjuu sana keessatti mul'ateefi hiikaan akka fakkoommitti ilaalamu. Mallattoon abjuu tokkoo mataan isaa fakkoommii waan itti hin yaadaminiiti. Fakkoommiin kun ammooo, haala wanti abjuudhaan namatti mul'ate sun hiikaa itti kennamu qaba. Fakkeenyaaf akka amantaa kiristaanatti, yoo abjuudhaan bofti nama reebe, seexanatti fakkeeffama sababiin isaa Hewaan kan dogoggorse bofa waan ta'eef jedhameeti amanama. Kun fakkoommii bofti amantaa sana keessatti qabu agarsiisa.

Dabalataan akka aadaa Oromootti abjuudhaan yoo kallacha argatan ilmoo argachuudha. Kanaaf kallachi ilmootti fakkeeffama. Kun immoo sadarkaa itti abjootamu qaba. Yeroo hiikamus calliseetuma waan kaan qofa waan beekamuuf jedhanii osoo hintaane, sadarkaa namni irra jiru madaaluun nama sanaa maanguddoon hiikti. Maanguddoon waggaa sagaltamaa tokko abjuudhan yoo kallacha argate kun namichi sun ilmoo umrii kanatti akka hindhalchine waan beekamuuf yookan ilmoo mucaa isaa tti fakkeeffam. Karaa biraatiin namni kan abjuu argu sadarkaa irra jiruun walqabsiifamee hiikaan kennamaaf.

Fakkoommiin abjuu keessatti akkaataa aadaafi amantaa hawaaasaatti waan itti fakkoomu qaba. Kun ammooo fakkoommii ykn ta'ii ittihin yaadamiiniin beekama. Kanaaf fakkoommiin abjuu haala dhugeeffannoo hawaasaa keessatti bifa adda addaatiin amanama jechuudha.

2.7.5 Fakkoommii Laguu

Uummanni aadaafi afaan waliin qabu akkuma aadaa isaatti safuu mataa isaa danda'e qaba. Safuun kun immoo kan namni hawaasa ana irraa dhalata waan hawaasni sun jaalatu dalaguufi waan hawaasni sun safeeffatan immoo dhiisudha. Kanaaf Laguun Sirna dhugeeffannoo hawaasa tokkoo keessatti tuquu yookin gochuu dhiisuun kan walqabatu jechuudha. Yaada kana ilaalchisee Dirribii (2012:89) yoo ibsu; laguu jechuun, aadaa, safuu, amantiifi seenaa ofii eeggachuuf jecha waan adda addaa irraa of qusachuufi obsuudha. Nyaata, dhugaatii, saalquunnatii lagachuun ni jira. Bara durii galma ayyaantuu seenuun ardaa jilaa dhaquun yeroo lagatamu qaba ture.

Akka amantaa Ortodoksiitti dubartiin xuriin irra jiru tokko mana amantaa Ortodoksii hin seentu. Fakkoommiin isaa akka Dirribii (2012:90) lafa kaa'utti; warri kiristaanaa shakkii tokko malee, afaan guutanii dubartiin Addaamiin waan dogoggorsiteef dubartiin abaaramtuudha jedhu" jedha. Fakkoommii isaa bifa kanaan addeessa.

Walumaa galatti fakkoommiin hawaasa Oromoo iddoo garagaraa jiraatan biratti waan hawaasni jibbus ta'ee aadaa hawaasaa keessatti wantoonni duudhaa hawaasichaa ibsan waan gaarittis ta'ee yaraatti fakkeeffamuun waan gaarii yoo ta'e' abdii namatti horuun hanga dhumaatti akka eeggatan gargaara. Waan yaraatti yoo hiikan immoo safuu hawaasaa eegsisuuf waan namni irraa of qusatu barsiisuuf kan itti fakkeeffamaniidha

2.8 Sakatta'a Barruu Walfakkii

Xinxala Afoolaafi fakkoommii sirna fuudhaafi heerumaa Oromoo Kamisee kallattii yoo jiraachuu baateyyuu sirna fuudhaafi heeruma irratti qorannoon geggeefaman nijiru.

Darajjee Baqqanaa Olaanii(2015), Qorataan kun adeemsa ulaagaa digirii lammaffaa guuttachuuf qorannoo mata duree " Qaaccessa sirnaafi fakkoommii fuudhaafi heerumaa Eeboo hirkifachaa aadaa Oromoo Gujii aanaa Booree" irratti qorannoo geggeesse

keessatti adeemsa sirna fuudhaafi heerumaa qaaccessuu afoola isaa akkaataa qabiyyee isaatiin yoomeessa fayyadamuun qaaccessuu yaaleera.

Qorannoo kiyyaan kan walfakkeessu keessaa adeemsa sirna fuudhaa irraa eegaluufi sirna fuudhaaf heerumaa oromoon qaban qaaccessuun irratti hamma ta'e tokko walfakkaata.

Haata'u malee qorannoo kiyyaan kan adda taasisu waa'ee fakkoommii meeshaalee fi uffata aadaa kaadhimaan uffa warra kaan irraa ittiin adda baatu hin qaaccessine.

Damee Abarraa(2011), Qorataan kunis akkuma darajjee mata duree waa'ee gaa'elaa ilaallatu irratti sirba arrabsoo qaaccessuu yaaleera. Sirba gaa'elaa keessaa arrabsoo durbi gurbaa fuudha dhufe arrabsituufi dhiibbaa mootummoota darbaniin irra gahaa tureefi yeroo ammaa kana karaa amantii dhiibbaa irra gahaa jiraachuu isaa ibseera.

Qorannoo kanaan kan walfakkeessu weedduu sirna fuudhaaf heerumaa qaaccessuu isaati. Weedduu keessatti yeroo amaamonni fuudha deeman kan sirbamu qaaccessuufi mana gurbaatti weeddun weeddifamuu isaa hanga ta'e walfakkeessa.

Kan adda taasisu keessaa immoo qorannoo isaa keessatti fakkoommiin sirna fuudhaafi heerumaa keessatti argaman faayidaan isaan sirnichaaf qaban aadaa ibsuurratti yoomessa inni dhaabbateef kan qabu qorannoo koo keessatti qaaceffameera. Qorannoon damee garuu waa'ee kanaa waan hinqaaccessineef adda isa taasisa.

Yeneenash Saamu'eel,(2010), Neneenash ulaagaa waraqaa digirii lammaffaa guuttachuuf mata duree, (Qaaccessa sirba fuudhaafi heeruma Oromoo Wallaggaa Bahaa aanaa Giddaa), kan jedhuudha. Qorannoo ishee kan keessatti adeemsa guyyaa fuudhaa fi heerumaarraati sirboonni aanaa kana keessatti sirbamaniifi keessattuu sirboonni arrabsoo qaaceffamaniiru.

Gama biraatii sirboonni kun aanaa kana keessatti faayidaan inni gama diingdeef hawaasummaan qabu maal akka fakkaatu qaaccessuu yaalteerti.

Qorannoo kootiin kan adda taasisu keessaa waa'ee faayaafi uffata aadaa kaadhimaan uffattu jalqabaa qabee hanga heerumaattii safuufi fakkoommiin inni sirnichaaf qabu aadaa hawaasaa ibsuurratti maal akka fakkaatu ibsuutu kan ishee irraa adda isa taasisa.

Nagaash Toleeraa (2015), Qoratasan kun ulaagaa digirii lammaffaa guuttachuuf, " xinxala afoolaafi hiika fakkoommii sirna gaa'ela naqataa aanaa Kiiramuu", jedhu irratti qorannoo geggeessen haala fuudhaafi heerumaa afoolafi fakkoommii sirnichaa hanga ta'e xuquu yaaleera.

Mata dureen qorannoo koo wajjiin wal haa fakkaatuu malee adeemsi sirna fuudhaafi heerumaa kan aanaa inni irratti hojjeteefi ani irratti hojjedhe walbuusa. Sabni isaas naannoon hanguma walirraa fagaachaa deemu haalli jireenyaa hawaasichaas adda adda ta'aa deema. kanaaf qorannoon koo sirna fuudhaafi heerumaa Oromoo kamisee aanaa Jiilee keessa jiraatan biratti haala adeemsa sirnichaa jalqabaa hanga dhumaatti kan of keessatti hammatu fi afoolaa fi fakkoommii sirnichaa qaaccessuun adda isa godha.

BOQONNAA SADI: MALA QORANNICHAA

Kutaa qorannoo kana keessatti qaaccessa adeemsaafi fakkoommii sirna fuudhaafi heerumaa aanaa Jiillee Dhummuugaa lallannaa irraa ka'ee hanga sirna qulfootti raawwii adeemsifamu safuu sirnicha keessatti argamu haala jiru qaaccessuudha. Boqonnaa kana keessatti mata dureewwan haammataman, saxaaxa qorannoo, mala qorannoo, meeshaalee odeeffannoo ittiin funaanamanii fi mala odeeffannoo qorannichaa qaaccessuu keessatti itti gargaaraman dhiyaataniiru.

3.1 Saxaxa Qorannoo

Qorannoon kun adeemsa fuudhaa fi heerumaa keessatti afoolaafi fakkoommii sirnichaa qaaccessuu yoo ta'u, ragaawwan madda adda addaa irraa argaman qaaccessuuf mala qorannoo akkamtaatti gargaarame. Qorannoon akkamtaa qaaccessa ergaa sirboonni cidhaa qaban ragaawwan karaa garaagaraatiin sakatta'uuf mijataadha. Saxaxa qorannoo ilaalchisee Adunyaan (2011:63) yommuu ibsu: saxaaxi qorannoo waliigala qorannichaa too'ata. Qaama qorannoo sana keessatti argamu akkamitti akka dalagame illee nii to'ata.

Qorannichi maal akka fakkaatu addaan baasa. Xiyyeeffannoon qorannoo akkamtaa saxaxa ibsaarratti hundaa'a. Kan ibsamus odeeffannoo akkamtaarratti yoo hundaa'e saxaxniisaa akkamtaa (qualitative descriptive) kan itti dhimma bahudha.

Mala ittiin qulqulleeffatan immoo maloota garaagaraa kan haammate yommuu ta'u kanneen keessaa qorannoo kanaaf mijataa ta'e mala aadaa hawaasaa irratti kan xiyyeeffatee dha.

Xiyyeeffannaan qorannoo kanaa hawwaasa Aanaa Jiille dhummuugaa irrati xiyyeeffata. Irra caalaan aadaan aanota godinichaa keessatti argamanii walfakkaata. Haatahu malee, qorannoo kana to'aachuun aanaa kana godina keessaa filuun, aadaa naqatanii fuudhuu addeessuuf kan yaalameedha. Maalli qorannoo kun miti- carraan (non- probability sampling) itti yaadamee kan gaggeeffame dha.

3.2 Iddattoo

Iddattoo jechuun tuuta qorannoon irratti gaggeeffamu keessaa wantoota yookin namoota ragaa kennuu danada'an filachuu jechuudha. Kunimmoo iddatteessuu akkayyoo (purposive sampling) isa jedhutti deema. Yaada kana Adduunyaan (2011:67) irraa yoo ibsu akaakuun iddatteessuu mit-carraa kun qorataan tokko beekumsa dhimmicharratti qaburraa ka'ee kanneen odeeffannoo irraa argachuu danda'u murteessuu ilaallata. Akkayyoo kan jedhames 'akka kaayyoo' qorannichaatti ykn qoratichaatti odeeffataa ykn deebistoota filachuun waan ta'eefi jechuun qorataan iddoo odeeffannoo irraa argatu murtoo mataasaan akka deemu ibsa. Yaaduma kana deeggaruun qorataan kun mala iddattootti gargaaramuudhaan kaayyoo qorannoo kanaa galmaan gahuuf malleen kana gargaarameera. Tuuta jiru keessaa malleen iddattoon ittiin filatame baayyeen akka jiran beektonni garaagaraa nii ibsu. Ta'us tooftaalee jiran keessaa akka qorannoo gaggeessame waliin deemutti kan filatame qorattootaan filatameeti. Kanaafuu, namoonni odeeffannoo kennan kun mala ittiin filataman mala iddattoo kaayyoo /murtii/ purposive method/ fayyadamuudhaan ta'e. Akka Yeneenesh Flick (2002) Leslie & Mary (1993) wabeeffattetti waa'ee mala kanaa yeroo ibsan mala iddattoo kanaa keessatti bakka buutonni kan filataman murtii isa qoratuun akka ta'e niibsu.

Kanaafuu, iddattoon filataman yeroo qorannoon kun gaggeeffametti cidha jiru keessaa cidha sirna naqatanii fuudhuu gaa'ela raawwatan sirna gaa'elaa gara biroo irraa addaan baasa.

Namoonni af-gaaffiidhaaf iddatteeffaman namoota gurguddoo ta'anii kan aadaa naqatanii fuudhuu sirriitti kan beekan, akkasumas ergaawwan sirna gaa'elaa ibsuu danda'an jedhamanii yaadamani.

3.3 Meeshaalee Odeeffannoon Ittiin Funaanaman

Qorannoo tokko geggeessuuf odeeffannoon funaanamuu qaba. Odeeffannoon kun immoo, meeshaalee ittiin funaanaman murteessu. Haaluma kanaan qorataan qorannoo kana yeroo geggeesse meeshaalee funaanaansa ragaalee kanneen akka afgaaffii, sakatta'a barruufi daawwannaa dirree gargaarameera.

3.3.1 Afgaaffii

Odeeffannoo daawwannaan argamuu hindandeenye afgaaffitti fayyadamuudhaan odeeffa - nnoon guurameera. Gosti afgaaffiin hojiirra ooles afgaaffii gamtokkeen bilisaa /semi-structured interveiw /yemmuu ta'u, yaada namoota odeeffannoo kennan irratti hundaa'uunis gaaffiin geggeeffameera. Gaaffiiwwan gaafatamanis baay'inaan ergaawwan sirna gaa'elaa naqatanii fuudhuu jalqabaa hanga dhumaatti maal akka ta'e, haala kamiin akka raawwatu akka aadaa naannichaatti ibsu. .

Adeemsi afgaaffiin ittiin adeemsifame kunis gaaffii banamaa filannoo hinqabne waa'ee aadaa sirna naqatanii fuudhuu namoota aadaa naannichaa beekan odeeffannoo gahaa ta'ee bifa afgaaffiin dhiyaateera.

Interview is anatural and socially acceptable way of collecting information that most people feel comfortable with and which can be used in verifying situations and which can be used in verifying situations and in focusing on diverse topics to yield in depth data. Donyei, (2005:18)

Odeeffannoon bifa kanaan guuramus aadaa naqatanii fuudhuufi heerumuun naannoo aanaa Jiillee Dhummuugaa, gara qaaccessuutti deemeera. Bifa afgaaffiin ittiin dhiyaate deebii gahaa argateen seenaa dhugaa dhalootaa dhalootatti daddabarsuu akka ibsan namoota filatamanii gaafatamaniin gaggeeffameera.

Afgaaffiin kun gaaffii banamaa ykn gaaffii filannoo hinqabne (open-ended questions) gaafatamtootaaf dhiyeesseera. Namoonni afgaaffiidhaaf affeeramanis lakkoofsaan 15 ta'u. Nammoonni filataman kunniinis waa'ee naqatanii fuudhuufi heerumuu naannoo Aanaa Jiillee Dhummuugaa akkamitti akka raawwatu beeku jedhamanii warra yaadamaniidha. Kunniin jaarsolii, haadhota, shamarraniifi dargaggoota dhiiraati. Qorataan kunis odeeffataarraa odeeffannoo qorannaa kanaaf oolu kanneen akka sirna kadhaa keessatti fakkoommii argaman shamarran kaadhimamte uffata isheen uffattu fi fakkoommii uffatichaa, sirboota gaa'elaa yoomeessa eeganii sirbamaniifi eebbi yeroo akkamii akka ta'e gaaffiin dhiyaateera. Afgaaffiin kun jaarsolii 7, haaadhota 2 dargaggoota dhiiraa 2fi shamarran 4riif dhiyaate. Gaaffii odeef kennitoota kanaaf dhiyaatees akkaataa sadarkaa isaanii deebii isaan deebisan qorataan kun jecha isaanii

yaadannoo qabachuudhaan sanaa booda seera qabeessaan duraa duubummaa isaa gindeessee, bifa barreeffamaan dhalootaa gara dhalootaatti akka darbu kaayeera.

3.3.2 Daawwannaa Dirree

Qorannoo kana yeroo gaggeessetti cidha dargaggoo Umar Adem kan warra leencaatti guyyaa 03/09/2008 geggeefame irratti qaamaan argamuun sirbootaafi haala sirnicha keessa jiru daawwachuun yaadannoofi mobaayilaan waraabbachuun iddoo ifa hintaanetti gaafachuun maal akka ta'e boqonnaa itti aanu keessatti akkaataa barbaachisaa ta'een qaacceffamuu yaalamaniiru. Sirni fuudhaafi heerumaa yeroo gaggeeffametti akkaataa boqonnaa afur keessatti sirna fuudhuu keessattii afoola achi keessa jiraniifi ergaa sirbootaa haala uffannaa kanaa yoomessa adda addaatiin qaaccessetti bakka sanatti argamuun sirboota kana bakka barbaachisutti mobaayilaan waraabuun, guyyaa cidhaa yaadannoo barbaachisu qabachuun qaacceffameera.

3.3.3 Qaaccessa Dookumentii

Sakatta'a dookimentii jechuun adeemsa qorannoon tokko geggeessuu keessatti tooftaa qorannoon sun fudhatamummaaafi dhugummaa isaa mirkaneeffachuuf kitaaba, galmee, barreeffamoota bifa aada addaatiin barreeffamanii kaa'aman hanqina muudateef qorannichi akka galma ga'u sakatta'uun qorannicha cimsuuf kan gargaarudha.

3.4 Mala Odeeffannoo Qaaccessuu

Qorataan kun odeeffannoo funaaname qaaccessuuf mala qorannoo akkamtaatti fayyadameera. Haala kanaan odeeffannoo meeshaalee funaansa ragaalee afgaaffii, daawwannaa dirreefi dookumentii ilaaluufi dhaggeeffachuun barreeffamatti jijjiiruun ragaalee walfakkaatan bakka tokkotti gurmeessunfi qoqqooduun mala qorannoo akkamtaatti fayyadamuun jechaan ibseera.

3.5 Naamusa Qorannoo

Qorannoon yeroo gaggeeffamu adeemsaafi naamusa mataa isaa qaba. Namni qorannoo gaggeessus of eeggannoo gochuun dhimma qoratu sana seeraan adeemsisuutu irra jira. Kunis hawaasa sanaan walfakkaatanii akka isaaniitti yaaduufi raawwachuun safuu hawaasichaa eegaa itti deemuudha.

Qorataanis hawaasa kana wajjin turee duursa waan gochuu qabuufi dhimma lagu qabu akka himaniif gaafate. Sana booda sirnicha irratti argamuun waan waraabbachuufi suuraa kaasuun dhoowwaa ta'e irraa of eeguun hawaasaaf amanamee jira. Bakka itti walii galetti immoo suura kaasuun suurichi maaliif akka oolu duursa itti himuudhaan fedhii qabaachuu isaanii addaan baafatee erga eeyyamsiisee booda fudhachuun hojii qorannoo kanaaf oolcheera.

BOQONNAA AFUR: XIINXALA ODEEFFANNOO

Sirna fuudhaafi heerumaa adeemsa bultoo ijaarrachuu keessatti dorgaggoofi dargaggeettin adeemsa keessa darbuun bultoo ijaarrataniidha. Fuutiifi heerumti sirna qaba. Sirni fuudhaafi heerumaa kun immoo biyya biyyatti naannoo naannotti garaagara. Sirna fuudhaafi heerumaa keessaa kan addeemsa dheeraa taphniifi gammachuun adda addaa keessatti mul'atu sirna kadhatanii fuudhuti. Kunis kan fookilooriwwan adda addaa fi bifoote afoolatiin keessattii baayyatan kan abbaa itti kennuun sirna kadhaa kana keessatti weedduun weeddifamu, eebbi godhamuufi safuu achi keessatti argamu haala bareedaa fi ijoollewwan lamaa gammachiisuun hamilee itti horuu danda'uun kan geggeeffamuudha.

Walumaagalatti boqonnaa kana keessatti, sirna fuudhaafi heerumaa aanaa Jiillee Dhummuugaa keessatti firiwwan fookiloorii argamufi sirna kadhatanii fuudhuu keessatti kadhaa irraa eegalee hanga fuudhaatti kan jiru, sirna warroommii, afoolaa keessatti; eebba/duhaa/, akkaataa hurrubummaa nyaata aadaa, uffata aadaa fi fakkoommiwwan sirnicha keessatti argamutu qaaceffama.

4.1 Adeemsa Sirna Kadhaa Fuudhaafi Heerumaa Oromoo Aanaa Jiillee

4.1.1 Laallannaa

Akka Mohammed Ahmed(14/04/2008), natti himetti niitii fuudhudhaaf kan duursu intala laallachuudha. Laallannaan sirna kadhannaa keessaa kan jalqabarratti raawwatamu yoo t a'u, kan gurbaan fuudhaaf gahe tokko intala isaaf taatu barbaaddatuudha. Akka aadaa aanaa jiilleetti maatiin tokko gurbaa fuusifachuuf jalqaba namayyootu namaaf ilaala. Erga namayyoon dhiyoo namaaf ilaalee booda abbaa mucaatiin intala abaluu ni bareeddii gosti isheetiis qulqulluudhaa jedhanii itti himu. Yeroo kana gurbaan quba qabaachuu dhiisuu danda'a. Erga abbaan gurbaa gosa intalaa qoratee booda galee mucaadhan niitii siif argeeraa intala warra abaluu mee laalladhu jedhee itti hima. Yeroo kana mucaan intala ilaallachuuf faana ishee qorata. Iddoon inni itti laallatus iddoon isheen bishaan waraabduu ykn qoraan cabsitu ta'uu danda'a. Kunis hiriyoote isaa wajjin odeeffachuudhan iddoo isheen ooltutti(iddoo bishaan waraabduykn qoraan cabsitutti

dhaquun kan laallatuudha. Yeroo kana ishee bira dhaquun bultoof ta'uu fi ta'uu dhabuu ishee kaan ittiin addaan baafatugaaffii dhiyeessaaf.

Akka Mohammed ahmed jedhetti gaaffin duraa kunis akka waan qoreen waraanetti gadi taa'uun mee qoreen nawaraantee qoraattii naaf cabsi jedhaan. Yeroo kana intalli qoree agamsaa cabsitee kennitiif. Qoree kan lama cabsitee yoo kenniteef dhiisee biraa deema. Warra isaattis naaf kadhadaa jedhee hin beeksisu. Sababni isaas intalattii qoree lama kan fiddeef yoo jalaa cabe lammata deebi'ee hin fuudhu jechuufi of taakkattuu ta'uu ishii mul'isa waan ta'ee bultoof hintaatu jedhanii yaadu. Yoo isheen qoree tokko fidde garuu yoo cabsitee fuuti waan taateef of taakkattuu miti bultoof ni taati waan ta'eef galee warra isaatti hima.

Inni biraan immoo iddoo bishaan waraabdu dhaquun akka bishaan kinnituuf gaafata. Akkana jchuun gaafata,"mucaa tana mee bishaan na obaasi" jedhaan. Yeroo kana bishaan eela keessaa waraabdee kennitiif. Asirratti gurbaan bishaan guutuu kennuufi hir'uu kennuufii ilaala. Yoo isheen hir'uu kenniteef intalli durbummaa hin qabdu jedhee shakka. Yoo guutuu kenniteef garuu durbummaa qabdi jedhee waan amanuuf, galee abbaa isaatiin naaf taatii naaf kadhada jedhee itti hima. Kana booda abbaan Obboleessa isaa ykn abbeeraa mucaa fudhatee kadhaaf gara ganda warra intalaatti qajeelu.

4.1.1.1 Fakkoommii Qoraattiifi Bishaanii

Sirna laallanaa kana keessatti qoreen kan bakka bu'u intalli laallamtu bultoof ta'uufi ta'uu dhiisuu ishiiti. Karaa biraan immoo qoreen intalli cabsitu qoree agamsaa waan ta'eef agamsi immoo ija baayyee waan godhatuuf hormaata bakka bu'a.

Bishaan intalli waraabdu bishaan eelaati. Bishaan eelaa immoo wantoota adda addaa waan qabuuf yeroo kennituuf sirriitti keessa ilaaltee kennuufi bishaan isheen kennitu sun immoo guutuu ta'uufi dhiisuu isaas ittiin beekuufi. Bishaan keessa ilaaltee kennuun jireenya isaanii gara fuulduraa keessatti intalli qaxalee ta'uu ishii agarsiisa. Bishaan guutuu kennuun ishee immoo intalli guutuu /durbummaa qabaachuu ishee agarsiisa.

4.1.2 Qotii

Akka Mohammed Ahmed(14/04/2008), jedhetti adeemsi warri gurbaa intala laallamte kadhachuuf taasisan kun “**Qotii**” jedhama. Qotii jechuun warrii gurbaa suphii ka’anii gara mana warra intalaa adeemsa godhamuudha. Qotiin kan inni adeemmamu torban keessaa guyyaa lama. Innis guyyaa kofaleefi kamisa. Intalli Kofalee kaadhimamte sanbatee yoo heerumtu, kan Kamisa kaadhimamte immoo Abdooyyee /Roobii/ heerumti. Qotiin kun adeemsa afur of keessa qaba.

4.1.2.1 Qotii Duraa

Akka Mohammed Ahmed(14/04/2008), jedhetti qotii jalqabaa kan deemmamu suphiidha. Kan deemanis Abbaa mucaafi abbeeraa /maanguddoo beekkamaa qe’ee sanaa kan namni kabaju/ qabatee suphii osoo warri intalaa karra hin saaqqatin dhaqu. Yeroo dhaqan maanguddoon kun marga jiidhaa qara kan horiin mataa irraa hin dheenne haammatanii qabatanii dhaqu. Yeroo qe’ee warra intalaa ga’an “warri kun karra nuuf banaa”? jehanii gaafatu. Yeroo karri banameef marga karra keessaa eegalanii hanga diinqaatti firfirsaa olseenu. Yeroo kana warri intalaa intala isaanii kadhachuuf akka dhufan waan beekaniif dafanii itillee jalaa dachaasu.

Akka maanguddoon kun jedhaniitti akka aadaa aanaa kanaatti maanguddoon kadhaaf dhufte itilleerra yoo teesse intala dhorkachuun hinjiru. Yoo isaan itillee irra taa’an intala dhorkachuun hin jiru waan ta’eef dafanii jalaa dachaasu. Akka aadaa Jiilleetti warri mucaa dafanii itilleerra yoo taa’an intala arganne jedhu. Intala kennuuf immoo sanyii warra gurbaa qorachuun dirqaama. Akkasumas gosti warra intalaa osoo hin beekin qofaa intalli hin kennamtu warri intalaa dafanii erga itillee dachaasanii booda warri gurbaa afinaa irra taa’u. Erga yeroo muraasa taa’anii booda dhaabbachuun “intala keessan kan Rabbi isiniif kenne mucaa keenya kan Rabbi nuuf kennee abaluuf kennaa” jedhanii kadhatu. Warri intalaa immoo “Amma dhageenyee, gosaan mari’annee isinitti himnaa galaa”jedhuun. Yeroo kana wanta nyaatamus ta’ee dhugamu hin kennamu.

Warri intalaa osoo torban isaan dhufan sana hin guutin fira dhiyoon mariyachuun sanyii isaanii qoratu. Sanyiin isaanii gaarii yoo ta’ee fi gurbaan isaanii hojii jaalata yoo ta’e hanga deebi’anii dhufanitti itti dhiisu. Yoo sanyii isaanii hin jaalanne ta’e garuu nurraa

dhaabbadhaa jedhanii miila itti ergu. Kanaan booda warri gurbaas nidhaabbatu. Yoo warri intalaa miila erguu baatan qotii lammaffaa/mijuu dhaabaa/tu itti fufa.

4.1.2.2 Qotii Lammaffaa/Mijuu Dhaabaa/

Akka Mohammed Ahmed(14/04/2008), jedhetti mijuu dhaabaan adeemsa torban akka qotii duraatti warri gurbaa ganda warra intalaatti deebi'anii intala isaanii kennamuu itti mirkaneessaniidha. Kun kan ta'u yoo warri intalaa hindhufinaa miila erguu dhiisani. Guyyaa mijuu dhaabaa kana maanguddoon dura qotii deemte yommuu deebitee dhuftu sinii kenninee beeksisuuf mijuu jabaasu. Mijuum jabaafamu kun mi'iidha. Mi'iin suphiin elmamee okoleetti guuttamee warra gurbaaf jabaafama. Yeroo mijuum jabaafamu kana maanduggoon akkas jettee eebbisti.

Nu milkeessitanii milkaa'aa
Mijuu nuuf jabaastanii rabbi mijuu isinii haajabaasu
Mi'iin garaa jiisaa garaan sin haajiidhu
Waan hundarratti milkaa'aa jedhanii eebbisu. Mohammed hasen (08/09/2008)

Mijuu jabaasaa jechuun eebba yeroo warri intalaa kennaan taasifamuudha. Mijuu jabaa jechuun mijuum isin nuuf dhiyeessitan jabaadhaa, fudhanneerra ,waan guddaadha jechuu ibsa.

Sirni mijuu jabaasuu kun mijuu dhaabaa jedhama. Guyyaa kana aannan unatanii aannaaniin nyaatu. Urgooftuu adda addaa qabatanii warraa gurbaa dhaqu. Akka aadaa naannawa sanaatti urgooftun kan gargaaru walitti taaneerra walitti urgooftneerra jechuu bakka bu'a.

4.1.2.2.1 Fakkoommii Mi'iifi Urgooftuu

Mi'ii jechuun aannan saawwaati. Aannan immoo aadaa Oromoo biratti baayyee waan beekamuuf yoo dhugan garaa nama qabbaneessa. Warri intalaa mijuu kana warra gurbaatii jabaasuun isaanii firoominni keeya akka aannan kanaa haata'u. Garaan keenya waliiti haa tolu rabbi walitti nuhaa mi'eessu jechuudha.

Urgooftuun immoo yeroo muudaa waan gargaaramaniif walitti nuhaa urgeessu jechuu bakka bu'a. Ilmaafi intala rabbi walitti nuuf haa urgeessu. Akka urgooftuu kanaa nuuf haata'an jechuudha. Kana booda maanguddoon erga mijuu jabaafatanii nyaatanii dhuganii booda waleebbisanii gargar galu.

4.1.2.3 Rabbi Dahii/Qotii Sadaffaa/

Akka Mohammed Ahmed(14/04/2008), jedhetti rabbi dahiin qootii sadaffaadha. Rabbi dahii kan jedhamu adeemsa warri gurbaa torban sadaffaatti waarra intalaatti deebi'aniidha. Guyyaa kana beellama adda addaatu qabama. Beellamni kunis guyyaa intalaaf uffanni kaadhimamuu ishee mul'isu bitamuuf beellamni qabamuudha. Guyyaa kana affeerraan maanguddoof godhamu kan duraanirra nifooyya'a. Nyaata qophaa'u keessaas beekamoon; marqaa, sataateefi mi'iin ni qophaa'a. Erga dhangaa qophaa'e nyaatanii booda guyyaa mi'a naqaa qabatanii gargar bahu.

Walumaagalatti adeemsa sirni kadhaa keessatti laallannaafi adeemsa maanguddoon kadhaaf taasisan keessaa meeshaaleewwan aadaa jiran adeemsa qotii deemuu keessatti wantoonni raawwataman faayidaa sirna saniif oolan fakkoommii inni qabu faayidaan sirna sanaati.

4.2 Gosoota Fookiloorii Sirna Kadhaa Keessatti Argamu

Aadaa hawaasa Oromoo biratti sirni kadhaa tokko yoo geggeeffamu akkaataafi haala ittiin geggeeffamau qaba. Haalliifi akkaatan ittiin geggeeffamu kunis fookiloorii keessatti ilaalama. Fookilooriin duudhaa hawaasaa ibsuu keessatti gahee guddaa qaba. Gaheen isaas yoomessa hawaasichi isaaf laate qabatee akkaataa tartiiba isaatin raawwata. Kanumarratti hundaa'un yoomessi fookiloorii sirna kadhimatani fuudhuu kun tartiiba itti raawwatu waan qabuuf akkaataa odeeff kennitoonni jedhaniifi haala qabatamaa hawaasicha keessatti mul'atuun akkaataa armaan gadiin kaawwamuuf yaalameera.

4.2.1 Faayafi Uffata Aadaa Kaadhimaaf Bitamuufi Fakkoommii isaa

Akka Anshaa Arbiyyee(27/05/2008), jettetti guyyaan uffanni aadaa intalaa itti bitamu guyyaa Sanbateeti. Guyyaan sanbatee guyyaa gabayaan guddaan akka aanaa sanaarra darbee akka biyyaatti daawwannaaf itti gargaaraman waan ta'eef gabayaa guddaadha. Guyyaa kana warri ijoollee lamaanituu uffata bituuf gabayaa kanatti walgahu. Guyyaa Kana gurbaan hindeemu. Sababni isaas intalli waan saalfattuuf uffata bitachuu hin dandeessu. Karaa biraatiin immoo gurbaanis warra intalaatti mul'achuu ni saalfata. Uffannifi faayaa guyyaa kana bitamus kan armaan gadiiti

Fakki. 2. Faayaafi uffata aadaa kaadhimaaf bitamu (guyyaa 21/07/08) mana warraatti fedhii intalaafi maatii irratti hundaa’ee kaafame.

4.2.1.1. Halkoo

Halkoon sibiila birri bisii jedhamudha. Halkoon kun arriidhan mormarraatti kaadhimaan kaadhimummaa ishee beeksisuuf hidhatti. Akka aadaa aanaa kanaatti namni halkoo kana osoo godhattee jirtuu dhimma biraaf hinbarbaadu. Kana jechuun fuudhuuf hingaafatu jechuudha.

Fakkii 3. Halkoofi amartii (guyyaa 21/07/08) faaya aadaa agarsiisuf jecha suura cite faaya barbaadame sana agarssiisuuf magaalaa sanbatee mana obbo Hasan Mohammed tti ka'e.

4.2.1.2 Amartii

Sibiila irraa hojjetama. Kunis akkuma birribisii mormarratti hidhama. Kan ittiin hidhamu garuu akka halkoo aariin osoo hin taane dur gogaa irraa haala bareedaa ta'een hojjetamee dhadhaan dhuubamee yeroo laafe amartii kanaan karaa duubaa gadi dheeressuun shamarran kaadhimamte boquurratti hidhatti.

Yeroo ammaa kana garuu kuula bifa garagaraa irraa walitti foohuun guftaa babbareedaa itti hidhanii bareedinaafis ta'ee kaadhimummaa ibsuuf kaadhimaan amartii kana itti gootee keewwatti. Inni yeroo ammaa kuularraa hojjetamu baayyee bareedadha.

4.2.1.2.1 Fakkoommii Halkoofi Amartii

Halkoon shamarran keewwattu kun hiika mataa isaa danda'e qaba. Hiikni isaa inni guddaan ani qabameeraa ija keessan naraa kaasaa, dhimma biraatiif nanbarbaadinaa kan jedhutti fakkeeffama. Sababa kanaaf namni halkoof amartii kana boquu isheerratti arge hiika isaa waan beekuuf amma fedhe yoo garaan isaa itti nahe gaaffii waa'ee jaalalaas wa'ee fuudhaaf garaan isaa hinkajeelu. Akka aadaa aanaa kanaatti dubartiin halkoo kana keewwatte osoo akka tasaa kaadhimaan ishee du'ee obboleessa isaa ykn namayyoo isaatu fuudha malee namni biraa fuudhuu hindanda'u. Kanaafuu halkoofi amartiin safuu qaba jechuudha.

4.2.1.3 Sakaallaa

Dooqaafi sakaallaa irraa hojjetamee kan durbi kaadhimamte mataa dhahattee irratti hidhatti. kunis saadullaa ta'uu ishee agarsiisa.

Fakkii 4.Sakaallaa kan durbi durbummaa qabaachuu ishee mul'isuuf mataatti keewwattu.

4.2.1.4 Ciraa

Kan hojjetamu eegee Fardaafi liqim irraa tolfamee kan dubarri kaadhimamte addarratti hidhattuudha.kanas kan dhoofsisuuf gaarayyuu isheeti.

4.2.1.4.1 Fakkoommii Sakaallaafi Ciraa

Akka qorataan sakaallaafi ciraa gohachuun hiika maalii qaba? yoo godhachuu baatan hoo?jedhee gaaffii qaxxaamuraa gaafateenodeeffkennitootarraa deebii argateera.

Akka Anshaa Arbiyyee(27/05/2008), jedhettetti hiikni isaa inni guddaan saadullummaa/durbummaa/agarsiisuuf durbi kaadhimamte mataatti hidhatti. Akka aadaa aanaa Jiilleetti kaadhimaan sakaallaa mataarraa hinqabne saadullaa/durba /miti jechuudha. Durbi saadullaa hin taane safuu hawaasaa waan hin eegneef sakaallaa kana hin godhattu. Durbi uffataafi faaya kaan godhattee sakaallaa of irraa hin qabne durbummaa waan hinqabneef battalumatti sidhiisee warra isheetti erga. Kanaaf sakaallaan durbummaa bakka bu'a jechuudha.

Ciraan immoo kan bakka bu'u gaarayyuudha. Akka aadaa aanaa kanaatti kaadhimaan gaarayyuu qabdu nieegamti. Kana jechuun ofiifis durbummaa irraa hinfudhatu. Akka namni biraas hintuqne ni eega. Ciraa kan kan dhoofsisuu gaarayyuu isheeti kanas amma heerumtu qofatti addarratti hidhatti. Erga heerumtee booda hin hidhattu. Sabani isaas erga

heerumtee booda gaarayyuu godhachuun ni hafa. Kaadhimaan tun duraan ciraa addarratti godhattee gedduun yoo hiikkatte gaarayyuu kiyyatu durbummaa fudhate jechuu agarsiisa. Sababa kanaaf sakaallaa illee mataarraa baafattee deemti jechuudha.

4.2.1.5. Hinteefi Ciraa

Hinteen eegee fardaafi gommaa/laastikii irraa hojjetamee qalama bifa magariisa,adii,diimaa,keelloo irratti hojjetamee fiixee isaarratti dooqa adiifi diimatu baayyinaan irratti dhahama.

Fakkii 5. Hinteefi Cira guyyaa 13/06/08 kan kaafame yoo ta’u fakkoommii isaa baruuf magaalaa sanbatee keessaatti itti yaadamee kaafame.

4.2.1. 6 Muuxafi Fakkoommii isaa

Gommaafi liqqim/kuula/irraa hojjetamee durbi kaadhimamte mataarratti bareedinaaf hidhatti. Kunis kan gargaaruf dubarri sun qarree ta’uu ishiitiifi kaadhimaa qabaachuu agarsiisufi. Muuxa kan addarratti hidhattu durba kaadhimamte qofa. Hhikni muuxaa qabameera dhimma biraaf nanbarbaadinaa jechuu bakka bu’a.

4.2.1.7 Baqalafi Fakkoommii

Sibiila irraa hojjetamee kan kaadhimaan gurratti keewwattuudha. Kanas kan keewwattu yoo kaadhimaan ishee goota ta’efi diina ajjeese. Kanaaf gootummaa isaa agarsiisuf yeroo

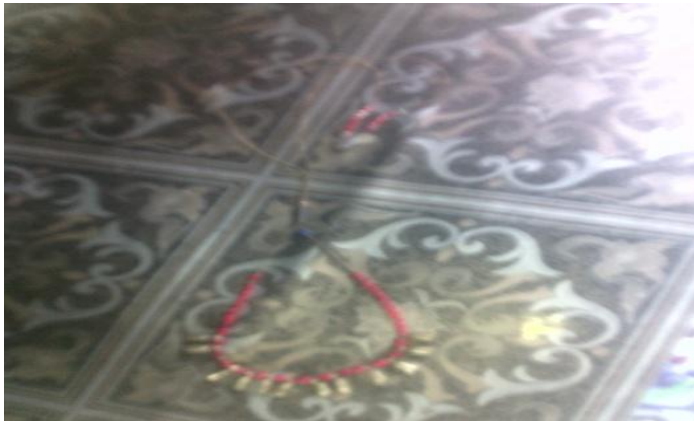
baayyee keewwattee waan deemtu lafa hinkeechu. Yoo ofirraa lafa keesse tuffii waan agarsiisuuf innis fuudhuu dhiisuu danda.a.

Baqalaan kan bakka bu'u gootummaadha. Gootummaan immoo karaa adda addaatiin ibsama. Kanaaf namni goota ta'e tokko gootummaa isaa ittiin mul'isuuf kaadhimaa isaatiif baqala kana bitee kennaaf. Kaadhimaan kunis amma heerumtutti gootummaa isaa agarsiisuuf godhatti.

4.2.1.8 Xinxilaafi Fakkoommii isaa

Sibiilarraa kan hojjetame ta'ee kan dubarri hin heerumin/kaadhimaan boquu /mormatti/ keewwattuudha. Dooqaafi kuula bifa adda addaa irraa hojjetamee kan dubarri ta'ee beerri boquutti keewwattuudha.

Xinxilli kan itti fakkeeffamu hormaatatti. Kunis waan irraa hojjetamee wajjin walqabateeti. Kan irraa hojjetame gogaa saawwaafi dooqa xixiqqoo bifa adda addaa qabu irraa waan ta'eef dubartoonni boquu isaanii irratti kaawwatan. Abdii hormaataa bakka bu'a.

Fakkii 6. xinxila

4.2.1.9 Cincilleefi Fakkoommii isaa

Sibiilarraa hojjetamee kan gurratti kaawwatamuudha. Kanas kan keewwatu dubartoota. Dubartoonni kan keewwatu aadaa naannoo sanaa ibsuufi yeroo kaadhimaa kan kaadhima qabaachuu isaa kan agarsiisu mallattoo adda ta'een kan hojjetamu keewwatti.

Fakkoommiin cincillee barredinaaf kan gosa adda addaatiin ogeessonni sibiila tolchan bifa bareedaa ta'een hojjetanii gurratti kaawwatamuudha.

4.2.1.10 Cincillee Dachaafi Fakkoommii Isaa

Sibiila xixiqqaa irraa baayyisanii hojjetanii kan bareedinaaf durbi gurratti keewwattuudha. Faayaa aadaa kan yeroo durii durbi kaadhimamte bareedinaaf kaadhimaan ishee ykn gaarayyuu ishee biteefi keewwattu jechuudha.

Fakkoommiin cincillee kanaa kaadhimaan sun gaarayyuu qabaachuu isaa agarsiisa. Sabani isaa cincillee kan namaa bitu gaarayyuu waan ta'eef akka aadaa Jiilleetti immoo gaarayyuu qabaachuun kabaja kaadhimaan qabdu waan mul'isuuf ulfinatti fakkeeffama.

4.2.1.11 Kudhaama

kitaabboofi dooqarraa kan hojjetame ta'ee dubarri akka ijji hin laalleef boquutti keewwatti. Kitaabboon kan iti fakkeeffamu durbi mormatti hidhannaan ijji ishee hinlaalu yoo laaleyyuu miidhaa irraan hinga'u waan ta'eef amantiin walqabata. Akka aadaa aanaa kanaatti durbi kudhaama mormarraa qabdu tokko budaan hinyaattu jedhamee waan amanamuuf akka qorichaatti ilaallama.

4.2.1.11.1 Fakkoommii Baqalafi Kudhaamaa

baqalaan kan keewwattu yoo kaadhimaan ishee ajjeechaa /nama ajjeesee. Kunis kan mul'isu kaadimaan koo goota/jagna ta'uu isaati. Shamarran kaadhima akkasii qabdu ni boonti. Abdiis ni horatti jedhu.

Kudhaamni kan bakka bu'u kaadhima ijatu ilaala jedhanii amanu. Kaadhimaan kudhaama kana qabdu yoo ijji ilaale immoo ijarraa hin haftu jedhamee waan tilmamamuuf kitaabboo kana godhatti. Kitaabboo ykn kudhaama kana of irraa yoo qabaatte ijji hamtuun illee yoo ilaalte homaa hin taatu jedhanii waan amananiif kudhaamni kanatti hiikama.

4.2.1.12 Shiftaafi Dagaagaa

Sibiila irraa hedduu irraa hojjetamee, dooqa bifa adda addaatiin faayamee kan shamarran heerumtuuf maatini ta'ee warri mucaa akkasumas gaarayyuu intalaa biteefi kan gaafa cidhaas ta'ee cidhaan dura boquutti keewwatama. Shiftaan sibiila hedduu irraa waan

hojjetamuuf baayyummaa ykn gosummaa farrisuuf gargaara. Kana jechuun gosti keenya akka kanaatti yaa baayyatu jechuu bakka bu'a.

Fakkii 8.Shiftaafi dagaagaa

4.2.1.13 Cammee

Kan hojjetamu gogaafi sibiila bataraa irrayi. Kunis gogaan saawwaa duugamuun sibiila kana erga ogeessi hojjetee booda sibiila kana itti naquun iddoo lamatti gadi baasuun nyarree irratti hidhatama. Nyarree bitaafi mirgaa irraan gadi rarraafamee hidhatama. Kunis kan agarsiisu hormaata.

Fakkii 9. Cammee

4.3. Uffata Aadaa guyyaa cidhaa Uffatamu

Uffanni cidhaa guyyaa cidhaa misirroonni uffata ni jiru. Isaanis kan intalli uffattuufi kan gurbaan uffatu dabalata. Suura armaan gadii kun uffata aadaa aanaa Jiillee Dhummuugaa keessatti kan intalli heerumtu guyyaa cidhaatii eegaltee keewwattu.

4.3.1. Uffata Aadaa Nadhoofi fakkoommii isaa

Akka qorataan argetti uffanni aadaa Oromoo aanaa Jiillee Dhummuugaa keessatti yeroo heerumaas ta'ee wattii sirna garagaraa keewwatamu beekkamootu jira. Isaanis kan armaan gadiiti.

Uluwwaa: gogaa saawwaa irraa hojjetamee dhadhaan dhuubamee erga laafee booda nadhoon mudhii gaditti kan hidhattu gosa marxooti.

Wandabee guddaa: Gosa uffata aadaa ta'ee jirbii irraa kan hojjetamu ta'ee mormaa amma miilatti keewwatu.

Wandabee Xiqqaa: Gosti uffata kanaa jirbiifi suufii irraa hojjetamee mudhiidhaa olitti kan uffatamuudha.

Nacci aarii: Gosa uffataa ta'ee kan nadhoon mudhiidhaa olitti uffattuudha.

Jaanoo: Jirbii irraa hojjetamee kan dubartiin yeroo heerumaa mudhii gaditti uffattee heerumtu.

Dalgoo: Jirbii irraa hojjetamee dhadhaan dhuubamee dubartiin mudhii gaditti marxiffatti. Kunis bareedinaaf oola.

Sabbata: Jirbii irraa hojjetamee mudhii jabeeffachuuf nadhoon hidhatti.

Kophee Xumurroo: Gogasa awwaa irraa hojjetamee dubartiinis dhiiris akkaataa barbaachisaa ta'een ogeessi tolchee kan miilatti godhatani.

Guftaa: dubartiin guyyaa heerumterraa qabdee kan mataatti uffattee deemtudha.

Fakkii 10. Uffata aadaa yeroo kaadhimummaafi heerumaa keewwatan ibsuuf gaafa guyyaa 14/05/08 eeyyamaan kan kaafame.

4.3.2. Uffata Dhiirri Uffatuufi Fakkoommii isaanii

Hallisa: Gogaa bineensotaa irraa hojjetamee mudhii olitti kan dhiirri uffatu gosa uffannaa dhiiraati. Kanas maanguddoo beekkamoo kan nama araarsuu beekamantu uffata. Namni uffata akkanaa uffatu nama namusa qabeessa malee callisanii namni arge hin uffatu. Akka aadaa naannawa kanaatti hallisa namni uffate baayyee nama kabaja qabu waan ta'eef hawaasa kana birattii yakka ta'ee waan hawaasa biratti fudhatama hinqabne hinhojjetu. Sababa kanaaf hallisni kabajaa waan mul'isuuf hiika kabajaatu kennamaaf.

Kophee Xumurroo: Gogaa saawwaa irraa hojeetamee dubartiinis dhiirris akkaata abarbaachisaa ta'een ogeessi tolchee kan miilatti godhatani.

Dalgoo: Jirbii irraa hojjetamee dhadhaan dhuubamee dhiirri mudhii gaditti marxiffata. Kunis bareedinaaf oola. Karaa biraa jirbiirrayis nihojjetama.

Faava aadaa mormaa

Fakkii 11. Guftaafi faaya mormaa yeroo cidhaa bitamu kan mana aadde Anshaa Ahmed tti gaafa guyyaa 14/05/08) fedhii isheetiin kaafame.

4.4 Hiika fakkoommii Faayafi Uffata Aadaa Sirna Kadhatanii Fuudhuu

Aadaa hawaasa tokkoo keessatti faayan calliseetu kan hojjetamuufi waan hojjetameef qofa kan faayamu ykn godhamuu miti. Kunis nama faaya kana keewwatu sadarkaan nimurteessa. Kana jechuun faayas ta'eeuffanni aadaa kan ijoolle godhattu, kan namni gamareessi keewwatuufi kaadhimaan dhiiras ta'ee kan dubartii keewwatan garaagara. Kanaafuu uffanni aadaafi faayan aadaa hiika mataa isaa danda'e kan sadarkaa isaa eeggate safuu hawaasa sanaa ibsa jechuudha.

Kanumarraa ka'uun qo'ataan kun waan odeeffanoo argachuuf namoota dhimmi ilaalan gaafateefi ijaan arge irratti hundaa'ee hiika fakkoommii faayaafi uffata aadaa kaadhimaan aanaa Jiillee keessatti yeroo durii eegalanii hanga ammaatti itti dhimma bahaa jiran gabatee armaan gadii keessatti lafa kaa'eera.

Lak ka.	Maqaa faayafi uffata aadaa	Hiika fakkoommii faayaafi uffata aadaa
1	Halkoo	Kaadhimamuu agarsiisa
2	Ciraa	Kaadhimamuu agarsiisa
3	Sakaalla	Durbummaa bakka bu'a
4	Amartii	Bareedinaaf kaawwata. kunis kan bakka bu'u abbaa manaa qabaadha.
5	Hintee	Hinteen eegee fardaafi gommaa/laastikii irraa hojjetamee qalama bi fa magariisa,adii,diimaa, keelloo irratti hojjetamee fiixee isaarratti dooqa adii fi diimatu baayyinaan irratti dhahama.
6	Muuxa	Gommaafi liqqim/kuula/irraa hojjetamee durbi kaadhimaamte mataarratti bareedinaaf hidhatti
7	Baqala	Baqalaan kan keewwattu yoo kaadhimaan ishee ajjeechaa /nama ajjeesee.Kunis kan mul'isu kaadimaan koo goota/jagna ta'uu isaati. Shamarran kaadhimaa akkasii qabdu ni boonti. Abdiis ni horatti jedhu.
8	Xinxila	Xinxilli kan itti fakkeeffamu hormaatatti. Kunis waan irraa hojjetamee wajjin walqabateeti. Kan irraa hojjetamee gogaa saawwaafi dooqa xixiqqoo bifa adda addaa qabu irraa waan ta'eef dubartoonni boquu isaanii irratti kaawwatan. Abdii hormaataa bakka bu'a.
9	Cincillee	Sibiilarraa hojjetamee kan gurratti kaawwatamuudha. Kanas kan keewwatu dubartoota
10	Kudhaama	Kudhaamni kan bakka bu'u kaadhimaa ijatu illala yoo ijji ilaale immoo ijarraa hin haftu jedhamee waan tilmamamuuf kitaabboo kana godhatti. Kitaabboo ykn kudhaama kana of irraa yoo qabaatte ijji hamtuun illee yoo ilaalte homaa hin taatu jedhanii waan amananiif kudhaamni kanatti hiikama.
11	Shiftaa	Shiftaan sibiila hedduu irraa waan hojjetamuuf baayyummaa ykn gosummaa farrisuuf gargaara. Kana jechuun gosti keenya akka kanaatti yaa baayyatu jechuu bakka bu'a.
12	Camme	Kan hojjetamu gogaafi sibiila bataraa irrayi. Kunis gogaan saawwaa duugamuun sibiila kana erga ogeessi hojjetee booda sibiila kana itti naquun iddoo lamatti gadi baasuun nyarree irratti hidhatama. Nyarree bitaafi mirgaa irraan gadi rarraafamee hidhatama. Kunis kan agarsiisu hormaata.
13	Dagaagaa	Mormaratti kan hidhamu ta'ee hormaata bakka bu'a.
14	Zaabii	Faaya bareedinaaf warri intalaa yeroo heerumaa bituuf. kanas intalli harka mirgaarratti keewwatti. kanas erga heerumtee kaawwatti abbaa manaa bakka bu'a
15	Xinximmoo	Gosa gume ta'ee harka bitaarratti kan keewwatamuudha.
16	Alboo	Guyyaa heerumtee eegaltee kan miila lamaa irratti heerumuu agarsiisuuf hidhattu. Kun kan agarsiisu heerume abbaa manaan qaba jechuutti hiikama.

Gabatee 1. Hiika fakkoommii faaya aadaa

4.5 Gosoota Fookloorii Sirna Kadhatanii Fuudhuu Keessatti Argamu.

4.5.1 Afoola

Lakk.	Gosoota Afoolaa	Hiika fakkoommii isaa
1	Duhaa (Eebba)	Dhimmi yaadame bakka akka gahuuf rabbi kadhachuudhan waan walqabatuuf abdii wajjiin walqabata.
2	Weedduu	Gosoota afoolaa keessaa weeddun gorsaaf, jajjabinaaf, miliquudhaf, barsiisudhaaf waan weeddifamuuf yoo weeddun kun weeddifamu ni jabaata kanaaf jabina bakka bu'a.
3	Teenamuu	Teenamuun weedduu shamarran intala heerumtu gorsuuf weeddifamu waan ta'eef gammachuu bakka bu'a.

Gabatee 2. Gosoota afoolaa sirna fuudhaafi heerumaa

Gabateen armaan olii kun afoola sirna fuudhaaf heeruma aadaa Oromoo Kamisee Aanaa Jiillee Dhummuugaa keessatti argaman hiika fakkoommii isaanii wajjin gabaabbinaan barreeffameera.

4.5.2. Barsiifata Hawaasaa

Lakk.	Barsiifata hawaasaa	Hiika mallattoowwan barsiifata hawaasaa
1	Nyaata aadaa	Kan hawaasa sana keessatti baramee karaa aadaa nyaata gosa adda addaa warra cidhaaf qophaa'u.
2	Milkii	<p>Hooda laallannaa wajjin walqabata. kanaaf waan namni hinjaalanne ykn jaalatu yeroo kadhaa dhaqu yoo itti dhufe ykn arge hiika kan itti laatudha. Milkiin kun immoo gaariif badaa jedhamee kan adda bahuudha. Kunis kan murtaa'u haala hawaasa sana keessatti barameeni. Milkiin waanhawaasni adeemsa duudhaa keessatti raawwatamu kan hawaasni itti gammaduufi itti gaddu kan keessatti ilaalaniidha. Milkiin kun immoo gaariifi gadhee jedhamee hawaasa keessattii iddoo lamatti qoodama.</p> <p>Milkiin kan ilaalamu adeemsa duudhaa keessatti sirna raawwatamu irratti waan hawaasni itti rifatuufi itti gammadu xiyyeefannaa keessa galcha. Waan hawaasni itti gammadu milkii gaarii ,kan hawaasa biratti fudhatama hinqabne garuu milkii gadhee jechuun adda baasa.</p> <p>Akka aadaa Oromootti jiini cidhi itti godhamu jira. Kunis kan hawaasa biratti kanaan dura beekamaa dhufee fi ammas haaluma kanaan itti fufeedha. Duudhaan kun ji'a keessaa iyyuu guyyaa murataa'aa kan maanguddoon kadhaa itti deemtu safuufi milkii kan qabu ta'uu isaa hubanna. Itti dabalees guyyaa itti cidha godhatan guyyaan itti manaa bahan guyyaa itti milkaa'an adda baasee beeka.</p>

Gabatee 3.barsiifata hawaasaa sirna fuudhaafi heerumaa keessatti argama

4.5.3 Meeshaalee Aadaa

Meeshaaleen aadaa sirna fuudhaafi heerumaarratti yeroo fuudhaa gurbaan qabatee dhaquufi intalli qabatee heerumtu kan hiikaa jireenya ijoollee lamaaniitii qabu akka armaan gadii gabatee keessatti barreeffameera.

Lakk.	Maqaa meeshaalee	Hiika fakkoommii isaa
	Siinqqee	Siinqeen kan gurbaanis qabatee dhaqa.Intalaafis waan tolfamuuf isheenis fudhattee heerumti. Inni dhiiraa isa bakka bu'a. Kan intalli qabattu kun immoo ishee bakka bu'a.kanaaf galanii borootti hirkifatan. Siinqeen kun hiikan isaa jaaraa jechuudha.
	Ulee arooressaa jiidhaa baala qabu.	Ulee arooressaa kan namaa muru abbaa cidhaati. Uleen kuni qajeelaafi jiidhadha. Hiikni isaa lalisaa qajeelaa jechuu bakka bu'a.
	Urgooftuu	Urgooftuu immoo addaannun waan dibataniif hiikni isaa urgaa'aa jechuudhan walfakkaata.
	Marga jiidhaa	Jiidhaa ,lalisaa jechuu bakka bu'a.

Gabatee 4. Meeshaalee aadaa sirna fuudhaafi heerumaa irratti gargaaraman

4.6 Sirna Mi'a Naqaa

Sirni mi'a naqaa kan jennu adeemsa uffanni kaadhimaaf bitame fuudhanii ganda warra intalaa dhaqanii itti keewwisani. Uffata kana uffachuuf qophiitu qophaa'a. Qophiin kunis namayyoon warra intalaa waamamee gosa ishee fuulduratti maanguddoon warra mucaa irraa ergamte itti keewwatti. Maanguddoon keewwisa kana deeman nama sadi. Maanguddoowwan kun sadan uffata bitam e hunda qabatanii ganda warra intalaatti qajeelu.Yeroo achi gahan gosti warra intalaa kabajaan waan eeganiif affeerraa cimaa taasisuuf. Hiriyoonna intalaa waamamanii weedduu adda addaa weeddisaa sirnicha bareechu. Guyyaan keewwataa kun intala kaadhimammteef guyyaa gammachuuti.Sababni isaas guyyaa kanaa eegaltee uffata kabaja ishee mul'isu waan keewwattuufi. Guyyaa isheen uffata kana keewwattee qabee hiriyoota ishee birattis ta'ee hawaasa hunda birattii kabaja guddaa qabdi.

Sirna uffannaa kanarratti yoo intalli gaarayyuu qabaatte kan inni bituufis nijira. Gaarayyuun kaadhimaa kanaa mucaan intala kaadhimates yoo beeke hanga fuudhutti hin

tuqu.Sababni isaa Kaadhimaan gaarayyuu qabdu nii eegamti waan ta'eef. Akka aadaa aanaa Jiillee dhummuugaatti guyyaa kaadhimamtee eegalee hanga guyyaa cidhaa gurbaa bira geessutti akka durbummaan irraa hin fudhatamne kan eegu gaarayyuu kana. Kaadhimaan heerumtee guyyaa cidhaa durbummaan ishee yoo dhabame kan itti gaafatamu gaarayyuu sana. Tarkaanfii cimaa hanga du'aa geessutu irratti fudhatama. Sababa kanaaf kaadhimaa kana hanga dhumaatti akka namni biraallee durbummaa irraa hin fudhanne cimsee eega. Gaarayyuun kun baayyee waan ishee jaalatuuf aadaa keessatti ittiddhaqaa kan jedhamu jira waan ta'eef itti dhaqee dhungata.Itti dhaqaa jechuun akka aadaa Jiillee Dhummuugaatti adeemsa gaarayyuwwan lamaan uffata isaanii mudhii ol baafatnii wandabbee haftee guntuta mucaatti maxxansitee hidhii keessa waldhungatani. Yeroo kana gurbaan dogongoree gara walquunnamtii saalaa hindeemu.

4.7 Qophii Cidhaan Duraa

Qophii cidha duraa jechuun osoo guyyaan cidhaa hingahin wantoota cidhaaf barbaachisan duursanii dalaguudha. Akka aanaa Jiilleetti cidhi osson hin gahin dura wantoota cidhaaf barbaachisan bayyee dalagu. Isaan keessaa qophii qophii mana gurbaa ijaaruu, nyaata cidhaa qopheessuu, cidha waamuu fi kkf nidha.

4.7.1 Qophii Nyaata Qopheessuu

Gaaffii nyaanni cidhaaf qophaa'u kan akkamiiti? jedhamanii gaafatamaniif odeef kennitoonni akkas jedhanii naaf deebisan. Nyaanni aadaa yeroo cidhaa qophaa'u baayyetu jiru isaan keessaa isaan keessaa beekamooni fi kan yeroo cidhaa gonkumaa hafuu hin qabne Burqumsaadha.

4.7.1.1 Burqumsaafi Fakkoommii isaa

Burqumsaa kan qophaa'u garbuu bitamee fattagameeti. Garbuun kun erga qolli irraa fattagamee gogsanii eelee sibiilaatti akaawu. Erga akaawwamee booda xiqqoo mooyyeetti naquun qolli akka irraa ka'u godhama. Kana booda dhadhaa baksaafi dammatu itti naqama. Nyaata kan irra caalaa kan qopheessu warra intalaati. Irra caalaa warri intalaa kan qopheessaniif gurbaatu gaafa cidhaa intala wajjin fudhatee gala. Kunis sababa qaba. Nyaata burqumsaa kana gurbaafi intalatu nyaata. Darbee darbee keessummoonni ijoollee gaafachuu dhufaniff kennamuu danda'a. Nyaanni kun kan

nyaatamu ji'a tokkoo oli. Sababa kanaaf warri intalaa baayyisanii qopheessu waan ta'eef osoo cidhi hin ga'i duursanii qopheessu jechuudha.

4.7.1.2 Sataateefi Fakkoommii Isaa

Gosoota nyaataa kan biraa kan cidhaaf qophaa'u keessaa inni tokko sataateedha. Sataateen kunis qiixxaa ykn maxinoo yoo ta'u, kan hojjetamus daakuu ajjaa irrayi. Akka odeef kinnitoonni jedhanitti duursa ajjaan ni qophaa'a. Erga qophaa'ee booda bishaaniin laffifamee eelee biddeenatti akka cidha ga'utti baayyifamee tolfama. Erga tolfamee booda, dhadhaa baksaan itti naqamee warra cidhaatii kennama.

Akkuma aadaa aanaa kanaatti nyaanni kan sataatee yeroo baayyee warra cidhaatiif qophaa'a. kunis kan qophaa'u yeroo duriiti malee yeroo ammaa kana biddeen tolchuun akkuma iddoo biraa biddeena nyaatanii galu. Haata'u malee akka aadaatti ammayyuu keessaa hinhafu. Keessattuu keessumaafi warra amaamotaatii ammayyuu darbee darbee nidhiyaata.

4.7.1.3 Biri'iifi Fakkoommii Isaa

Gosa affeellaa keessaa tokko ta'ee midhaan mishingaa jedhamuufi atara fi darbee shunburaa irraayis ni qophaa'a. Akka aadde Anshaa Arbiyyee, (27/05/08) jedhanitti duursa erga bishaan daffee booda gosa midhaanii armaan olitti ibsame kanatu itti namma. Erga sirriitti bilchaatee booda irraa baasanii dhadhaa baksaa qophaa'e itti naqu. Kanaan booda warra cidhaa hundaaf kennama. Gosti nyaataa biri'ii jedhamu kun baayyee beekammaafi jabina qaamaa namaa kenna waan ta'ee yeroo kaan illee gurbaa isa nyaata. Bi'iin nyaata jabina namaaf kennu waan ta'eef yeroo baayyee gurbaa kaadhimateef qophaa'a. kunis gurbaan cidha dura akka humna godhatuuf haati isaa nyaachifti. Akka aadaa sanaatti nyaanni humna kennuun baayyee beekamu gosa nyaataa jiran keessaa biri'iidha.

4.8 Gosa Dhugaatii Yeroo Cidhaa Qophaa'u

Akkuma oromoonni iddoo biraa jiraatan nyaata aadaa adeemsa fuudhaafi heerumaa keessatti sirnoonni adda addaa akkuma jiran Oromoota aanaa Jiillee birattis beekamoon nijiru. Qophiiwwan yeroo cidhaa qophaa'an keessaas beekamoon dhugaatiidha. Akka

aadaa aanaa kanaatti yeroo cidhaa dhugaatii gosa adda addaatu dhiyaata. Gosti dhugaatii yeroo cidhaa qophaa'u akka aanaa kanaatti lama. Isaanis abishiifi mi'iidha.

4.8.1 Abishii

Abishiin dhugaatii yeroo cidhaa qophaa'ee warra cidha dhufaniif kennama. Akka aadde Anshaa Arbiyyee,(27/05/08) jettetti dhugaatiin abishii kan qophaa'u gosa midhaanii abishii fi cammaggoo jedhamu irraayi. Duursa abishiin baayyifamee bitama. Erga bitamee booda miiccamee qulqullaa'a.kanaan booda aduutti hafama. Erga gogee booda akaawwamee daaksifama. Yeroo durii kan daaku dubartii ollaa kadhataniiti. Erga daakkamee booda mi'a guddaatti absiitiin godhamee itti naqama. Kanaan booda miini itti naqamau kan akka asmuudii gurraacha,asmuudii adii kosoroo fi qullubbii adiin daakamee itti naqama. Dhumarratti Irdiin daakamee itti naqamee guyyaa cidhaa dhugaattiif dhiyaata

4.8.2 Itittuufi Fakkoommii Isaa

Dhugaatiin yeroo cidhaa dhiyaatu kan biraa immoo itittuufi mi'iidha. Itittuu kan namaaf geessu ollaadha. Warri ollaa cidha qabaachuu beeknan warri ollaa aannan ykn mi'ii elmanii ganda cidhaa sanatti geessu. Kana booda guyyaa cidhaa keessummaaf dhiyaata. Mi'iin immoo aannan qarruu kan reefu elmame jechuudha. Kana kan fidu warra firaa fi ollaa dhiyoodha. Kanas kan dhugu warra misirrootu mijuu godhata. Irra caalaa dhugaatii itittuu kan dhiyeessu warra intalaati. Sababni isaa yeroo warri soddaa mijuu jabaasan mi'iitu dhiyaata. Sababni mi'iin dhiyatuf hiika mataa isaa danda'e qaba waan ta'eefi. Hiikni isaa inni guddaan mi'iin yeroo dhugan nama qabbaneessa waan ta'eef walitti qabbanaa'aa , aannan walitti ta'aa jechuu bakka bu'a.

4.9 Akkaataa Waamicha Cidhaa

Akka odeef kennitoonni jedhanitti cidha kan waamu gurbaa fuudhu. Kunis safuu mataa isaa danda'e waan qabuufi. Gurbaan qophaa isaa osoo hin taane miinjee isaa wajjini. Miinjee kan godhatu gurbaadha. Akka aanaa kanaatti miinjeen kan barbaachisu tokko qofa. Innis ilma Abbeeraa ykn hiriya isaa ta'uu qaba. Guyyaa cidhi torbaniitti ykn bulii shanitti gale gurbaafi miinjee isaa suphii ka'anii gandarra deemanii cidha waamu. Akka aadaa Aanaa Jiillee Dhumugaatti cidhi kan waamamu ala dhaabbanii osoo hin taane mana seenaniiti. Yeroo misirroo mana namaa seene safuu waan ta'eef osoo aannan ykn

mi'ii hindhugin hinbahu. Osoo aannan iyyuu yoo dhabame afaan duwwaa ykn osoo waa afaanin hinqabin mana sanaa gadi hinbahu. Yoo yeroo sanaaf hoomtuu mana keessa hin jirrellee bishaa obaasu malee akkanatti hinbahu.

4.10 Qophii Guyyaa Cidhaa Osoo Fuudha Hindeemin

Akka odeef kennitoonni jedhanitti guyyaan cidhaa gurbaa fuudhuuf guyyaa addaati. Kana jechuun guyyaa jijaa jedhama. Guyyaa kan gurbaan fuudhu dalagaa tokkollee hindalagu. Niboona. Guyyaa cidhaa suphiin yeroo itti manni mushurraa ijaarramuudha.

4.10.1 Sirna Mana Ijaarsaafi Fakkoommii isaa

Akka aadaa Aanaa Jiilleetti mana kan namaaf ijaaru ollaadha. Guyyaan ijaaramus guyyaa cidhaa suphiidha. Guyyaa kana ollaafi namayyoon hundumtuu mukaafi citaa baatanii suphiin ganda warra cidhaatti fiigu. Mana kanas kan ijaaru warra dhiiraa qofaa miti. Warra Nadhoo dabalateeti. Warri dhiiraa boolla qotanii muka kan dhaaban yoo ta'u, nadhoon immoo citaa tolchiti. Citaa haamee baatee ganda warra cidhaa kan fidu nadhoodha. Yeroo boolli qotamee mukni dhaabbatee wanti barbaachisu dhume, nadhoon citaa manatti naannesitee kabdi. Gubbaa isaa kan kabu garuu warra dhiirati.

Akka aadaa aanaa kanatti manni kan ijaramu guyya cidhaa suphiidha. Kunis hiika mataa isaa danda'e qaba. Hiika isaa keessaa bultoo ijaarrattu keessatti nuti ragaadha jechuu bakka bu'a. Namoonni mana ijaaruu dhufan sun gurbaa fuudhaaf deemu sanatti fuudhuu keetiif nuiragaadha. Mana siif ijaarreearra bultoon siif haaqajeelu jedhanii waan eebbisanii guyyaa sanaa ka'ee gurbaan bultoo ijaarrachuu isaa qalbii guutuudhaan amanee itti seena. Karaa biraatiin immoo boroo siif dongorreerra isa gamtaan siif ijaarre

4.10.2 Akkaataa Kadhaa Amaamotaa

Akka Obbo Mohammed Ahmed(14/04/08) jedhetti, amaamonni kan kadhataman guyyaa cidhaa kana erga mana mushurraa ijaaranii gadi taa'aniiti. Yommuu manni ijaaramee dhuma warri ijaaran taa'anii nyaata qophaa'ef kan biri'ii jedhamu itittuu unatanii nyaatu. Burqumsaanis ni dhiyaataf. Yeroo kana nyaachaa jiran gurbaa cidhaa ykn obboleessi isaa angafti kan fuudhefi akkasumas gosa isaanii sirriitti beeku nikadhata.

Amaamonnis kan kadhatamu warra gosaa keessaa qofa. Gosa keessaa warra angafa ta'an akkasumas mana keessaa kan angafa ta'etu fildama. Warri amaamota filataman achii hin

deeman. Akka aadaatti amaamota filatamanii diduun safuudha. Yoo rakkoon irra gahellee nama bakka buusan beeksisanii deemu malee akkasumaan hindeeman. Guyyaa cidhaa kana namoonni cidha deemu qaban mangoos ykn nama lakkoofsan qeenxee ta'eedha. Mangoon deemunis hiika mataa isaa danda'e qaba

Qorataan mangoon deemuun maalif barbaachise? jedhee gaaffii dhiyeesseef maanduggoon akkas jechuun deebii kennan. Mangoon deemuun kan barbaachiseef namni qofaa jiraatu ykn hinfuudhin akka waan guutuu hinta'iniitti fudhatama. Yeroo fuudhe garuu nama tokko ta'e ykn guutuu ta'e jedhama. Kanaaf mangoos ta'anii kan deeman gurbaan isaa wajjin deemu guutuu ta'uuf waan deemuuf yeroo intala fudhatee galu guutuu ta'a. Kanaaf maanguddoo asii yommuu dargaggeessa eebbistu" guutuu ta'i" jettiin. Kan jechuun jija kee ga'i. Osoo jija hin ga'in hamaan sin argati jechuudha jedhanii deebisan.

Akka Mohammed hasan(21/04/08), jedhanitti guyyaa cidhaa abbaa cidhaafi haadha cidhaa jedhamee kan beekamu nijira. Akka aadaa aanaa kanaatti abbaa cidhaa jedhamee kan filatamu nama obboleettii angafaa fuudhe. Soddaa isaa jechuudha. Haadha cidhaa kan jedhamtu immoo oobboleettii angafaa kan heerumte ykn haadha manaa abbaa cidhaa jedhamee filatame sanaati. Guyyaa cidhaa kana kan geggeessu isaan kana jechuudha.

4.11 Meeshaa Aadaa Gurbaan Fuudhu Qabatee Fuudha(Qajeeltoo) Deemu

Akka obbo Mohammed hasan(21/04/08), jedhanitti aanaa Jiillee keessatti adeemsi amaamonni gara warra intalaatti godhan qajeeltoo jedhama. Qajeeltoo kana kan deeman amaamonni filataman akkaataa ittiin deeman qabu. Akka odeef kennitoonni jedhanitti abbaa cidhaatu dura deema. Abbaa cidhaatti aanuun kan deemu haadha cidhaati. Haadha cidhaatti kan aanu abbaa gurbaati. Yoo abbaan gurbaa dhabame abbeeraa isaati. Itti aanuun gurbaa fi mucaa miinjedha. Dhumarratti weeddisaa kan deemu dargaggoota amaamotaati.

Guyyaa qajeeltoo kana gurbaan fuudha deemu harka qullaa osoo hin taane waan harkatti qabatee deemu qaba. Wantoota harkatti qabatee deemu keessaa beekamoon siinqe fi ulee aroressaa jiidhaa baala mataarraa qabu kan daba hin qabnefi marga jiidhaa qara ta'e. Kunis hiikaa mataa isaa danda'e qaba.

Yeroo mucaan manaa bahu maanguddoon duhaa gootee geggeessiti. Duhaan isaan godhanis

Sihaa tolu
Qajeeltoo
Kan rabbi
Kan nabii
Gaaffa re'ee yaa ta'u
Mohammed hasan(21/04/08),

Akka odeef kennitoonni jedhanitti eebbi kun hiika mataa isaa danda'e qaba. Akka maanguddoon jedhanitti “siif haatolu” jechuun milkaa'i lafa deemutti wanti hundumtuu isaaf haa tolu gufuunsindhahin jechuudha.

Karaa biraatin immoo “Qajeeltoo” jechuun uleen qabatee bahe qajeelaa akka ulee kanaatti qajeeli milkaahi lafa deemtutti karaatti danqaan sin argatin nagaan bahii rabbiin isa akka gargaaru jedhanii hawwii mucaaf qaban rabbitti dabarsanii kennu.

Walumaagalatti “Gaaffa re'ee ta'i” jechuun akka aadaa jiillee dhummuugaatti eebba guddaadha. Kunis waan hundarrattuu jabaa ta'i. Durbummaa fudhachuurrattis qaamni kee sijalaa hin laafin jechuudhan duhaa erga godhanii mucaan karra bahee qajeeltoo qabatee gara mana warra intalaatti qajeela.

4.11.1 Ulee Qajeeltoo (Siinqee)

Akka obbo Mohammed hasan(21/04/08), jedhanitti Siinqeen ulee gurbaan gaafa qajeeltoo deemu qabatee ulee aroressaa jiidhaa wajjiin iddoo tokkotti qabatee deemu. Kunis kan tolfamu arooreessa dura muranii abidda keessatti akka bifa jijjiiratuuf qaqu. Erga qaqamee booda addaannuu itti dibuun aara gubbaa kaa'u. Yeroo aara gubbaa taa'e bifti isaa ni diimata. Nijabaata ykn akka salphaatti hin cabu. Kun kan ta'u yeroo mucaan dhalatu eegalee tolfamaaf. Siinqeen kun baallaa lama qaba. Karaa biraatiin immoo siinqeen kun daba qabaachuu hinqabu.

4.11.2 Ulee Aroressaa

Akka obbo Mohammed hasan(21/04/08), jedhanitti uleen aroressaa kan muramu muka aroressa jedhamu irraa yoo ta'u, nama muriifi akkaataaitti muramu qaba. Namni ulee aroressa kana muru abbaa cidhaati. Darbee darbee gurbaanis ofumaa murachuu danda'a.

Uleen muramu kunis qajeeltoo waan ta'eef kan daba hin qabne kan gubbaan isaa baala qabufi kan qolli isaa irraa hinquncaane ta'uu qaba. Uleen aroressaa muramu kun lama. Lachuu qabatee deema yeroo achi gahe tokko intala fuudhuf kenna.

4.11.2.1 Fakkoommii Siinqeefi Ulee Aroressaa

Gaaffii siinqee fi ulee qabachuun maalif barbaachise? jedhamaniif odeef kennitoonni garee obbo hasan Adam, Obbo Umar Qaadiifi Obbo Jamaal(19/08/08) akkas jedhanii deebisan. Siinqeen kan itti fakkeeffamu bultoon nuuf haa qajeelu jechuudha. Siinqeen kun baallaa lama ofirraa waan qabuuf hormmatatti fakkeeffa. Baallaa lamaan ijoolleen maatii garagaraa irraa dhufuu agarsiisa. Inni baallaa gadii immoo erga walitti dhufanii immoo yaada tokkoon waa'ee bultoo ofii akka yaadaniifi haadhi manaa fi abbaan manaa qaamni isaaniifi yaadni isaanii kan duraan lama ture amma tokko ta'an jechuutti fakkeeffama.

Uleen aroressaa kun immoo jiidhaafi baala kan mataarratti qabuudha. Uleen kun lama waan ta'eef tokko intalaaf kennama. Intalaa kan kennus gurbaa yeroo intala ofitti fudhachuu mana seene. Uleen aroressaa kun jiidhaafi qajeelaadha. Jiidhummaan isaa nuti ijoolledhaa ganaa walqabannee guddannaa mul'isa. Qajeelaa ykn dabaa ta'uu dhabuun isaa immoo ani qajeelaa dhaa atis qajeeli walfudhannee gosaaf qajeelaa taanaa jechuutti fakkeeffama.

4.12 Sirna Ganda Warra Intalaatti Guyyaa Cidhaa Geggeeffamu

Akka Obbo Ammee Xiyyaar(27/07/08), jedhanitti ganda soddaatti qophii cidhaa akka warra gurbaa baayyachuu baatus qophiin geggeeffamu walfakkaata. Garuu iddoon inni itti adda ta'us ni jira.

4.12.1 Yeroo Amaamonni Karra Warra Intalaarra Gahan.

Akka aadaa Aanaa Jiilleetti yeroo amaamonni qe'ee soddaatti dhiyaatan weedduun hin weeddifamu callisanii gaaddisa qe'ee jalatti walitti qabamanii taa'u. Addaan bahaniis taa'un hin jiru. Kanaan booda abbaan cidhaa gara karraatti dhiyaatee taa'a. Kana booda abbeeran intalaa gadi bahee waan abbaa intalaa wajjin mari'atan akkaataa mari'ataniin amaamota irraa ulee guuree gaangee irraa fuudhee citaa kenneefi olgalcha. Itti aansuun osoo waan biraa hidalagin dura nyaanni qophaa'e amaamotaaf kennama.

4.12.2 Sirna Yeroo Intala Fudhatan Taasifamu

Akka aadaa aanaa Jiillee Dhummuugaatti sirni gurbaan intala gara ofiiti fudhatee ittiin galatu kan warra birootin adda. Innis erga amaamonni nyaata nyaatanii gadi bahanii namoota afurtu dhaqee fuudha. Isaanis gurbaa fuudhu, abbaacidhaa, miinjeefi abbaa gurbaa ykn abbeeraa gurbaati.

Karaa biraatin immoo uffata gurbaan fuudhee dhaqutu jira. Uffanni kun uffata aadaa ta'ee maqaan isaa dumbusii jedhama. Uffanni aadaa kun abbaattis ta'ee haadhatti hin kennamu. Idduma taa'an sanatti dhiisanii biraa deemu warri maatiis hanga intalli karra baatutti hintuqan. Erga karra baatee booda fuudhanii ilaalu. Uffata kan abbaanis haatis uffachuu ni danda'u.

4.12.2.1 Sirna Addaannuu Dibaafi Fakkoommii isaa

Akka aadde Anshaa Umar (27/05/08) jettetti, sirni addaannuu dibaa kun muuda jedhamees ni beekama. Sirna kanarratti erga jarri afran olseenanii booda warri intalaa mana keessa seeran taa'an kana harka fuudhu. Erga harka fuudhanii booda intalli bakka hiriyoonna ishee kaa'anii ofumaa dhufti. Erga dhufttee booda gurbaa fi abbaa ishee gidduu diriirfattee teessi. kana booda addaannuu muuddatu.

Akka aadde Anshaa Umar (27/05/08) jettetti, addaannuu kan muudu abbaa intalaati. Inniis harkaa mirgaan mucaa yoo muudu harka bitaan immoo intala muuda. kun sababafi hiika fakkoommiiqaba. Harki mirgaa jabaawaan ta'eef dhiirri sirra jabaadha ykn nadhoon dhiira booda argamte kan jedhuttis ni fakkeeffama.

Abbaan intalaa muuduun immoo walitti urgaa'aa. Akka addaannuu walitti qabbanaa'aa jechuutti fakkeeffama.

4.12.2.2 Sirna Mijuu Jabaasaa Ganda Warra Intalaafi fakkoommii isaa

Mijuun kan jabaasamu osoo mucaa intala fudhatee hin ka'in idduma taa'an sanitti. Mijuun kan jabaafamu aannan itittuu mushurrootaafi warra wajjin jiran hundaaf kennu. Kan biraa immoo awwal daffisuuni. Awaal erga daffee booda maanguddoon akkas jechuun eebbifti.

Awwal jabaa
Buna jabaa
Waan jabaatu duraa bahaa
Huraa baayyadhaa.
fagaara balladhaa
umurii deeredhaa
deessee malee deemtee nun dhageessisin
afaan wal haabeekan
dudda addaan hincinne
Obbo Mohammed Jaarraa(08/09/08)

Jedhanii erga eebbisanii booda buna dhiyaate maanguddoo dhugdi. Awwal kan dhugu maanguddoo lamaan qofa. Warri misirroo ittittuu qofa unatanii dhiisu. Kanaan booda maanguddoon gama lamaanuu eebbisanii intala geggeessu.

Akka aadaa aanaa kanaatti miini intalaa gaafa cidhaa hinkennamu. Bariitu nama biraatu deebi'ee fuudha. Guyyaa sana kan kennamu kan intalli durbummaa qabaachuufi dhabuu ishee ittiin beekkamu uffata adii kan jirbii irraa hojjetame akka namni biraa hin beeknetti intalatti kennu. Kanaaf gurbaan gallaba yommuu durbummaa fudhachuudhaa ka'e irraa fuudhee uffata sana hafa. Sababni isaas akka dhiigni durbummaa achirratti dhiigufi.

Akka Obbo Mohammed Jaarraa(08/09/08), jedhanitti baada intalli karra baatee weedduus ta'ee teenamuu taphachuun dhorkaadha. Erga isheen fagaattee garuu manatti oldeebi'anii teenamuufi wallee taphachuu ni danda'u.

Karaa biraan immoo amaamonni qe'ee warra intalaatti weeddisuun dhorkaadha. Erga fagaatanii garuu weeddisaa galuu danda'u. Kun safuufi seera abbaan dhiiraa aanaa sanaa durtumeedha.

4.13 Siirna Ganda Warra Mucaatti Gallaba Raawwatu

Akka Obbo Ammee Xiyyaar(27/07/08), jedhanitti gaafa cidhaa gallaba ganda warra mucaatti kan raawwatu baayyeen hinjiru. Haat'u malee mucaa yeroo itti durbummaa fudhatuudha. Yeroo mucaan durbummaa fudhatu kunis sa'aatii afur booda. Kunis erga ijoolleen raftee booda. Kunis iccitiin akka alatti hinbaaneefi. Kanaan booda uffanni durbummaan irratti fudhatamu fidanii hafuudhan gurbaan durbummaa fudhata. Kana booda uffanni hafame dhiigni durbumma irratti bu'a waan ta'eef akka hin banne waltii qabanii guduunfanii haadha cidhaatti kennu.

4.14 Sirna Ganda Warra Mucaatti Suphii Raawwatu

4.14.1 Sirna Mi'a fuudhaa

Akka Obbo Ammee Xiyyaar(27/07/08), jedhanitti miini intalaa kan fuudhamu gaafa cidhaa bariidha. Mi'a kana kan fuudhus haadha cidhaafi obboleettii gurbaa kan hin heerumini. Yeroo mi'a fuudhuu deeman kana waanfuudhanii deeman qabu. Innis dhiiga durbummaa irraa fudhatame kan uffataa ganda intalaatii dhufe sanaqabataniis deemu. Haati cidhaa yeroo balbalarra geesse ni ililchiti. Haati intalaas yeroo kan mana keessaa ililchiti. Sababni isaas intalli tiyya guutudha ykn qaaniis na oolchite jechuutti fakkeeffama.

Dubartoonni kun erga keessummeeffamanii booda mi'a intalaa lakkaa'anii harreetti fe'atanii deebi'anii galu.

4.15 Afoola Sirna fuudhaafi Heerumaa keessatti argaman

Duudhaan afoola hin qabne hin jiru. Osoo jiraateeyuu duudhan sun hinbareedu. Kana jechuun afoolli lafee dugdaa duudhaa sanaati jechuudha. Ittoon ashaboo hinqabne akkuma hin mi'oofne duudhan afoola hinqabnes hinbareedu. Gurraafis hin tolu. Sababa kanaa Oromoo yeroo cidha godhatu afoolan bareechee sirna sana geggeeffata. Kanumarraa ka'uun qorataan kun afoola sirna fuudhaafi heerumaa aanaa jiillee keessatti argaman odeeffachuufi sirnicha daawwachuun afoola cidhicha keessatti argaman akka armaan gadiitti kaa'eera.

4.15.1 Qaaccessa Sirna Duhaa(Eebaa)

Akka aadaa aanaa kanaatti duhaan kan godhamu yeroo miini ganda warraatii dhufe booda. Sababni isaas maanguddoon mi'a sana keessaa waan fudhatan waan qabaniif. Mi'a ganda intalaatii dhufe kana akka aadaatti namoonni kennamuuf waan jiruuf gahee isaanii yeroo duhaa dhufan fudhatanii mana isaanitti galu.

4.15.1.1 Duhaa(Eebba) Maanguddootaa

Akka Obbo Aliyyii Umar(03/06/08), jedhanitti gaafa cidhaa barii erga miini ganta intalaatii dhufee maanguddoon duhaa seenti. Maanduggoon duhaa seentu kun akka aadaatti warra misirroorraa waan argatan qabu. Wantootni maanguddoof akka aadaattii kennamu kun Saamunaafi doodiraantiidha. Erga kana fudhatanii booda maanguddoof kan

dhiyaatu marqaa fi burqumsaa nyaatanii jabaafatu. Jabaasuu bjechuun buna daffeeff ebbisanii bahu. Eebbi maanduggootaa kunis

Si'aa tolu
Awwal jabaa
Buna jabaa
Waan jabaatu duraa bahaa
Sarbaa dannabaa
Gudeenni taadii
Harmi aannan
Qoraar furrii
Ooltu bultu ororanyi
Faanti dannabaa

Obbo Aliyyii Umar(03/06/08),

Eebba maanguddoon eebbistu kana keessatti sarbaa dannabaa jechuun irree jabaa kan qabu bultootti jabaa kan ta'e ta'i, laafaa hinta'in harka namaa hin eeggatin jechhuudha. 'Gudeenni taadii' jechuun immoo dahuun sindhibin yeroo deessu sinbirri iyyuu sindhagahin kanuma deesse jedhan qofa ollaan siyaa dhaga'u jechuudha. 'Qoraar furrii jechuun immoo daa'mni siyaa guddattu, yeroo hundumaa daa'ima godhadhaa, horaa baayyadhaa jechuu bakka bu'a.

Akka Obbo Aliyyii(03/06/08), jedhaniitti maanguddoon tuni yerroo jabaafatan qofa osoo hin taane yeroo bahan illee akka isaan horaniif eebbisanii bahu.

4.15.1.2 Duhaa (Eebba) Beeraa

Akka odeef kennitoonni jedhaniitti duhaa maanguddoo qofa osoo hin taane warrii nadhoo ykn beeraa erga maanguddoon manaa bahee booda duhaaf seenu. Beerri duhaaf ganda misirroo seentu tun marga jiidhaa qabatanii karrarraa eegalanii firfirsaa olseenu. Kunis fakkoommii mataa isaa danda'e qaba. Hiikaan isaas jiidhaa manni keessan haajiidhu jiruun keessan haajjedhu jechuutti fakkeeffama.

Akkuma maanguddoo waan akka aadaatti argachuu qaban erga argatanii booda marqaafi buna jabaafatu.

Marqaa jabaa
Buna jabaa
Waan jabaatu duraa bahi
Mi'aa jabaa
Mi'aa

Jedhanii eebbisanii biraa bahu. Erga bahanii booda hiriyoonna ijoollee waliin mari'achuun haala kamiin akka dammaqiin eegalamu murteessu.

4.15.2 Dammaqii

Dammaqii jechuun guyyaa cidaa booda gaafa guyyaa lammffaa tapaha taphatamuudha. Tapha kanas kan taphatu warra misirroo lamaaniifi dargaggota dammaqii kana fedhiin seenani. Dammaqiin tapha bareedaa waan ta'eef dargaggoofi dargaggeettiin ta'nii seenu. Tapha kan kun kan taphatamu dargaggeessaafi dargaggeettii lama gidduutti.

Akka Fooziyaa Hasanfi Faaxumaa Sheh Aliyyii(02/08/08), jedhanitti dammaqii seenuuf maallaqa kaffaluun dirqama. Kanaaf dura wal gahanii maaltu akka bitamu mari'atu. Erga mari'atanii booda hanga maallaqaa murteessu. Maallaqa murtaa'e kana namni kaffaluu hin dandeenye dammaqii kana hinseenu. Wantoonni dammaqii kanaaf barbaachisan keessaa re'ee fooniifi midhaan hanga torban lamaa ykn ji'aa nyaatamu ittiin bitama. Sababa kanaaf namni tokko yoo xiqqaate hanga qarshii dhibba shanii (500) namni tokko kaffaluu danda'a. Yeroo ammaa kana garuu jireenyi waan mijanneef hanga qarshii kuma tokkoo kaffalanii dammaqii galu.

4.15.2.1 Sirna Dammaqii

Akka aanaa Jiillee Dhummuugaatti dammaqiin akkaataafi sirna ittiin geggeeffamu qaba. Sirni isaa kunis seera mataa isaa danda'e qaba. Akka Fooziyaa Hasanfi Faaxumaa Sheh Aliyyii(02/08/08), jedhanitti dammaqii kana jaarsi ykn jaartiin akkasumas namni fuudheefi heerume taphachuu mitii iddoo sanattuu argamanii tapha kana hin ilaala. Dammaqii kana kan taphatu warra misirroofi dargaggoota. Kaadhimaan taphachuu ni dandeessi. Kan taphattus kaadhimaa ishee wajjinis ta'ee nama biraa ykn gaarayyuu ishii wajjin taphachuu ni dandeessi.

Akka qorataan kun dargaggoota aanaa kanaa irraa odeeffannoo qargatetti dammaqiin adeemsa ittiin eegalu qaba. Akka dargaggoo Mohammed sheh Aliyyii Haajii(24/06/08) jedhetti, duursa nam sadi filatu. Erga filatanii booda gahee isaanii kennuuf. isaanis

1. Nama dammaqii kana keessatti nama dammaqsiiisuu danda'u kan tanaan dura dammaqiirratti filatamee beekuufi hojii ittikenname seeran raawwachiisuu danda'utu filatama

2. Nama dammaqsiiisuuf filatame kun yoo inni hojiisaa sirriitti hin raawwati /dhibaa'e/ nama alangee reebuu danda'u nama lammaffaatu filatama.
3. Nama isa lammaffaa kana hojiisaa yoo dagate alangaan kan reebuu nama sadaffaatu filatama.

Dargaggoonni sadan filataman kun hojiin isaanii dirqisisudha. Sababa kanaaf waan ajajaman raawwachuu malee mufachuunis ta'ee loluun gonkumaa hindanda'amu. Jarri sadanuu hojii isaanii seeran yoo raawwachiisuu irratti hanqina qabaatan garuu shaaramanii kan biraa filatu.

Dammaqii kan irratti maqaa duraanii osoo hin taane haarawa kan nama kofalchiisu waliif baasu. Jalqaba tapha kana kan eegalu misirroota lamaani. Maqaa abbaa manaa Mootidha. Maqaan haadha manaa immoo immeetee'dha. Guyyaa kanaa eegalanii hanga dammaqiin dhumutti maquma mogga'e kanaan waamu malee maqaa duraatin yoo waaman ni tumamu. Kanaf kun seera taphichaati.

4.15.2.2.Haala dammaqiin ittiin taphatamu.

Dammaqiin sirna ittiin eegalu qaba. Duursa	
Dammaqsiiisaa:	Mootii dammaqi jedhaan
Mootii:	Dammaqe jedha.
Dammaqsiiisaa:	Eenyuuf
Mootii:	Immeetee tiyyaaf
	urgoo damma tiyyaaf
	dachiin illee marga qabaa
	Muktillee baala qabaa
	Ani ishii malee maalan qaba jedhaan
Kana booda immeetee dammaqsiiisa. Duursa	
Dammaqsiiisaa:	Immeetee dammaqi
Immeetee:	Dammaqe
Dammaqsiiisaa:	Eenyuuf
Immeetee:	Mooticha kiyyaaf
	Urgoo damma kiyyaaf
	Dachiin illee marga qabaa
	Muktillee baala qabaa
	Ani isa malee maalan qaba jetti.
	(Mohammed sheh Ailiyyii, 24/06/08)fi
	Fooziyaa Hasan (02/08/08)

Kanaan booda Mootiin akka waan du'ee fakkaatee ciisa. Sababni isaa hanga isheen si'a baayyee dhungattitti riphaa akka waan laafee fakkaatee ciisa. Kana booda si'a baayyee

yoo irra deddebitee oliif gadi qaqqabdee dhungatte hirriiba keessaa akka nama ka'uu godhata. Yeroo isheen ka'uufi jettee dhungachuu dhiiste deebi'ee ciisa. Kanaaf amma inni ka'ee taa'utti sirriitti ija ija keessa morma jala hidhii keessa dhungachuun dirqama ishiiti. Isa kana yoo didde alangaan tumamti. Tapha kana keessatti keessummadhaan hin jiru. Yootaphachuu didde hiriyoonna dammaqii dhiisanii waandeemaniif kan ajajamte raawwachuun dirqama.

Dabreen ishees yoo gahe immeeteeni akkasuma gooti. Kanaaf dabaree isaa immoo mootin dhuggatee ishii dammaqsa jechuudha. Kanaa isheen saalfachaa waan dhungattuuf ijjoollen itti kolfuun yeroo dheereffatu.

Dargaggoonni dammaqii keessa jiranis gaafa dabareen isaanii gahe bifuma walfakkaatuun dargaggoon dargaggeettitti maqaa waliilii dhahanii dammaqu. Dargaggeessi tokko dargaggeettii takka maqaa waamee itti dammaqnaan diduun hin jiru. Sabani isaas ni tumamu waan ta'eefi akkasuma tapha kana jaalatani seenan waanta'eefi.

Walumaa galatti taphni dammaqii kun aanaa kana keessatti haala bareedaa ta'een hanga ammaatti itti fufee jira. Taphni kun kan baayyee namatti toluudha.

4.15.3 Qaaccessa Sirboota Gaa'elaa

Akka qorataan qaaman cidha deemee waraabbateefi weedduu waraabbate sanaaf hiikaa isaa kaa'uf afgaaffii warra weellee sana weellisan gaafatee haala gaafatee deebii argateen akka armaan gadiitti qaaccssuu yaaleera.

4.15.3.1 Qaaccessa Weedduu Mana Gurbaa

4.15.3.1.1 Weedduu Lafjalee (Jalabultii)

Warra gurbaatti akkuma fedhii namootaatti cidhaaf yeroo naannoo torbee lamaa hafu shamarroonni ollaafi dargaggoonni naannoo walitti ba'uun galgala galgala niweeddisu.

Haala kanaan weeddun jala bultii gurbaa faarsuun nimul'ata. Mana warra gurbaatti galgala galgala kan weeddisan dargaggoota dhiiraafi nadhoo yoo ta'an isaanis akka aadaa naannichaatti walqabatani gamaa gamana dhaabbatani ulee qabatani walitti utaaluu.

4.15.2 Qaaccessa weedduu Yeroo Hamaamonni fuudhaagalan

Eeboon qara kennee hin kennu sumayyoo
Jaalattus jibbitus fudhanne micayyoo
Eegee farda booraa qaqallisii dhahii
Beekkaa mucaa tanaa ijaa baxxee boo'i
Darg. Abdallaa Uar(14/09/08)

Qorataa kun hiika ykn fakkoommii weedduu kanaa baruuf dargaggoota afgaagaaffiif qophaa'an walaloowwan armaan olii kun kan weellifaman yeroo mucaan intala fudhatee qee'ee warra intalaa irraa fagaate “ **Jaalattus jibbitus fudhanne micayyoo**”jedhee amaamonni weeddisu. Weedduunkun kan weeddifamu yoo intalli heerumtu kun gaarayyuu qabaachuu ishhee baranii gaarayyuun iddoo cidhaa sana jiraate. Kunis gaarayyuu kana jalaa intala fudhanneerra yoo aares haaruu baattuus intala kana lammaffaa hinargattuu jechuudha. Haala kanaattin amaamonni kun gootummaa isaanii gaarayyuu kanatti himaa intala fuudhan fudhatani gara mana gurbaatti qajeelu.

Karaa biraatinis “**Eegee farda booraa qaqallisii dhahii**”,**Beekkaa mucaa tanaa ijaa baxxee boohi**” . Akka Darg. Abdallaa Uar(14/09/08) jedhetti “Beekkaa”jechuun gaarayyuu intala kana jaalate ijaa baxxee boohi”, jechuun immoo gaarayyuuntee sijalaa fudhatamteetti ykn ijatee kan baayyee jaalattu dhabdeertaa boohii jedhanii weeddisu. Akka Darg. Abdallaa Uar(14/09/08), jedhetti weedduun kun yeroo jala bultii ganda intalaatti ni sirbama .Sababni inni achitti sirbamuufi gaarayyuu intalaa garaa raasuufi hangam akka inni jaalatu baruuf dargaggoonni jala bultii weellisuu dhufan ni tapahatu.

Dabalataanis weedduun armaan gadii kun kan yeroo gurbaan intala fudhatee galu warri amaamotaa karaatti weedisaa galaniidha.

Akka addunnee badii waamee iyyaafatee
Kan isaa naan jedhii yoo sillee gaafate
Marxoon takkittumaa miilkee naqatee
Qotiyoo bobbaasee dinkiyyoorraan gatee
Amma barruu addaa boorri taraarrattee
Ilmayyoo targii muchi diddiimatee
Naatoo maleen bituu Amaarri maajatee
Adda maleen dhahu akka waan kakatee
Warraa olii dhufnee karraa gad dabarree
Waljaalanne malee walittin magarree
Awwaara karaarraa walitti aran maali
Akka ilmaan haadhaa yoo waljaalatan maali

Awwaara karaarraa bubbeen gingilchite
Maalan jiran ani atuu najiilchitee
Gabayaa Sanbatee gaarri jalli eelaa
Itti nan qaranii anuu nan kajeelaa

Darg. Abdallaa Uar(14/09/08)

Amaamonni yeroo manaa bahanii hanga mucaan mucattii fudhatee gadi bahutti qe'ee warra intalaa keessa naanna'anii sirbu. Sirbi isaan sirbani yoo jaalalleen gaarayyuu qabaatte isa aarsuuf jecha akkas jedhanii sirbu.

Eeboo qara kennee hinkennu sumayyoo
Jaalattus jibbitus fudhanne mucayyoo
Eegee farda booraa qaqqallisii fooyii
Beekkaa mucaa tanaa ijaa baddee boohi

Darg. Abdallaa Uar(14/09/08)

Akkaweedduu armaan olii kanaatti yeroo intalli ganda warra ishii turtetti gaarayyuu/jaalallee/ qabaachuu dandeessi. Yerro gaarayyuun isaa heerumtu kana immoo mararuun ishee waan hin hafneef dhokatee boo'a. Sababni isaa jaalala duraan wajjin dabarsaa turan waan yaadatuufi lammata ishee deebi'ee argachuu hindanda'u waanta'eefi. Kanaaf warri amaamoo kun akka inni ittuma caalchisee boohu weedduu kanaan arrabsu.karaa biraan immoo aaruun isaa waan hinhafneef aartus nuti ingtala fudhannee kanaan booda waan fiddu hinqabdu jedhanii abdii isa kutachiisu. Karaa biratiinis gootummaa gurbaa ibsuuf sirbi sirbamu ni jira.

Naatoo maleenbituu Amaarri Maajatee
Adda maleen dhahuu akka waan kakatee
Mudhii zinnaaridhaa mudhii zinnaar qawwee
Ilmoon at dhashitu goota ta'uun hawwee
Mee nabira gahi gad teesseelleen kaatuu
Gadi teeseen ka'inii wajjin nuhaa nyaatu
Karaa baabureedhaa karaa baabur dachii
Sirrayin godaanaa yaa bari'u dachiin

Darg. Abdallaa Uar(14/09/08)

weedduunarmaanolii kun kan yeroo gurban intala fudhatee galu karaattii warri amaamotaa weellisani.Weedduu isaanii kana keessaa gootummaa isaa kan ibsu ni jira.innis

Naatoo maleenbituu
Amaarri Maajatee
Adda maleen dhahuu
Akka waan kakatee

Darg. Abdallaa Uar(14/09/08)

Akka Darg. Abdallaa Uar(14/09/08) jedhetti "naatoo" jechuun maqaa meeshaa waraanaa kan naannoo sanatti beekamu. Walaloon "Adda maleen dhahu akka waan kakatee", jechuun immoo mucaan isaanii goota ta'uu isaa kan waa alaamee hin qolle jagnummaa qabu faarsaa deemu jechuudha.

4.15.3. Qaaccessa weedduu guyyaa cidhaa gallaba mana Gurbaatti Sirbaman

Akka odeef kennitoonni jedhanitti weedduun gallaba qe'ee gurbaatti weeddifamu kan warra isaa faarsuu fi isa gorsuu weedduu adda adaa weeddisu. Weedduwwan kunis kan armaan gadiiti.

Warri kun warra eenyuu
Warra uffannaa ruufaa
Warra taa'aa gaangoo

Akka odeefkennitootarraa deebii argateen walaloon "**warra uffannaa ruufaa**" jechuun warra badhaadhaa kan uffanni isaanii kabajaa isaanii agarsiisu warra hawaasa kan keessatti warra jabaa ta'an jechuudha.

Walaloon "**Warra taa'aa gaangoo**" jechuun immoo warra qabeenyaa qaban yeroo manaa bahan gaangoo malee lafa kan hindeemne jechuudha.

Waan siribduu baasii
Waa durba siyan baanaa
Dhaga'i dhaggeeffadhuu
Guurii gurraa guuradhuu

weedduun kana kan weeddsu warra dhiiraa yoo ta'u, dhaga'I dhaggeeffadhu, guurii gurraa guuradhu jechuun waan hiriyoonna siin jette dalagi. Gorsa hiriyoota keetii dhaggeeffadhuu hojiirra oolchi . Nama badii hinta'in nama dalagatu nama abbaa dhaga'u kan hiriyoota dhaga'u ta'I jechuu waliin walqabata.

Harkaan weessoo raafadhuu
Gurraan na dhaggeeffadhuu
Ssin arrabsuu hin nahinii
Sinfaarsuun gammadinii
Guntuta gumaa foonii
Mallaa tiruu jabbii

weedduun kun immoo kan weeddifamuuf dubartii heerumtuufi walumaa galatti gorsa namaa dhaggeeffatee akka waan hamaarraa deebitu kan weeddifamuufi. Kanas kan 'harkaan weessoo raafadhu jechuun oduu dhaggeeffachuuf jecha hojii dhiistee gadin

bahin oduu odeessudhaan yeroo kee hingubin jechuudhaan kan intala gorsuuf weeddisani.

Silaa si duukaan galaa
Waa naduukaa gali
Yoon siduukaa gale
Hirriibni kee huuqaa
Qqoriin kan kee hottee
Fallaanni kee harkaa
Yoo naduukaa galte
Inkaasee maleenraftuu
Gurbaay malee inelmattuu

Weedduu armaan olii kana keessatti gorsa shamarraniifis ta'ee dhiiraf weeddifamuudha. Bo'oo tokkofaafi lammaffaan kan ibsu siduukaa galeen mana kee siif ilaala ykn ati koottuu mana koo ilaaliijechuudha. Kana jechuun ammam ati akka anaatti mana keessa jiraattus haata'u bultoo kee bareechattee akka jirtun ilaalaa. Yoo walfudhatanii galanii bultoo walii ilaalan bultoon nama tokkoo yoo bareeduu baate namichi sun dhadhaabbattuu ta'e yeroo biraa yoon si duukaa gale hirriibni kee huuqaa jechuun bakka raftuyyuu hinqabduu akka namaa iddoo rafiitii kee hinbareechannee jedhanii qeequun akka innis ta'ee isheen bultoo ishaa/isheef tattaafattu kan gorsaniidha.

Dubarri arrittii
Dargoon qaxanaayyuu
Hinagarre jedhii
Wayyaa kee nakaayyuu
Waarii dammaa gadii
Roqaan takka jirtii
Silaa nan dubbadhaa
Dhugaan baddee jirtii

Weedduun kun kan weeddifamu yeroo namni dhugaan jalaa baddee jallisuudha. Yeroo dhugaan jallattee namni namatti dabe calliisanii rabbi kadhatu. Kanaaf weedduu kana keessatti silaa nan dubbadhaa dhugaan baddee jirti jedhee weeddisa. Kun kan agarsiisu namni dhugaa dubbatee yoo dhugaan isaa jalaa ukkaammame kan quuqaa isaa ittiin ibsatuudha.

Waanan godhu maali
Bakkan dhaqu eessaa
Waan garaan danda'u
Ofan jajjabeessaa

Weedduu kana keessatti yeroo hiriyoonna intalaafi gaarayyuun intalaa hiriya isaani dhabuu isaaniitti gaddanii gadda isaani weeddisani . kun immoo kan ibsu jaalala intalaa qaban gaabbiin deebisuu akka hindandeenye quuqaa gara isaani weeddisu.

Kanan dubbatinii
Waan nama xinneessaa
Bichiillee akka feetee
Oggaa nama keessaa
Waanani arge
Silaa ati gartee
Bichiitii na gorsii
Waan narratti gartee
Mohammed Hasan Umar(08/09/08)

Weedduu armaan olii kana keessatti “Bichiitti nagorsi” jechuun akka alagaan isa hindhageenye qofaatti qomoon isaa qofti akka gorsu barbaadeti. Kana jechuun balleessaa nan qabaa balleessaa koo immoo nama keessattii nama qaanessuu osoo hintaane qofaatti baasanii yoo itti himan wayyaa kan jedhu gorsa dabarsa.

4.15.4 Qaaccessa Weedduu Warra Intalaatti Sirbamanii

4.15.4.1 Qaaccessa weedduu Lafjalee (Jalbultii)

Sirbi lafjalee ganda intalaatti sirbamu kan gaarayyuun isheefi hiriyoonna ishee yeroo cidhi torban lamatti gale galgala galgala sirbani. Sirbi kun teenamuus damma jaallee jedhamuunis ni sirbama. Kunis akka armaan gadiittii qaacceedamuu yaalamaniiru.

Har'atuu kudhanii boru kudha shanii
Osoon tiyya jedhuu narraa fudhatanii
Haatis dhalee tokkoo anis obsan dhabee
Sabbari yaa garaa jedheetan dadhabee
Kasalee Nageessoo qunxii fageeffatee
Shaggeen ani jaallu warri jabeeffatee

Weedduu kana kan baasu gaarayyuu intalaati. Yeroo weedduu kana baasu quuqaa isatti dhaga'ame weeddisa. Weedduu armaan olii keessatti "osoon tiyya jedhuu narraa fudhatanii" kan jedhu jaalala isaani keessatti baayyee waljaalachuu jara lamaanii ibsa. Kanaaf guyyaa cidhaa dhiyaachaa waan jiruuf kanaan booda tiyya ta'uu dhiistee gargarbahuu keenya jechuu isaati "haatis dhalee tokkoo anis obsan dhabee" jechuun immoo haadha keetifis intala takkaa isheenis ni boossii anis waanan of caalaa si jaaladhuuf garaa obsun dhabee taa'ee boo'aa jiraa jechuu isaati.

4.15.4.2 Weedduu Teenamuu Intala Hererumtu Gorsuuf Weeddifamu

Akka Shawaayyee Hasan(02/008/08) jettetti, teenamuun weelluu shamarran ganda intalaatti weeddianiidha. Teenamuu jechuun kennamuu jechuudha. Kanaaf warrri shamarranii erga durbi kennamtee booda ishee gorsuuf jecha kan weellisaniidha. Fakkeenyaaf walaloon "Hiriyee sin gorsaa koo gorsa qabadhu" jedhu kan hiriyoonna intalaa maraartee qabaniif yeroo heerumte akkaataa isheen bultoo itti dalagattu waan isheen gochuu qabdu gorsuuf weeddifamuudha.

Walaloon "Gurbaan alagichaa afaan adabadhuu" jedhuuf immoo yoo ati jala dudubbatte ykn deebii hin taane itti deebiste uleen situmuu danda'a waan ta'eef yoo si reebe immoo siif hinhilu kanaaf adabadhuu bultoo kee godhadhu jedhanii gorsuufi.

Teenamuu 4x teenammayee

Hiriyee singorsaa koo gorsa qabadhuu
Gurbaan alagichaa afaan adabadhu
Qiixxaa lama toshii jala gilibadhu
Yeroo inni bahe sooddoo rurruuqqadhu
aadde Anshaa Arbiyyee,(27/05/08)

Weedduu arman olii kana keessatti yeroo shamarran hiriya isaanii kan heerumaf kaatu kan gorsaniidha. Gorsii kun walaloon kunis kan ibsu mana keessatti yeroo dalagdu abbaa manaa wajjiin akka walitti hinbuune bultoo ishee seeran akka dalagattuufi mana keessattii maalgochuu akka qabdu gorsa laata.

Mirgaan qillensa'ee gaaddisni bir'eensaa
Gadiin aduunbaatee irranaan duumessa
Feerroo gubbaan mukaa miini rassii keessaa
Feerroo rabbijaaraa daamuciin ogeessaa
Bakka atinjirre anis deeme keessaa
Attaayyee(2x) kan nyaara coqorsaa
Haadhaaf abbaan qabduu gadtaa'i singorsa
Ilmoo fardaa bitee fatanaa coqorsaa
Sargoo yaanni lamaa sadeessoon gogeessaa
Qoreen nawaraantee eenyut naaf buqqisaa
Hiriyeen heerumteeenyut naguddisa

Mohammed Hasan Umar(08/09/08)

Walaloo kana keessatti hiriyoonna intala heerumtuu marartee isheef qaban mul'isuufi jaalala yeroo wajjin qoraan cabsaniifi bishaan waraban kaasudhaan akka isheedhaaf bari'e illee itti himuun gara intalaa raasu. Walaloo kana keessatti "gadiin aduun baatee irranaan duumessa" jechuun jireenya mijataa argatte jechuudha.

4.15.4.3. Weedduu Marartee Warra Intalaatti Guyyaa Cidhaa Sirbaman

Akka odeef kennitoonni jedhanitti weedduun guyyaa cidhaa weeddifamu waa'ee cidhaa qofa ta'uu dhiisuu danda'a. Sababni isaa iddoo dargaggoonni walitti qabamani cidha sana bareechuuf jecha weedduu adda addaa kan jaalalaa isaanii illee weeddisuu ni daandaa'uu. Iddoon cidhaa iddoo itti dargaggoonni hin fuune itti illallachuu danda'aniidha. Kanarraa kan ka'e weedduu armaan gadii kanallee weeddisuu daandaaa'u. Weellissas ni jiru.

Weedduun kun akkaataa itti weeddifamu qaba. Akka qorataan iddootti argamee waraabbatetti weedduu kana dhiraafi shamarrantu garee lama uumee taphata. Akkaatan itti taphatan gareen lachuu taa'aniiti. Warri dhiiraa yoo dura jedhan itti aanee shamarrantu jedha. Walaloon isaan jedhan garuu akka kan iddoo biraa irra hin deebi'an. Dhiirri erga jedhee booda walaloo biraa shamarran itti aantee weeddisti. Fakkeenyaaf

numat saba walii yaa waan ofii
numat waljabeessaa damma jaallee

Yeroo qorataan kun achitti argamee daawwatetti weedduun weedifamaa ture kana weeddisaa kan ture ijoollee shamarraniiti. Qorataan kun dargaggeettii takkaaf “Mee sirbi isin hamma weedisaa jirtan kun maal ibsa? jedee gaaffii qaxxaamuraa gaafateen weedduun kun akka isaan walgorsaa jiran dubbatti. Akka yaada odeef kennituu kanaatti walaloon

‘numat saba walii’ kan jedhu kun isaan samba tokko ta'uu isaa mul'isuufi nammni saba walii taa'e immoo yaada tokko waan qabuuf wal jajjaabeessee lafa garaan yaade gaha. Kanaaf yaa hiriyoota koo ,yaa saba koo yaa dhiiga koo koottu waljajjabeessineet rakkoo jalaa baanaa sabni biraa homaa isaaniif akka hingoone walgorfatuu weeddifama.

Yaa hiriyyee tiyyaa yaa waan ofii
Karri meexxii keessaa damma jaale
Yaa taaddaagii reefuu yaa waan ofii
Jirtaa ijoollee keessaa damma jaallee
Dambii gubbaan baatee yaa waan ofii
Hillee kofaa keessaan damma jaallee
Lakkaa siin taphatti yaa waan ofii
Maatiin daaraa keessaa damma jaallee
Babarrii Allaalaa yaa waan ofii
Teessoon Adaal keessaa damma jaallee
Waanan sitti aaru yaa waan ofii
Maatii si naannessaa damma jaallee

Ati saawwa tiksii yaa waan ofii
Aneemmeen jabeessaa damma jaallee
Atis anumaafi yaa waan ofii
Anis sumaafin ciisaa damma jaallee
Laga guddaa harta yaa waan ofii
Siifan babarreessaadamma jaallee
Kaarchaan lubbuunqabuu yaa waan ofii
Shufeertu macheessaa damma jaallee

Mohammed Hasan Umar(08/09/08)

Akka Mohammed Hasan Umar(08/09/08) jedhetti, sirbi ganda intalaatti sirbamu kun faayidaa adda addaa hawaasa sanaaf illee ni kenna. Faayidaa inni kennu keessaa inni guddaan intala heerumtu gorsuu bultoo ishee seeran akka geggeeffattu ollaa ishee wajjiin waaalitti dhufeenya gaarii akka qabaatu gumaacha guddaa qaba. Karaa birrati immoo gama hawaas diinagdeetin qabeenya abbaa manaa wajjiin akka horatan akkasumas qabeenya isaanitti seeran akka fayyadaman gorsa dabarsa.

Walumaa galatti afoolli hawaasa keessattii bifa adda addaati argaman akkaataa qoodinsa ykn bakka bakka bu'iinsa isaanitii waan dhaabbataniif waan qabaniif adduma addaann jiruuf jireenya hawaasa haala tokkoofi bifa tokkoon aadaa isaanii geggeeffatan biratti gaheen inni jiruuf jireenya hawaasichaaf qabu baayyee olaanaadha.

4.15.4.4 Weedduu Shamarran Intala jajjabeessuf weeddifamu.

Weeddun armaan gaditti barreeffame kun kan shamarraan hiriya isaanii kan biraaaaa heerumuuf deemtu ittiin gorsanii bultoo isheetti akka cimtu taasisaniidha. Akkasumas marartee isheef qaban adda bahuu isaanii kan ittiin ibsaniifi.

Teenamuu(4x) teenaammayee
Qoreen nawaraantee
Isheen warsaamessaa
Fudhatte mucayyoo
Sanyiin waraabessaa

Weeddun armaan olii kun kan shamarran hiriyoota intala heerumtuu hiriyaan isaanii fudhatamuu ishee aarii qaban gurbaa arrabsaniidha. Kana sanyii waraabessaa jechuun jibbaaf osoo hintaane aadaa waan ta'eef aarii qaban sana qofa ibsuuf kan jedhamuudha.

Yaa buna qashirii
Nii heerumta malee
Hinduutuu amshirii

Walaloo armaan olii kana keessatti yoo intalatti hiriyyootan gargarbahuun itti dhaga'ame bultoo ijaarrachuu deemta malee waan biraa waan taatu hinqabduu nuduraa hinboo'in jedhanii kan misirroo eerumaaf kaatu ittiin jajjabeessaniidha.

Ofii ni heerumtaa
Ana eessa keessaa
Bakkan ani si kaa'e
Adabattee teessaa
Kan itillee tolche
Haatee maleenjiruu
Kan si gurgurate
Abbee maleenjiru.
aadde Anshaa Arbiyyee,(27/05/08)

4.16 Sirna kaadhimatanii Fuudhuu Yeroo Ammaa Sadarkaa Inni Irra Jiru

Sirni kaadhimatanii fuudhuu yeroo ammaa kan hawwaasa Oromoo kamisee hundaa keessatti aadaa jiran keessaa isa tokko. Aadaan kun kan hawwaasichi achii as ulfinaan walfuusisuufi walitti heerumsiisuun har'aan ga'eera. Naqatanii fuudhuu keessatti waantoota raawwataman keessaa tokko sirboota cidhaati. Aanaa Jiillee keessattis yeroo ammaatti sirboonni gaa'elaa sababoota garaagaraatiin dagatamaa dhufeera. Kana jechuun yeroo ammattii harki caalaan yeroo cidhi raawwatutti sirba fuudhaafi heerumaa kan sirbamu osoo hin ta'in mazzumaan raawwatama. Dabalataan seerri fuudhaafi heerumaa durii kan maaatiidhaan walqoratanii seera qabeessaan naqatan kan raawwatu ture.yeroo ammaa kana garuu laafaa dhufeera.

Yeroo ammaa garuu baay'inaan intalliifi gurbaan sirna naqataa malee walii galuun gara bultii ijaaruutti dhufu. Kun immoo afoola sirna fuudhaafi heerumaa irratti dhiibbaa geesiisuu danda'a.

4.17 Safeeffannaa Warra Soddaa

Safuun akka aadaa Oromoo keessatti baayyee beekamaadha.safuun kunis sirna fuudhaafi heerumaa keessatti iddoo olaanaa qaba. Kunis kan saddaawwan lamaan walsafeeffataniidha. Kana jechuun maatin lamaan erga intala walirraa fuudhanii booda maqaa duraanitiin wal hin waaman. Maqaan karaa aadaa ittiin walwaaman akka armaan gadiitti barreeffameera

Lakk.	warra soddaa	Kan soddaan ittin waamu
1	Abbaa intalaa	Jaaloo
2	Haadha intalaa	Haatoo
3	Obboleetti haadha manaa	Soddattii
4	Obboleessa haadha manaa	Soddaa
5	Obboleessa abbaatin	Abbeeraa
6	Obboleessa haadhatiin	Eessumaa
7	Obboleettii abbaatin	Adaadee
8	Obboleettii haadhaatiin	Eeshumee

Gabatee 5. Safeeffannaa warra Soddaa

BOQONNAA SHAN: ARGANNOO, GOOLABAAFI YABOO

Boqonnaan kun qaamolee qorannoo keessatti ka'an cuunfaa goolabafi yaada furmaataa kan ofkeessatti qabuudha. Isaan kunis adda adda bahanii akkaataa ifa ta'uu danda'utti dhiyaataniiru. Kaayyoon qorannoo kanaa inni guddaan naannoo Amaaraa godina Sablammii Oromoo Kamisee aanaa Jiillee Dhummuugaatti adamsa fuudhaafi heerumaa keessatti sirna kadhaa eegalee hanga fuudhaatti kan argaman afoolaafi fakkoommii sirnicha keessatti argaman qaaccessuun dhaloota dhufuuf dabarsuu irratti kan xiyyeeffateedha.

Adeemsa qorannoo kanaa galmaan ga'uuf ragaaleefi odeeffannoo barbaachisu argachuuf haala gaarii ta'een hojii dhugummaarratti hundaa'e dalaguuf gaaffilee armaan gadii kana kana dhiyeessuni.

5.1 Argannoo

Qorannoon kun adeemsa garagaraa keessa darbe. Adeemsi qorannoon kun keessa darbe. Qorannoon adeemsaafi rakkoo keessa darbuun immoo dhumarratti firii gaariin akka argamu ta'a. Sababa kanaaf qorataan kun adeemsa kana keessa darbee bu'aa argateera.

- Meeshaaleefi uffanni aadaa kaadhimaan keewwattu kan namni biraa hinkeewwanne ta'uu isaa argameera
- Yeroo intalli fuudhamuuf mana intalaa deeman kan muudaa muudu abbaa intalaa ta'uufi akkaataan itti muudu immoo gurbaa fuudhu harka mirgaati yoo muudu intala heerumtu immoo harka bitaati muuduu isaa argameera.
- Faaya aadaa mataarratti hodhattu kaadhimaa qofa ta'uufi kunis yoo durbummaa hinqabaanne akka hinhodhanne ta'uu isaa argameera.
- Amaamonni ganda warra intalaatti kan hinweeddisne ta'uu isaa argameera.
- Meeshaaleefi faayaan kaadhimaan keewwattuufi kan heerumte keewwattu gargar ta'uu isaa ijbameera.
- Dammaqii kan taphatu ijoollee ykn dargaggoo hinfuuneefi hinheerumne qofa ta'uu isaa argameera.
- Manni misirroo kan ijaaramu guyyaa cidhaa suphii ta'uu isaa argameera.

Walumaa galatti qorataan kun adeemsa sirna fuudhaafi heerumaa kadhaa keessatti wantoota sirna fuudhaafi heerumaa iddoo biraatti adeemsifamu irraa adda ta'e argachuun haala bareedaa ta'een qaama qorannoo kana keessatti qaaccessseera.

5.2 Goolaba

Sirni fuudhaafi heerumaa aadaawwan Uummata Oromoo biratti baayyee jaalatamaafi beekamaa ta'an keessa isa duraati. Sirni fuudhaafi heerumaa kun gosoota adda addaa ofkeessaa qaba. Gosoonni fuudhaafi heerumaa hawaasa Oromoo Kamisee biratti beekaman keessaa kadhatanii fuudhuun kan jalqabaati.

Gosti fuudhaafi heerumaa naannoo kanatti hawaasni naannoo kanaa itti gargaaramusadi ta'uu isaafi adeemsi sirnichi ittiin geggeeffamu yoomeessa mataa isaanii danda'e kan qabaniidha.

Karaa biraatiin immoo afoolli sirna kadhatanii fuudhuu keessatti raawwataman kan ganda warra gurbaafi intalaatti shamarraniifi dhiirri weeddisan akkaataa yoomeessa isaaniitiin waan isaan irrattii hundaa'anii tajaajila cidha saniif kennan dammaqiinsa cidhichaaf bu'aa guddaa buusa.

Hiikaan fakkoommii afoolaa, meeshaaleewwan aadaafi faaya aadaa kaadhimaan kaawwattu sirna bareechuu keessatti haala kamiin akka itti gargaaramaniifi fakkoommiin ykn waan inni dhaabbateef yoomeessa isaa wajjin akkamitti ibsamuu akka danda'uu qaacca'eera.

Gosti nyaataafi dhugaatii sirna kanarratti qophaa'an keessaa burqumsaa, Biri'iifi Sataateen baayyee beekkamaadha. Gosti nyaataafi dhugaatii kun adeemsa adda addaatiin qophaa'ee sirna fuudhaaf heerumaa kanarratti keessummoonni sirna sana hirmaatan kan nyaataniidha.

Walumaa galatti adeemsa sirna fuudhaafi heerumaa keessatti kadhachuu irraa kaasee hanga mucaafi mucayyoon walbira gahanitti wantoonni raawwataman fakkoommii duudhaa sanaa ibsuu keessatti gaheen isaan qaban olaanaadha.

5.3. Yaboo

Duudhaan akkuma afoolawwan kanneen biroo aadaa safuu amantiifi falaasama hawaasaa kuusee dhalootaa dhalootatti dabarsuu keessatti gahee guddaa qaba. Haata'u malee yeroo ammaa akana dagatamaa dhufuun sadarkaa baduurra ga'ee jira. Duudhaa hawaasaa keessaa immoo sirnaafi fakkoommii fuudhaafi heerumaa kadhatanii fuudhuufi keessatti afoolli argaman dagatamuurra darbee sadarkaa baduurra gahee jira. Sirna kadhatanii fuudhuu keessatti jalqabaa hanga dhumaatti sanyii qorachuu laallannaa ,adeemsa kadhaa /qotii/deemuu fi ademmsa achi keessattii haala uffata aadaa kaadhimaan uffattuu adeemsa cidhaafi nyaataafi dhugaatii cidhaaf barbaachisu hanga ta'e tokko malee yeroo amma kana dagatamaa dhufanii jiru. Kanaafuu hawaasnii Oromoo keessattuu hayyoonni Oromoo ,qo'attoonni afaanii, Biirron aadaafi turizimii goodinaa hanga aanaa jiran yaada itti kennuun aadaa bareedan kun akka hin banne bifa waraabbii qoratanii kaa'un dirqama Oromummaati. Akkasumas maanguddoonni biyyaa kan waa'ee aadaa beekan waa'ee aadaa isaanii kan abbootin isaanii imaanaa itti kennanii darban dhaloota dhuffuuf bifa dagatamuu hindandeenyen dabarsuun irraa eegama.

Duudhaan hawaasaa kun durii kaasee hanga ammaatti afaaniin dhaloota irraa dhalootatti daddarbaa kan dhufe ta'uun isaa ni beekama. Haata'u malee osoo bifa viidiyootin waraabbamee irra caalaa bu'a qabeessa ta'uu daanda'a. Kana malees akkataa sirna fuudhafi heerumaa keessattuu maanguddoon safuu aadaa hawaasaa keessatti argamu hawaasa keessatti barnoota baarbaachisaa ta'e waa'ee duudhaafi safuu ganda ganda keessatti barsiisanii bayyee gaarii ta'a.

Walumaa galatti aadaan hawaasaa kun akka hin banneef wantootni tumsa gochuu qaban keessaa:

1. Hayyonni fookiloorii, barsiisonni afaanii afoola aadaa hawaasaa ibsan kana qorachuun galmeessuufi bifa viidiyoon waraabuun dhaloota dhufuuf dabarsuu qabu.
2. Dhaabbileen barnootas ta'ee waajjiraaleen aadaafi turizimii aanaa adaafi duudhaa hawaasaa kana qorachuun godaambaa keessa kaa'un dhaloonni ammaa kun akka itti fayyadamu taasisuun dirqama irraa eegamu bahuu qabu.

3. Biiron aadaafi Turizimii aanaa hawaasa keessa gadi bu'uun gumii dagaagina aadaa gandootaafi manneen barnootaa keessatti dhaabuun barattoonni iddoo garagaraatii dhufan waa'ee aadaa kana bifa diraamatiinis ta'ee bifa himteetin akka walbarsiisan taasisuu qaba.
4. Qo'attooni fookloorii dhimma duudhaa hawaasaa kanarratti qorannoo geggeessan iifi ha ayyonni Oromoo dhimmi kun ilaallatu waliin ta'uun aadaafi duudhaa hawaasaa dagatamma deemu kana dhaloota dhufuuf dabarsuun dirqama irraa eegamu bahuu qabu.
5. Duudhaan hawaasaa sababa amantii laafaa jiru hayyonniifi abbooti amantii waliin ta'uun wantoota aadaarrattii dhiibbaa fidan irratti mari'achuun aadaafi amantiin walitti dhufeenya inni qabu barsiisuun dirqama irraa eegamu bahuun safuufi aadaan kun akka turu taasisuu irratti dirqama qabu.

Dhumarratti qorannoon kun afoolaafi fakkoommii sirna fuudhaaf heerumaa keessatti adeemsawwan kadhatanii fuudhuu keessa jiru yeroo amma kana sadarkaa inni irra jiru fi maalitti deema akka jiru qaaccessuun dhaloota boruuf bu'uura ta'uu daanda'a kan jedhu yaada qo'ataati.

WABIILEE

- Abdisa Gonfa. (1996). *The Marriage Practice Among the Bachoo Oromo*, Western Shawa University, Un Published.
- Adunyaa Barkeessaa. (2011). *Akkamtaa: Qoranoo hujoo: Finfinnee*.
- Asefa Tolera and Gemechu Beyene. (2006). *Marriage Practices among, Gidda Oromo, Northern Wollega, Ethiopia*. Tuskegee University, Alabama, U.S.A and Addis Ababa Universtiy, Ethiopia.
- Austin, Bukeniya. (1994). *Understanding Oral Literature*. Nairobi University Press.
- Aynadis Getinet. 2012. *Language use in Bilingual Instruction in class room: A case of five Lower Primary Private Schools in Nifas Silk Lafto Sub- City, in Addis Ababa*.
- Ayub Ismael. (2008). *Language Use of the Jamaican and Rastofarian Community in Shashamene*. Asociolinguistic Study.
- Bender, M.L. and Mulugeta Etefa. 1976. *Language in Ethiopia*. London: Oxford University Press.
- Berhane Tucho. (1982). *Traditonal Marriage Practices Among the Oromo of Qelem, Wollaga, Ethiopia*.
- Berhanu shiferaw. (1998). *Tradition Recognition and Decision Making on Mate-Selection by the Oromo Girls*. The Act of ‘Asena’ in ‘Macca’ Oromo of Western Shoa.
- Best John W. and Kahn James V. (1989) *Research in Education (6th eds Englewood. Clifts Prentive. Hall, Inc.*

- Brown, G and Yule, G. (1983). *Discourse Analysis*. New York Cambridge University Press.
- Dastaa dassaaleny. (2009). *Bu'uura qorannoo*. Addis Ababa: mana maxxansaa Boolee.
- Damee Abaraa .(2011). “Qaaccessa Sirba Arrabsoo sirna fuudhaafi heerumaa keessaatti”. Digirii lammaffaa guuttachuuf: Yuunivarsiitii Finfinnee.
- Darajjee Baqqaanaa.(2015). “Qaaccessa sirnaafi Fakkoommii fuudhaafi heerumaa Eeboo hirkifachaa aadaa Oromoo Gujii Aanaa Booree.” Digirii lammaffaa guuttachuuf: Yuunivarsiitii Finfinnee.
- Dirribii Damusee.(2012). *Ilaalcha Oromoo:Barroo Aadaa, Afoolaaf seenaaf Amantaa Oromoo*. Mana maxxansaa Finfinnee.
- .(2014). *Seenaa Eenummaa Orommoo*. Finfinnee.
- Dorsen, Richard.(1972). *Foklore and Folk Life. An introduction*. Chicago and London; The University of Chicago press.
- Dundes Allen.(1965). *The Study of Folklore*. Berkle: Prentce hall.
- Freuds.(1963). *Introductory Lecture On psycho-analysis*. London: Hogarth Press.
- Getaachoo Taaddasaa.(2001). Shanan Jiillee. Dasee
- Huseen Badhaasoo. (2000). “Seera Fuudhaafi Heeruma Oromoo Arsii.” Finfinnee: Commercial P.C.
- Leach,E.(1966). Virgin Brith in proceedings of Royal Anthropological Inistitution.
- Levi,Staiss.(1966). *The Sallage Mind*. London Weiden. Feld and Nicaolson.
- Melakneh Mangistu.(2006). *Fundamental of Litrature*. Addis Ababa University.
- Misganuu Gulummaa. (2012). *Giftuu. Guddina Afaanii*. Finfinnee: Subi Printing Press.

- Nagaash Toleeraa.(2015). “Xinxala Afoolaafi hiikaa fakkoommii sirna gaa’ela naqataa Aanaa Kiiramuu.” Ulaagaa digirii lammaffaa guuttachuuf qophaa’e: Yuunivarsiitii Finfinnee.
- Rechards, R.J. 1986. Social Contact and Linguistic Diffusion, Vol. 62, pp 1-4. Language Journal of the Linguistic Society of America.
- Okpewho ,I.(1992). *African Oral Litrature*. Bloominton and Indial Polis: India University press.
- Oring,E.(1986).*Folk Groups and Folklore Genres: Anintroduction*. Logan Utah: Utaha University press.
- Sims and Stephens.(2005). *Living Folklore: An Introduction to the study of people on thier Traditions*. Logan Utah: Utah University press.
- Taaddasaa Zallaqaa. (2011). Godina Shawaa Kaabaa Aanaa Abbichuufi Nya’aatti Xiinxala Sirboota Fuudhaafi heerumaa.
- Turner,V.(1969). Forms of Symbolic Action in R.F Spencer(ed), Forms of Symbolic Action, Proceeding of the spring meeting American Ethinological Society. Seatl:University of Washington press.
- William Bascom.(1965). *Four Function of Folklore*. Journal of American Folklore. (vol.67:1954) pp33-49.
- .(1967). *The Forest of Symbols*. Ithaca. N.Y. Cornell University press.
- Yeneenesh Saamu’el. (2010). “Qaccessa Sirba Fuudhaafi Heeruma Oromoo Wallaggaa, Aanaa Giddaa Ayyaanaa.” Ulaagaa digirii lammaffaa guuttachuuf: yuunivarsiitii Finfinnee.
- Yule, G. (2010). *The Study of Language*. (4thed.) New York: Cambridge Universtity Press.
- <http://Answers Yahoo. Com/question/index?qid=201005180 92640 AACq 6cd>.
- <http://www.heritage.org/research/reporters/2013/03/marriage-what-it is why-it- matter-and –the- consequences- of- redefining- it>.

DABALEE A.

Yuunivarsiitii Addis Ababaa

**Koollejji namoomaa, Qorannooafaanotaa, Joornaalizimiifi
Sabquunnamtii Muummee Afaan Oromoo, Ogbarruufi Fookloorii**

Kabajamtoota odeeffannoota

Kaayyoon afgaaffii kanaa baarnoota Afaan Oromoo Ogbarruufi fookiloorii sagantaa digirii lammaffaa guuttachuuf “Xinxala Afoolaafi fakkoommii sirna fuudhaafi heerumaa Oromoo Kamisee Aanaa Jiillee Dhummuugaa “ jedhu irratti ilaalchisee ragaa funaannachuufi. Kanaafuu hirmaannan isin kallattiidhan afaaniin deebii kennuurratti qabdan milkaa’ina qorannoo kanaatii baayyee barbaachisaa waanta’eef, ragaa dhugaa kan hawaasni duraan itti fayyadamaaturanfi ammas itt fayyadamaa jiran osoo irraa hin hambisin natti himuun gahee isinirraa eegamu akka gumaachitan isin gaafachaa ragaan funaanamu kun dhimma qorannichaa qofaaf kaan ooluufi iccitiin isaa kan eegamu ta’uu waadan isinii gala.

Kutaa duraa: Odeeffannoo waa’ee odeeffannootaa

Maqaa-----

Umurii-----

Saala-----

Ganda-----

Gahee hojii -----

1. Gosti fuudhaafi heerumaa aanaa kana keessatti jiru meeqa? isaani naaf himi.
2. Sirna fuudhaafi heerumaa kana keessaa kan yeroo ammaa hawaasni ittiin bultoo ijaarratu kami?
3. Sirni kadhatanii fuudhuu adeemsa akkamii qaba?
4. Sirna kadhachuu keessatti qotiin maali? Adeemsa akkamii keessa darba?
5. Qotiin yeroo ammaa kana sadarkaa maalirra jira? Maal maaltu keessatti raawwatama?

6. Dubartiin kaadhimamte uffata aadaa akkamii uffatti? Maal agarsiisa?
7. Guyyaa cidhaatiin dura qophii maal maaltu jira? Cidhaan booda hoo?
8. Weeduwwan yeroo cidhaafi cidha booda weeddifaman kan akkamiiti?Eenyutu weeddisa?
9. Duhaan sirna fuudhaafi heerumaarrattii taasifamu kan akkamiiti?
10. Duhaan cidha keessatti yeroo kam geggeeffama?Eenyutu duhaa godha?
11. Teenamuu jechuun weedduu akkamiiti? Eenyutu weeddisa?
12. Qajeeltom maali? Eenyutu namaaf mura?
13. Meeshaaleen aadaa sirna fuudhaafi heerumaa irratti barbaachisan kan akkamiiti?
14. Sirni kadhatanii fuudhuu yeroo ammaafi dur garaagarummaa maalii qaba?
Sababni isaa maal ta'a jettee yaadda?

DABALEE B
Yuunivarsiitii Addis Ababaa

Koollejji namoomaa, Qorannooafaanotaa, Joornaalizimiifi
Sabquunnamtii Muummee Afaan Oromoo,Ogbarruufi Fookloorii

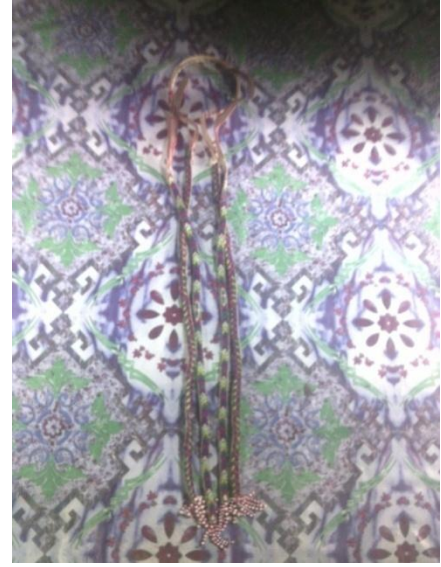
Maqaa namoota odeeffannoon irraa funaanamee

La kk.	Maqaa guutuu	saal a	umurii	Ganda	Gahee hojii	Odeeffannoo irraa argame	Guyyaa odeeffannoo kenne
1	Mohammed Ahimed Abbayyee	dhi	42	Garbii	I/o/w/bu lchiinsaa	Sirna kadhaa	14/04/08
2	Anshaa Arbiyyee Ahimed	dha	52	Sanbat ee 01	Daldaltu u	Teenamuu fi Uffata aadaa	27/05/08
3	Mohammed SH/Alierryi Haajii	dhi	25	Qilee	Barataa	Dammaqii	24/06/08
4	Mohammed Hasan Haajii	dhi	27	Qilee	Barataa	Dammaqii	17/07/08
5	Shawaayyee Hasan Dayee	dha	20	sanbat ee	w/bulch aa	teenamuu	02/08/08
6	Mohammed Hasan Umar	dhi	70	Allaala aa	Qote bulaa	Sirna fuudhaa	21/04/08
7	Jamaal Afiroo	dhi	45	Allaalla aa	I/A/I G/W/A/ Turizimi i	Odeeffannoo aanaa	03/06/08
8	Amme Xiyyaar	dhi	60		I/G/W/ A/Turizi mii	Meeshaalee aadaa	27/07/08
9	Mohammed Arbiyyee		62	sanbat ee	qotee	Safuu hawaasaa	24/06/08
10	Umar alierryi Umaruu	dhi	87	Garbii	q/bulaa	Eebba /duhaa/	03/06/08
11	Faaxumaa Sh/Alierryi	dhi	23	Rukee ssa	Barattuu	Dammaqii	02/08/08
12	Fooziyaa Hasan	dhi	67	Rukee ssaa	Daldaltu uu	Dammaqii	02/08/08
13	Mohammed JaarraaUmar	dhi	69	Gooda a	Q/bulaa	Eebba	08/09/08
14	Ahimed Mohammed	dhi	57	Gooda a	Q/bulaa	Sirna mijuu	08/09/08
15	Abdellaa Umar Ahimed	dhi	53	Izgiyy ee	Q/bulaa	Weedduu dhiiraa	14/09/08

DABALEE C
Yuunivarsiitii Addis Ababaa

**Koollejji namoomaa,Qorannooafaanotaa,Joornaalizimiifi
Sabquunnamtii Muummee Afaan Oromoo,Ogbarruufi Fookloorii**

Fakkii faaya dubartootaa yeroo kaadhimummaafi heerumaa kaawwatan

Faiiwwaan faayaafi uffata kaadhimaaf bitamu

Dabalee D
Yuunivarsiitii Addis Ababaa

Koollejji namoomaa, Qorannooafaanotaa, Joornaalizimiifi
Sabquunnamtii Muummee Afaan Oromoo, Ogbarruufi Fookloorii

Weedduu Sirna Fuudhaafi Heerumaa

weedduu Yeroo Hamaamonnii fuudhanii galanii

Eeboon qara kennee hin kennu sumayyoo
Jaalattus jibbitus fudhanne micayyoo
Eegee farda booraa qaqallisii dhahii
Beekkaa mucaa tanaa ijaa baxxee boo'i
Akka addunnee badii waamee iyyaafatee
kan isaa naan jedhii yoo sillee gaafate
Marxoon takkittumaa miilkee naqatee
Qotiyyoo bobbaasee dinkiyyoorraan gatee
Amma barruu addaa boorri taraarrattee
Ilmayyoo targii muchi diddiimatee
Naatoo maleen bituu Amaarri maaqatee
Adda maleen dhahu akka waan kakatee
warraa olii dhufnee karraa gad dabarree
waljaalanne malee walittin magarree
Awwaara karaarraa walitti aran maali
Akka ilmaan haadhaa yoo waljaalatan maali
Awwaara karaarraa bubbeen gingilchite
Maalan jiran ani atuu najiilchitee
Gabayaa Sanbatee gaarri jalli eelaa
itti nan qaranii anuu nan kajeelaa

weedduu guyyaa cidhaa gallaba mana Gurbaatti weedfaman

Warri kun warra eenyuu
Warra uffannaa ruufaa
Warra taa'aa gaangoo
Waan siribduu baasii
Yaa durba siyan baanaa
Dhaga'i dhaggeeffadhuu
Guurii gurraa guuradhuu
Harkaan weessoo raafadhuu
Gurraan na dhaggeeffadhuu
Sin arrabsuu hin nahinii
Sinfraarsuun gammadinii
Guntuta gumaa foonii
Mallaa tiruu jabbii
Silaa si duukaan galaa
Waa naduukaa galii
Yoon siduukaa gale
Hirriibni kee huuqaa
Qoriin kan kee hottee
Fallaanni kee harkaa
Yoo naduukaa galte
Inkaasee maleenraftuu
Gurbaay malee inelmattuu
Dubarri arrittii
Dargoon qaxanaayyuu
Hinagarre jedhii
Wayyaa kee nakaayyuu
Waarii dammaa gadii
Roqaan takka jirtii
Silaa nan dubbadhaa
Dhugaan baddee jirtii

Waanan godhu maali
Bakkan dhaqu eessaa
Waan garaan danda'u
Ofan jajjabeessaa
Kanan dubbatinii
Waan nama xinneessaa
Bichiillee akka feetee
Oggaa nama keessaa
Waanani arge
Silaa ati gartee
Bichiitii na gorsii
Waan narratti gartee

Sirba Shamarran Warra Intalaatti Sirban

Teenamuu(4x) teenaammayee
Qoreen nawaraantee
Isheen warsaamessaa
Fudhatte mucayyoo
Sanyiin waraabessaa
Yaa buna qashirii
Nii heerumta malee
Hinduutuu amshirii
Ofii ni heerumtaa
Ana eessa keessaa
Bakkan ani si kaa'e
Adabattee teessaa
Kan itillee tolche
Haatee maleenjiruu
Kan si gurgurate
Abbee maleenjir

Weedduu Warri Dhiiraa Weeddisan

Arii goda keessa
Qaraaruu qabanii
Silaa siinan badaa
Simaleen qabanii

Sirboota Lafjalee (Jalbultii) Warra Intalaatti Sirbamanii

Har'atuu kudhanii boru kudha shanii
Osoon tiyya jedhuu narraa fudhatanii
Haatis dhalee tokkoo anis obsan dhabee
Sabbari yaa garaa jedheetan dadhabee
Kasalee Nageessoo qunxii fageeffatee
Shaggeen ani jaallu warri jabeeffatee

Weedduu Teenamuu

Teenamuu 4x teenammayee

Hiriyee singorsaa koo gorsa qabadhuu
Gurbaan alagichaa afaan adabadhu
Qiixxaa lama toshii jala gilibadhu
Yeroo inni bahe sooddoo rurruuqqadhu
Mirgaan qillensa'ee gaaddisni bir'eensaa
Gadiin aduunbaatee irranaan duumessa
Feerroo gubbaan mukaa miini rassii keessaa
Feerroo rabbiijaaraa daamuciin ogeessaa
Bakka atinjirre anis deeme keessaa
Attaayyee(2x) kan nyaara coqorsaa
Haadhaaf abbaan qabduu gadtaa'i singorsa
Ilmoo fardaa bitee fatanaa coqorsaa
Sargoo yaanni lamaa sadeessoon gogeessaa
Qoreen nawaraantee eenyut naaf buqqisaa
Hiriyee heerumtee eenyut naguddisa

Weedduu Warra Intalaatti Guyyaa Cidhaa weeddifaman

Numat saba walii yaa waan ofii
Numat waljabeessaa damma jaallee
Yaa hiriye tiyyaa yaa waan ofii
Karri meexxi keessaa damma jaale
Yaa taaddaagii reefuu yaa waan ofii
Jirtaa ijoollee keessaa damma jaallee
Dambii gubbaan baatee yaa waan ofii
Hillee kofaa keessaan damma jaallee
Lakkaa siin taphatti yaa waan ofii
Maatiin daaraa keessaa damma jaallee
Babarrii Allaalaa yaa waan ofii
Teessoon Adaal keessaa damma jaallee
Waanan sitti aaru yaa waan ofii
Maatii si naannessaa damma jaallee
Ati saawwa tiksii yaa waan ofii
Aneemmeen jabeessaa damma jaallee
Atis anumaafi yaa waan ofii
Anis sumaafin ciisaa damma jaallee
Laga guddaa harta yaa waan ofii
Siifan babarreessaa damma jaallee
Kaarchaan lubbuunqabuu yaa waan ofii
Shufeertu macheessaa damma jaallee

